

Ett hem att växa i

Familjehemmets bok

Grundutbildning för
jour- och familjehem

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen.
Vid citat ska källan uppges. För att återge
bilder, fotografier och illustrationer krävs
upphovspersonens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens
webbplats. På begäran kan vi ta fram publikationen
i ett alternativt format för personer med
funktionsnedsättning. Skicka frågor om alternativa
format till alternativaformat@socialstyrelsen.se.

ISBN 978-91-7555-635-2

Artikelnummer 2024-6-9094

Foto omslag och sid. 14, 41, 54, 68, 71, 114, 138
Jockum Klenell
sid. 9 Susanne Walstrom/Age fotostock
sid. 16 Andy Liffner/Folio
sid. 18 Adam Novak/Mostphotos
sid. 26 Jonathan Bergqvist/AHA
sid. 32 Ulf Huett Nilsson Johnér Bildbyrå AB
sid. 35 Bildarkivet
sid. 41,90 Image Source, Cultura Creative
sid. 49 Aleksandr Davydov/Mostphotos
sid. 56 Maskot Bildbyrå AB/Johnér Bildbyrå AB
sid. 63 Matton
sid. 74 www.imagesource.com
sid. 80 Justin Paget/Getty Images
sid. 81, 148 Maskot/Folio
sid. 96 Plattform/Scandinav
sid. 99 Katja Kircher/Mostphotos
sid. 109 Socialstyrelsen
sid. 118, 124 Maskot Bildbyrå AB
sid. 126 Plattform
sid. 131 Leif Johansson/Bildarkivet
sid. 152 Johnér Bildbyrå AB

Tryck Elanders Sverige AB, juni 2024.

Förord

När barn och unga av olika skäl inte kan bo kvar hemma är det viktigt att det finns bra, trygga och kärleksfulla familjehem som kan ta emot barnen. Barn och unga i familjehem har rätt till en trygg, omsorgsfull och säker vård som präglas av både kvalitet och kontinuitet. Familjehemmet ska ge omvårdnad, vägledning och omtanke så att dessa barn och unga dels får en bra barndom, dels förutsättningar för att som vuxna kunna leva ett gott liv. Familjehemmen har ett viktigt samhällsuppdrag som kan ha sina utmaningar, men som också kan ge så mycket till alla i familjen.

Socialtjänsten som uppdragsgivare har en viktig uppgift att ge alla familjehem bra förutsättningar för att kunna utföra sitt betydelsefulla uppdrag. För att skapa en bra familjehemsvård behöver vi hjälpas åt. Socialtjänsten tillsammans med föräldrar och familjehem är viktiga aktörer för att tillgodose barnets behov och skapa förutsättningar för en god vård. Men även hälso- och sjukvård samt skola är centrala aktörer för att tillgodose barnets behov. Tillsammans kan vi skapa god vård som passar barn och unga och som präglas av goda relationer, delaktighet, kunskap och profession.

Familjehem behöver stöd och utbildning. Ett hem att växa i är en grundutbildning för alla familjehem, oavsett uppdrag, som togs fram och publicerades första gången 2013. En första revidering gjordes 2017, då materialet bland annat anpassades för de familjehem som tar emot ensamkommande barn. Nu har Socialstyrelsen genomfört ytterligare en revidering för att kunna ge familjehemmen kunskaper och insikter. För att ge ytterligare stöd kring barn och ungas hälsa och skolgång har dessa delar av materialet utökats. Det innebär att materialet nu omfattar nio kapitel och nio möten. Vi har också lyft fram och gett mer plats för barn och ungas röst om familjehemsvård. Deras erfarenheter och inspel ger oss viktig vägledning i vad som ger trygghet och förutsägbarhet för dem på både kort och lång sikt.

Materialet har kvar sin ursprungliga struktur med en lärobok, som ni nu håller i er hand, och en handledning för familjehemsutbildarna. I handledningen finns upplägg och genomförande för utbildningens nio möten. Ett hem att växa i bygger på lagstiftning, forskning och erfarenheter om vad familjehem behöver för att klara sitt uppdrag. Barns erfarenheter har tagits till vara på flera olika sätt i materialet. Vi har bland annat samarbetat med barnrättsorganisationerna Maskrosbarn och Knas Hemma som har bidragit med material genom bland annat workshop och andra värdefulla inspel.

Vi har även samarbetat med Rädda Barnen, Skolverket. Räddningsmissionen och Attention har bistått med kunskap, material och synpunkter.

Ansvarig för revideringen av Ett hem att växa i har varit utredaren Anna Svennblad. Den projektgrupp som arbetat med revideringen är utredarna Héléne Kjellman och Sanna Halfdan och juristen Elin Karlsson.

För Socialstyrelsen

*Sabina Orstam
Avdelningschef
Avdelningen för kunskapsstyrning
för socialtjänsten*

Innehåll

Förord	3
---------------	----------

Inledning	7
------------------	----------

Välkommen till en grundutbildning för jourhem och familjehem!.....	7
Samma grundutbildning för alla	7
Vad bygger utbildningsmaterialet på?.....	8
De teoretiska utgångspunkterna	8
Utmaningar för familjehemsvården i stort	8
Alla barn har rätt till en trygg och säker vård.....	9
Barn behöver livslånga relationer och stabilitet i vården	9
Placerade barns hälsa och utbildning.....	9
Ensamkommande barn behöver också få känna tillhörighet	10
Termer och definitioner	10
Övriga läsanvisningar	10

1. Familjehemsvården och barnen	14
--	-----------

Vad är familjehemsvård?	15
Familjehemsvården i siffror.....	17
Vilka barn placeras i familjehem?	18
Ett interkulturellt perspektiv.....	20
Risk- och skyddsfaktorer.....	20
Barns och ungas erfarenheter av familjehemsvård	21
Familjehemmets förväntningar och utmaningar	22

2. Ett uppdrag i samverkan med barnet i fokus	26
--	-----------

Viktigt att samarbeta – för barnets bästa.....	27
Regler och principer som styr familjehemsvården.....	27
Barnkonventionens delar som särskilt berör barn i samhällsvård	30
Nationella minoriteter och minoritetsspråk.....	31
Barn kan behöva tolk för att kunna vara delaktiga	31
Några viktiga principer för vård i familjehem	32
Barn och unga behöver stabilitet och varaktiga relationer	33
Vårdnadsöverflyttning och adoption.....	33
Det tredelade föräldraskapet.....	34
Vårdnadshavarens ansvar	35
Vårdnadshavarens inflytande över vården.....	36
Ansvar för ensamkommande barn.....	37
Socialtjänstens ansvar och uppgifter	38
Familjehemsplacering kan ske frivilligt eller med tvång	40
Vården ska planeras och förberedas	42
Vården ska följas upp regelbundet	44
Familjehemmets villkor och rättigheter	48

3. Att stödja barns behov av närhet, anknytning och omsorg 54

Kunskap om anknytning behövs	55
Barns förutsättningar och uppväxtvillkor.....	55
Familjeliv på olika sätt.....	55
Mentalisering och empati.....	59
Barn i migration	61

4. Att hantera kriser, separationer och andra svåra upplevelser 68

Beredskap för att möta barnet.....	69
Reaktioner efter svåra händelser.....	70
Vad är trauma och traumamedveten omsorg?.....	71
Fler sätt att hjälpa barnet.....	75
En del barn behöver psykiatrisk hjälp ...	77

5. Livslånga relationer och ursprungsfamiljens betydelse 80

Barns flyttar och uppbrott	81
Ursprungets betydelse för barnet	83
Varför ska barn ha kontakt.....	84
Umgänge med föräldrarna	86
Vad förväntas av familjehemmet.....	89

6. Barns hälsa 96

Vad menas med hälsa?.....	97
Barns rätt till god hälsa.....	97
Psykisk ohälsa	99
Våldsutsatthet behöver uppmärksammas.....	104
Tonårstiden.....	105
Publicering av bilder och annan information.....	108
Vem ansvarar för barnets hälsa?	109

7. Barns skolgång 114

Ansvar för placerade barns skolgång ...	115
Barns och ungdomars läsning	119

8. Samspel och gränssättning 124

Förälder eller familjehemsförälder – likheter och skillnader	125
Viktigt att förebygga oönskade avbrott i placeringen	126
Social inlärningsteori – en utgångspunkt för att förebygga och förändra.....	126
Förhållningsätt och strategier	128
Olika åldrar	132
Normbrytande beteende	133
Samarbete och ta emot stöd.....	134

9. Vardagen i familjehemmet 138

Förberedelser	139
Barnet anpassar sig till en ny vardag...	143
Unga på väg ut i vuxenlivet	144
Familjehemmet efter en utflytt	147
Särskilt om ensamkommande barns utflytt.....	147
Den egna familjen påverkas.....	149
Familjehemmets egna barn	150

Familjehemsguiden A-Ö 155

Referenser hittas i anslutning till varje kapitel.

Kapitel 1
Familjehemsvården och barnen

Kapitel 2
Ett uppdrag i samverkan med barnet i fokus

Kapitel 3
Att stödja barns behov av närhet, anknytning och omsorg

Kapitel 4
Att hantera kriser, separationer och förluster

Kapitel 5
Livslånga relationer och ursprungsfamiljens betydelse

Kapitel 6
Barns hälsa

Kapitel 7
Barns skolgång

Kapitel 8
Samspel och gränssättning

Kapitel 9
Vardagen i familjehemmet

Inledning

Välkommen till en grundutbildning för jourhem och familjehem!

Barn och unga i familjehem har rätt till en trygg och säker vård. Familjehemmets främsta uppgift är att ge omvårdnad, vägledning och kärlek så att barnet känner sig hemma och får bästa möjliga förutsättningar att så småningom kunna leva ett bra liv som vuxen.

Uppdraget att vara familjehem kan ge både glädje och tillfredställelse men innebär också att man ställs inför situationer och krav av skiftande slag. Som blivande familjehem kan man behöva hjälp med att förbereda sig för de utmaningar som kommer och få kunskaper som är relevanta för uppdraget.

Förhoppningen är att den här utbildningen ska inspirera, ge stöd och tydliggöra den viktiga uppgift som familjehemmet har, nämligen att för en kortare eller längre period ha det dagliga ansvaret för och omsorgen om ett barn som inte kan bo hos sina föräldrar.

Även om familjehemmet har den vardagliga omsorgen har socialtjänsten ändå huvudansvaret för barnet under placeringstiden. Samarbete ska ske med barnets föräldrar och barnet ska vara delaktigt i det som rör hans liv. Tillsammans ska alla se till att barnet får en trygg och stabil barndom.

Utbildningen är både teoretisk och praktisk och syftar till att ge ökad insikt och förmåga att hantera olika utmaningar. Deltagarna kommer att möta andra i samma situation och få möjlighet att utbyta tankar och funderingar. Det kommer också att finnas en möjlighet att leva sig in i vad uppdraget innebär, så att man ska kunna ta ställning till vilket uppdrag som passar den egna familjen.

Innehåll och upplägg

Utbildningsmaterialet är indelat i nio delar. Det motsvarar ett kapitel med ett tema i Familjehemmets bok och ett möte för varje kapitel. Teoretiska kunskaper varvas med exempel från verkliga livet och diskussionsfrågor, och med konkreta råd och tips om hur man kan tänka och handla. Varje möte omfattar 3 timmar och leds av en eller flera kursledare.

Samma grundutbildning för alla

Det här är en grundutbildning. Det betyder att flera typer av familjehem går utbildningen – både de som återkommande tar emot olika barn för tillfälliga placeringar, så kallade jourhem, och de som tar emot barn för ”stadigvarande vård och fostran”, som lagen uttrycker det.

Utbildningen riktar sig både till dem som tar emot barn som de redan känner, så kallade nätverks-hem, och till dem som tar emot ett barn de inte har någon tidigare relation till. Barnen kan vara små eller tonåringar, de kan vara födda i Sverige och ha sina föräldrar här eller de kan ha kommit till Sverige för att söka asyl och både ha sina föräldrar här i Sverige eller på andra håll i världen.

Denna grundutbildning ska, tillsammans med de erfarenheter som görs i samband med utredningen av familjehemmet, lägga en grund för att man ska kunna åta sig uppdraget att vara ett familjehem. Tanken är att man ska genomgå utbildningen innan man tagit emot barnet eller i nära anslutning till att barnet har placerats. Utbildningsbehovet kan variera, beroende på vilket barn man tar emot och vilken typ av uppdrag man har.

Grundutbildningen är bara en början. Enligt både forskning, erfarna familjehem och socialtjänst är handledning och fortsatt utbildning nödvändigt under hela uppdragstiden. Det är därför viktigt att

delta i de aktiviteter som erbjuds även efter grundutbildningen. Socialtjänsten är skyldig att erbjuda familjehemmen den utbildning och det stöd som behövs under placeringstiden.

Vad bygger utbildningsmaterialet på?

Utbildningsmaterialet har fyra grundstenar:

- den lagstiftning som reglerar familjehemsvården
- bästa tillgängliga kunskap från forskning om vad man behöver veta och göra för att kunna möta barns behov och samarbeta med andra berörda
- erfarenheter från praktiken
- erfarenheter från barn och unga.

Till praktiken räknas familjehemmen och deras organisationer, professionella inom kommunernas socialtjänst och privata organisationer som har erfarenhet av att utbilda familjehem. Dessutom har Socialstyrelsen i materialet tagit tillvara erfarenheter från familjehemsplacerade barn och unga samt i viss mån erfarenheter från barnens föräldrar.

De teoretiska utgångspunkterna

Den teoretiska utgångspunkten för utbildningsmaterialet är bland annat:

- utvecklingsekologisk teori, enligt vilken barns och ungas utveckling sker i ett sammanhang och i samspel med omgivningen
- teorier om risk- och skyddsfaktorer, det vill säga de faktorer runt ett barn som antingen ökar eller minskar risken för positiv respektive negativ utveckling
- anknytningsteori som beskriver den process som leder till att ett psykologiskt band uppstår mellan barnet och dess vårdare; de så kallade anknytningsmönster som växer fram lägger grunden för hur samspelet mellan människor utvecklas

- social inlärningspsykologi, där en av utgångspunkterna är att man lär sig och utvecklar beteenden genom att dessa uppmärksammas och belönas.

Utmaningar för familjehemsvården i stort

För att sätta in familjehemmets uppdrag i ett större sammanhang och peka på några viktiga utmaningar som samhället har i sitt ansvarsfulla arbete med barn i familjehem kommer här några reflektioner. Många familjehem utför ett mycket gott arbete och ger barn möjligheter till en nystart i livet. Det har barn som varit placerade i familjehem berättat om i olika sammanhang [1-3]. Men undantag finns och familjehemsvården i sin helhet står inför stora utmaningar. En rad statliga utredningar liksom forskning och tillsyn har konstaterat att det har funnits, och fortfarande finns, påtagliga brister och förbättringsbehov [3-10]. Även barn har framfört i olika sammanhang att det finns brister i familjehemsvården [1, 3, 11-16]. Huvudansvaret för barnet ligger på socialtjänsten, men som familjehemsförälder är man en av de viktigaste personerna för barnet eftersom man står närmast barnet i vardagen.

I materialet finns citat från barn och ungdomar som har varit placerade i familjehem.

Om inget annat anges kommer de från Socialstyrelsens brukundersökning Att lyssna på barn i familjehem – en nationell brukundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården (2021).

Alla barn har rätt till en trygg och säker vård

I början av 2000-talet började vuxna höra av sig till medier, myndigheter och politiker för att berätta om hur de som barn utsatts för vanvård i familjehem och på institutioner. De berättade om övergrepp, utnyttjanden och kränkningar. I samband med de statliga utredningar som följde intervjuades 866 personer som var placerade mellan 1920 och sent 1990-tal. Även om de flesta var födda på 40- och 50-talet fanns även exempel från modern tid. Regeringen har agerat på olika sätt för att kompensera dem som utsatts och även initierat och genomfört arbeten för att förhindra att historien upprepas. Under 2020 inträffade ett tragiskt dödsfall då en 3-årig flicka som tidigare varit placerad i familjehem hittades död i sitt hem. Händelsen har lett till flera lagändringar och utvecklingsarbeten inom familjemsvården. Under 2022 trädde nya lagar i kraft som ska säkerställa trygghet, säkerhet och stabilitet för barn som vårdas enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) och socialtjänstlagen (SoL). Regeringen har även genomfört en utredning om barn och unga i samhällets vård SOU 2023:66. Där finns flera förslag på hur familjemsvården kan utvecklas. Utredningens förslag är nu under remissbehandling.

Barn behöver livslånga relationer och stabilitet i vården

Många barn och unga som inte kan bo med sina föräldrar av olika skäl tvingas flytta och byta boende gång på gång. Det mår inget barn bra av. Barn behöver ha stabila relationer med betydelsefulla personer i sitt nätverk. När ett barn placeras är tanken att det ska bo kvar i sitt familjehem så länge behovet finns kvar, men tyvärr visar både internationell och svensk forskning att vården alltför ofta avslutas i förtid [10, 17-19]. Risken är särskilt stor när det gäller tonåringar med beteendeproblem. Ibland handlar det om plötsliga oönskade avbrott, så kallade sammanbrott, och ibland är det planerade hemgångar eller omplaceringar som inte blir som man tänkt sig. Det

kan medföra att barnen blir otrygga och förlorar känslan av tillhörighet och identitet, vilket kan få negativa konsekvenser för deras utveckling. Ett sammanbrott är ofta också en negativ upplevelse för familjehemmet. Även om de flesta placeringar faller väl ut, finns det alltså alla skäl för familjemsföräldrarna att tillsammans med socialtjänsten och andra berörda vara lyhörda för hur barnet trivs och samarbeta med varandra för att förebygga en situation där placeringen avbryts i förtid. Det är också viktigt att barn i familjehem får behålla betydelsefulla relationer både under och efter placeringen. Det kan handla om kontakt med föräldrar och syskon under placeringstiden eller med familjemsföräldrarna och familjehemmets barn efter att placeringen avslutats.

Placerade barns hälsa och utbildning

Såväl svensk som utländsk forskning visar att placerade barn och unga ofta underpresterar i skolan i förhållande till sin begåvningsnivå trots flera år i familjemsvård. Det kan finnas flera skäl till detta, bland annat kan de ha kunskapsluckor på grund av problem och bristande stöd före placeringen eller dålig överbyggnad mellan skolbyten som en placering i familjehem kan leda till och som familjemsvården inte lyckas kompensera i tillräcklig utsträckning. Detta är allvarligt för barnens framtida utveckling eftersom godkända betyg och en bra utbildning är två av de faktorer som har störst betydelse för barns och ungas välmående och förutsättningar för ett bra vuxenliv

[10, 20-23]. Forskning har också visat att familjehemsplacerade barns hälsa är eftersatt. Barnen får inte alltid den hälso- och sjukvård de behöver och har rätt till. Det gäller både den psykiska och den somatiska hälsan liksom tandhälsan. De placerade barnen har också större risk än andra att drabbas av ohälsa senare i livet [22, 24]. Som familjehem har man ett viktigt uppdrag att hjälpa barnen till bättre skolresultat och hälsa.

Ensamkommande barn behöver också få känna tillhörighet

Sverige tar emot ensamkommande barn som flytt från krig och katastrofer i sina hemländer. De saknar stöd och omsorg från en fysiskt närvarande förälder. Den första tiden i Sverige, när deras ansökan om asyl provas, är oftast en period som är präglad av oro och stress.

Barn som utsätts för svåra påfrestningar löper en ökad risk för att drabbas av psykisk ohälsa och svårigheter i livet, men många ensamkommande barn har också en inre styrka och goda möjligheter att återhämta sig. De behöver få vistas i en god miljö och få ett gott omhändertagande och känna sig älskade. Forskning visar att det är mycket viktigt att ensamkommande barn, liksom alla barn som är placerade i familjehem, får möjlighet att ingå i gemenskapen i familjehemmet och får möjlighet att utveckla goda relationer och en känsla av tillhörighet. Lyhördhet och intresse för kulturella olikheter och för barnens ursprung är viktiga aspekter i mötet med barnen. Möjligheten att lära sig svenska språket och få en utbildning är också betydelsefulla framgångsfaktorer. Stöd från ett engagerat familjehem betyder mycket för barnets utveckling [16, 18, 19, 20, 21].

Termer och definitioner

Några av de vanligaste begreppen i utbildningsmaterialet behöver förklaras:

Med *barn* avses alla personer under 18 år. Med *unga* avses personer som fyllt 18 år men inte 21 år. I materialet används också begreppet *ungdomar* som avser främst tonåringar och unga.

Barn i migration avser barn som kommit till Sverige efter flykt från sitt hemland. De kan ha kom-

mit med sin familj, med andra i nätverket eller på egen hand. Barnet och familjen söker asyl för att få stanna i Sverige. Barn under 18 år som kommer utan sina vårdnadshavare eller någon annan som anses ha trätt i föräldrarnas ställe benämns som *ensamkommande barn*.

Familjehem används i den här boken som ett samlingsbegrepp för alla typer av familjehem – både jourhem och familjehem, och både sådana som rekryterats inom barnets eget nätverk (nätverkshem) och sådana som själva har anmält sitt intresse till socialtjänsten att bli familjehem.

Socialnämnd och socialtjänst är begrepp som används om den verksamhet som ansvarar för placeringen av barn i familjehem. *Socialnämnden* är den politiska nämnd som ytterst är ansvarig och beslutar i vissa frågor, medan *socialtjänsten* är den organisation och de tjänstemän som utför arbetet. I lagstiftningen används oftast begreppet socialnämnd. I det här utbildningsmaterialet används begreppen omväxlande och betyder i princip samma sak.

Övriga läsanvisningar

Utbildningsmaterialet innehåller de kunskaper som utgör basen för den här grundutbildningen. För att få en helhetsbild av familjehemmets uppdrag behöver man läsa hela den här boken. Men man kan med fördel läsa de olika kapitlen var för sig om man vill läsa om ett specifikt tema.

I slutet av utbildningsmaterialet finns Familjehemsguiden A - Ö med kort information och fakta i bokstavsordning kring vissa begrepp som kan bli aktuella i uppdraget som familjehem.

Referenser

I den löpande texten är referenser till kunskapskällorna inlagda som siffror inom en klammer [...]. I slutet av varje kapitel finns en lista där referenserna är utskrivna. Laghänvisningar anges i fotnoter.

Referenser inledning

1. Barnombudsmannen. Bakom fasaden. Barn och ungdomar i den sociala barnvården berättar. Barnombudsmannen; 2011.
2. Erics ÅK. Socialtjänsten och barnen [Ljudupptagning] länsstyrelsernas granskning av den sociala barn- och ungdomsvården 2006-2007. Lund: Lunds universitet; 2008.
3. Att lyssna på barn i familjehem – en nationell brukarundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården. Socialstyrelsen; 2021.
4. Boende utanför det egna hemmet – placementsformer för barn och unga. Betänkande av utredningen om tvångsvård för barn och unga (SOU 2014:3). <http://www.regeringen.se/sb/d/18046/a/233528>; Regeringskansliet; 2014.
5. Barnskyddsutredningen. Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU): betänkande / av Barnskyddsutredningen. www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2009/07/sou-200968/; 2009.
6. Vanvård i social barnvård under 1900-talet: delbetänkande / av Utredningen om vanvård i den sociala barnvården <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/137893>; 2009.
7. Vanvård i social barnvård: slutrapport: slutbetänkande. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/176670>; 2011.
8. Förskrivning av psykofarmaka till placerade barn och ungdomar. Stockholm: Socialstyrelsen; 2014.
9. Barns och ungas rätt vid tvångsvård: förslag till ny LVU: slutbetänkande / av Utredningen om tvångsvård för barn och unga.; 2015.
10. Socialstyrelsen. Instabilitet bland barn och unga placerade i heldygnsvård enligt SoL och LVU. 2023.
11. Socialtjänsten och barnen: länsstyrelsernas granskning av den sociala barn- och ungdomsvården 2006-2007. [Sverige]: Länsstyrelserna; 2008.
12. Westberg M, Tilander K. Att lära av fosterbarn: åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset; 2010.
13. Maskrosbarn. Jag är bara en påse med pengar. En rapport från Maskrosbarn om ungdomars upplevelser av insatser från socialtjänsten: Maskrosbarn; 2016.
14. Barnombudsmannen. Vem bryr sig - När samhället blir förälder. www.barnombudsmannen.se; 2019.
15. Barnombudsmannen. Blir det någon skillnad - eller säger vi det här helt i onödan. www.barnombudsmannen.se; 2022.
16. Samhällsplacerade KHUF. Rätt-ish Barnkonventionen för dig som bor i familjehem och HVB; 2022.
17. Socialstyrelsen. Oplanerade avbrott i familjehemsplaceringar av yngre barn och långvarigt placerade barn. www.socialstyrelsen.se; 2012.
18. Skoog V, Dalin R, Rönnbäck E, Khoo E. Instabilitet för barn i samhällsvård: [Instability in child welfare placements]. Socionomens forskningsupplägg. 2012; (31):34-43.

19. Skoog V. Barn som flyttas i offentlig regi: en studie av förekomst och upplevelser av instabil samhällsvård för barn. Umeå: Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet; 2013.
20. Tordön R, Bladh M, Svedin CG, Sydsjö G. Challenging intellectual, behavioral and educational prerequisites for interventions aimed at school aged children in foster care A compilation of Swedish test results. *Children and Youth Services Review*. 2020; 108.
21. Tordön R, Bladh M, Sydsjö G, Svedin CG. Improved intelligence, literacy and mathematic skills following school-based intervention for children in foster care. *Frontiers in Psychology*. 2020; 11.
22. Tordön RD. Health, Experienced Support and School Performance among Children in Out-of-home care. Linköping: Linköping University Electronic Press; 2020.
23. Berlin M. Out-of-home care and educational outcomes: prevalence, patterns and consequences. Stockholm: Department of Sociology, Stockholm University; 2020.
24. Hjern A, Kling S. Health Care Needs in School-Age Refugee Children. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2019; 16.

Familjehemsvården och barnen

1. Familjehemsvården och barnen

Det här kapitlet handlar om

- vad familjehemsvård är
- barn och unga som bor i familjehem
- risk- och skyddsfaktorer
- barns och ungas erfarenheter av familjehemsvård
- familjehemmens förväntningar och utmaningar.

Vad är familjehemsvård?

Socialtjänsten har olika typer av insatser för barn och unga som behöver stöd eller skydd från samhällets sida. Vanligast är att ge familjen stöd på hemmaplan, men ibland är det nödvändigt med placering utanför det egna hemmet. Även de barn som flytt från andra länder och som är i Sverige utan sina föräldrar och vårdnadshavare och som söker asyl, så kallade ensamkommande barn, behöver hjälp med boende och stöd från socialtjänsten. Familjehem är den vanligaste placeringsformen, men barn och unga kommer ibland till så kallade hem för vård eller boende (HVB) eller till ett stödboende. Beroende på barnets behov och önskningar kan barnet placeras i familjehem, HVB eller stödboende.

Lagens definition av familjehem

I lagens mening är familjehem ”ett enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran eller vuxna för vård och omvårdnad och vars verksamhet inte bedrivs yrkesmässigt”.¹ Ett familjehem kan antingen vara ett hem i barnets eller den unges nätverk, ett så kallat nätverkshem eller ett hem där familjehemsföräldrarna inte har någon tidigare relation till barnet. Att vara familjehem är ett uppdrag som familjen får av socialtjänsten.

Det finns enskilda verksamheter som arbetar med att söka upp personer och familjer som kan tänka sig att bli familjehem. Verksamheterna erbjuder sedan familjerna till socialtjänsten som utreder om de är lämpliga. Detta brukar kallas förstärkt eller konsulentstött familjehemsvård. Många av dessa verksamheter erbjuder också utbildning, stöd och handledning till familjehem. Det krävs tillstånd från Inspektionen för vård och omsorg (IVO) för att driva denna typ av verksamhet.² Socialtjänsten är dock alltid ytterst ansvarig för att familjehem får råd, stöd och annan hjälp som de behöver samt har huvudansvaret för det placerade barnet.

Nätverkshem i första hand

Enligt Socialstyrelsens statistik för 2022 tog 15 procent av familjehemmen emot ett barn som de är släkt med eller som de redan känner såsom till exempel vänner eller grannar. Dessa familjer brukar kallas nätverkshem och är alltså ett familjehem i barnets nätverk. Enligt lagstiftningen ska socialtjänsten i första hand överväga om barnet kan tas emot av släktingar eller andra närstående.³ Oftast är det bäst för barn att få finnas kvar i sitt nätverk om det inte kan bo med sina föräldrar. Barnet kan då få behålla tryggheten i invanda förhållanden och kontakten med sitt ursprung och sitt naturliga nätverk, men en bedömning ska alltid göras utifrån vad som är bäst för varje specifikt barn.

Det finns forskning som tyder på att risken för omplacering minskar om barnet placeras hos en släkting [1, 2]. Även beteendeutvecklingen, den psykiska hälsan och välbefinnandet är bättre hos barn som placerats i nätverkshem. I många fall är det en självklarhet att hjälpas åt inom slakten och nätverket när det uppstår problem. Själva familjehemsplaceringen underlättas av att det redan finns goda relationer och att familjehem och barn haft möjlighet att välja varandra, men det kan även finnas komplikationer. Nätverkshem förväntas ibland i för stor utsträckning klara av saker och ting på egen hand. Nätverkshemmen ber inte om hjälp från socialtjänsten i samma utsträckning som andra familjehem och de känner inte alltid till vilken hjälp de kan få. Nätverkshem kan behöva särskild handledning och stöd som behöver utformas utifrån vilken relation barnet har till nätverkshemmet. Behovet av stöd kan även komma att förändras under placeringstidens gång.

Jourhem – vid behov av snabb placering

Ibland måste socialnämnden snabbt hitta en lösning för barn som behöver omedelbart skydd eller stöd. De kan då placeras i ett jourhem som är en familj som på socialtjänstens uppdrag kan ta emot ett barn på kort varsel under en kortare tid. I lagen definieras jourhem som ett enskilt hem som

¹ 3 kap. 2 § socialtjänstförordningen (2001:937), SoF.

² 7 kap. 1 § 5 p. socialtjänstlagen (2001:453), SoL.

³ 6 kap. 5 § SoL.

vid upprepade tillfällen tar emot barn för tillfällig vård och fostran.⁴ Det kan exempelvis handla om små barn som har blivit omedelbart omhändertagna och måste placeras utanför det egna hemmet under tiden som socialtjänsten utreder behovet av fortsatta insatser för barnet. Det kan också handla om äldre barn som hamnar i akuta situationer eller om barn som behöver placeras tillfälligt i samband med att vårdnadshavaren vårdas på sjukhus eller avtjänar ett kortare fängelsestraff. För att ha beredskap för sådana situationer behöver kommunen ha tillgång till jourhem. En del kommuner har egna kontrakterade jourhem, medan andra kommuner har gått ihop och kontrakterar jourhem för flera kommuner. Kommunerna kan också anlita privata konsulentstödda verksamheter eller jourhem i andra kommuner. Det förekommer också att barn placeras akut och tillfälligt i en familj i barnets närhet, till exempel hos mor- eller farföräldrar, hos andra släktingar och vänner eller hos en kontaktfamilj om det redan finns en sådan insats för barnet. Om placeringen endast är tillfällig behöver de här familjerna inte vara utredda som familjehem men socialnämnden har ansvar för att även de här hemmen är lämpliga för att ta emot barnet.

Familjehem och jourhem ska utredas av socialtjänsten

Socialtjänsten får inte besluta att placera ett barn på längre sikt, eller som det står i lagen, för stadigvarande vård och fostran, i ett familjehem eller tillfälligt i ett jourhem utan att förhållandena där och förutsättningarna för vård i hemmet är utredda av socialtjänsten.⁵ Det gäller även om det tilltänkta familjehemmet är släkt med barnet eller ingår i barnets nätverk på annat sätt. Om det tilltänkta familjehemmet ligger i en annan kommun måste socialtjänsten informera och samråda med den andra kommunen innan beslut fattas. Om det redan finns ett barn som är placerat i hemmet av en annan kommun är socialtjänsten skyldig att även samråda med den kommunen.⁶

Socialtjänsten kan inte fatta beslut om en placering enbart utifrån de utredningar av familjehem och jourhem som genomförts av enskilda verksamheter som driver förstärkt eller konsulentstödd familjehemsvård, utan socialtjänsten måste själv utreda och ta ställning till om ett hem är lämpligt.⁷ Däremot kan socialtjänsten använda sig av en utredning som har genomförts av socialtjänsten i en annan kommun men de behöver alltid göra en egen bedömning gällande familjehemmets lämplighet utifrån ett specifikt barns behov [3].

Meningen med att utreda familjehem är att ta reda på om hemmet allmänt sett är lämpligt att ta emot ett barn. Utöver det ska familjen ha förutsättningar för att tillgodose behoven hos det specifika barn som man söker ett hem till.⁸ Det brukar kallas för att ”matcha” barn och familj [4, 5].

Igår fosterhem – idag familjehem

De lagar som gäller idag, socialtjänstlagen (SoL) och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU), har sitt ursprung i 1980 års socialtjänstreform, som trädde i kraft 1982. Då byttes

⁵ 6 kap. 6 § SoL.

⁶ 6 kap. 6 a § SoL.

⁷ 6 kap. 6 § andra stycket SoL.

⁸ 4 kap. 1 § Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2012:11) om socialnämndens ansvar för barn och unga i familjehem, jourhem, stödboende och hem för vård eller boende.

⁴ 6 kap. 6 § tredje stycket SoL.

också de gamla begreppen fosterhem och fosterbarn ut mot familjehem och barn i familjehem [6].

Nuvarande lagstiftning betonar frivillighet och samverkan. Om barn behöver placeras utanför det egna hemmet ska socialtjänsten i första hand verka för återförening, det vill säga att barnet ska återförenas och flytta tillbaka till sina vårdnadshavare, så snart barnet fått den vård det behöver. Socialtjänsten ska också verka för att barn och föräldrar har kvar kontakten under placeringen [5]. De flesta barn och unga som socialtjänsten bedömer inte kan bo med sina föräldrar placeras i familjehem. Barn och ungdomar med svårare problem kan placeras på institution, ett så kallat HVB. Idag vet man att en placering på institution kan påverka barnet negativt och att en placering i familjehem många gånger är bättre för barnet. Det innebär att uppdragen till familjehem idag kan vara svårare och att behovet av stöd till familjehemmet och insatser till barnet kan vara större. Det finns familjehemsföräldrar som kan behöva vara hemma på heltid för att stödja barnet. Då finns det möjlighet att som familjehemsförälder få ersättning för utebliven arbetsinkomst, det vill säga för att man inte har någon lön. Tilläggas kan att lagstiftaren är tydlig med att familjehemsvård inte kan bedrivas yrkesmässigt utan är ett personligt uppdrag.⁹ Några av familjehemmen är knutna till företag som erbjuder socialtjänsten att stödja familjehemmen och även förmedlar familjehem till socialtjänsten.

Familjehemsvården i siffror

I början av 1920-talet var 37 000 barn placerade i familjehem. Därefter minskade antalet för att på 1990-talet öka igen. Sedan början av 2000-talet har andelen barn som placeras i samhällsvård varit relativt stabil. Placering i familjehem är den vanligaste placeringsformen. År 2022 var 19 200 barn och unga placerade i familjehem, enligt Socialstyrelsens statistik. De allra flesta barnen är placerade frivilligt och majoriteten av barnen återvänder hem efter en kortare tid. Cirka en femtedel av de barn som placeras är placerade under en längre tid, det vill säga fem år eller längre.

Familjehemsvård förr och nu

Familjehemsvården har en lång tradition i Sverige. Den första fosterbarnsstadgan kom till redan 1785. Då var det fattigvårdsnämnder, sockenstämmor, enskilda personer och präster som skickade ut barnen till olika hem. En del barn kom till bra familjer, men många fick en eländig uppväxt och utnyttjades i första hand som arbetskraft. Runt förra sekelskiftet började samhället reagera på fosterbarnens villkor och i början av 1900-talet kom den första lagstiftningen för att stärka skyddet för barnen. Under 1920-talet utökades samhällets ansvar ytterligare. Då fick vi den första barnavårdslagen som gav samhället rätt och skyldighet att vid behov ta barn från deras föräldrar. Långt in på 1900-talet var målet med fosterbarnsvården att barnet skulle rota sig och växa upp i sitt fosterhem. Många gånger bröts kontakten helt med ursprungsfamiljen. I takt med att kunskapen om föräldrarnas känslomässiga betydelse för barns utveckling och identitet ökade, och forskning visade att separationer mellan barn och föräldrar påverkade barnen negativt, fick fosterbarnsvården en annan inriktning. 1960 års barnavårdslag lade stor vikt vid det förebyggande arbetet i familjer för att om möjligt undvika separationer och placeringar utanför hemmet, men det dröjde in på 70-talet innan detta tänkande började slå igenom [9].

Barn i migration

Det är inte första gången Sverige erbjuder skydd och stöd till barn som är drabbade av krig och katastrofer. Under andra världskriget tog svenska familjer emot cirka 70 000 barn från Finland. Cirka 15 000 av dessa stannade kvar i Sverige efter kriget och en del blev adopterade av sina familjehem. Under 90-talet tog Sverige emot många barn och unga från före detta Jugoslavien. Flera forskningsstudier tyder på att dessa barns inträde i svenska samhället i de flesta fall fungerat bra [6].

⁹ 3 kap. 2 § SoF.

Under det senaste årtiondet har antalet ensamkommande barn som sökt asyl i Sverige varierat kraftigt. Från mitten av 2000-talet skedde en successiv ökning från drygt 400 barn per år till knappt 4 000 barn 2013, 2015 kom ca 35 000 och därefter har antalet ensamkommande barn minskat drastiskt. 2023 kom cirka 500 ensamkommande barn till Sverige. När det kom många ensamkommande barn i mitten av 2010-talet var många av barnen placerade på institution eller stödboende. Idag är mer än hälften av de ensamkommande barnen placerade i familjehem.

Vilka barn placeras i familjehem?

I gruppen familjehemsplacerade barn finns barn i alla åldrar med skiftande behov, med olika kulturell och social bakgrund och med olika förutsättningar. Deras tid i samhällsvård varierar och många flyttar mellan olika familjehem och institutioner under sin uppväxt. I en registerstudie som Socialstyrelsen publicerade 2023 följdes barn födda 1990–2004. I studien kunde man se att nära hälften (48 procent) hade sammanlagt varit placerade mellan ett och fem år. En dryg tredjedel (36 procent) hade varit placerade kortare tid än ett år. 16 procent hade varit placerade fem år eller längre, varav 10 procent varit placerade mellan fem och tio år och 6 procent varit placerade tio år eller längre. En tredjedel av barnen har haft tre eller fler placeringar under uppväxten. I kartläggningen uppskattas instabiliteten bara utifrån antalet placeringstillfällen men antalet flyttar (byten av hemmiljö) i samband med placeringarna kan variera beroende på om de följer på varandra eller om barnet flyttar tillbaka hem efter en placering. Om barnet bor hemma mellan placeringarna kan exempelvis tre placeringstillfällen innebära sex flyttar.[7]

Barn i familjehem har inte sällan en bristfällig skolgång med låga betyg och besvär med hälsan. Ofta har familjen levt i en utsatt situation med ekonomiska och sociala problem [8, 9]. Det kan finnas många olika skäl till att ett barn eller en ungdom placeras i heldygnsvård. För små barn är dessa oftast kopplade till brister i hemmiljön och föräldrarnas förmåga att ta hand om barnet. För

ungdomar är skälen oftast kopplade till olika typer av eget riskbeteende som bedöms utgöra fara för negativ utveckling eller den egna hälsan. När en familj med barn behöver hjälp av socialtjänsten försöker socialtjänsten i första hand se till att familjen får hjälp på hemmaplan och att barnet kan fortsätta att bo kvar med sina föräldrar. Utifrån det kan man anta att många barn som traditionellt placeras idag har haft det svårt under en längre tid och att de har stora vårdbehov. Gemensamt för dem alla är att de behöver mycket stöd, hjälp och omsorg under placeringen för att må bra, utvecklas väl och få ett bra liv som vuxna. Nedan beskrivs vad som kan vara utmärkande på gruppnivå för olika grupper av barn i samhällsvård. Det är viktigt att komma ihåg att varje barn är en individ och har sina unika behov.

Yngre barn – social utsatthet och bristande omsorgsförmåga

Bilden av yngre barn som placeras i dygnsvård är densamma i de flesta västländer. Det handlar i stor utsträckning om barn till ensamstående föräldrar med låg utbildning och svårigheter med försörjning. Skälen till att barnen behöver placeras är många. Föräldrarna förmår inte ta hand om barnen på ett tillfredsställande sätt. Barnen far illa och får inte sina behov tillgodosedda.[8]

Det kan till exempel handla om

- föräldrar som har problem med missbruk
- psykisk ohälsa hos föräldrar
- föräldrar med intellektuell funktionsnedsättning
- psykisk och fysisk misshandel av barnen eller den ena föräldern
- sexuella övergrepp på barnen
- vanvård och försummelse av barnen.

Tonåringar

Mer än två tredjedelar av barnen i samhällsvård placerades som tonåringar [7]. De tonåringar som placeras i familjehem i Sverige har en mer blandad bakgrund jämfört med de yngre barnen. Situationen för de tonåringar som placeras har ofta blivit ohållbar på grund av problem med skolgång, relationer till föräldrar och kamrater, utagerande beteende, normbrytande beteende, psykisk ohälsa med mera. Ungdomarna kan befinna sig i riskzonen för att utveckla kriminalitet och missbruk. Eftersom både forskning och erfarenhet visar att institutionsvård inte alltid är bra för ungdomar försöker socialtjänsten att placera ungdomarna i familjehem om det är möjligt.

Behandling för tonåringar med boende i familjehem

Det finns behandlingsformer för tonåringar där tonåringen bor i ett familjehem under själva behandlingstiden. En sådan form av behandling är Treatment Foster Care Oregon (TFCO) som är en strukturerad familjebehandling för barn 12–17 år som ges under tiden som barnet är placerad i familjehem. Familjehemmet är utbildad i den specifika metoden och ingår i ett behandlingsteam runt barnet. I behandlingsteamet ingår också en så kallad ungdomsterapeut och en färdighetstränare som arbetar direkt med barnet samt en familjeterapeut som arbetar med ursprungsfamiljen. Det kan även finnas andra behandlingsformer som är kopplat till boende i familjehem. Det är viktigt att alla barn och unga får de insatser den behandling de behöver under sin tid i familjehemmet.[10]

Barn med funktionsnedsättning

Inom familjehemsvården finns även barn med olika typer av funktionsnedsättningar. Det kan till exempel handla om fysiska funktionsnedsättningar, intellektuella funktionsnedsättningar och lättare begåvningsnedsättningar. Det har också blivit allt vanligare, inte bara inom familjehemsvården utan i samhället i stort, att barn och ungdomar får olika så kallade neuropsykiatriska diagnoser. Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar förkortas ofta NPF. Alla barn måste mötas som de individer de är utan förutfattade meningar och stereotypa föreställningar om vad en funktionsnedsättning kan innebära. Man behöver visa respekt för barnets person bortom funktionsnedsättningen. Men man måste också ta på allvar att funktionsnedsättningen kan påverka barnets liv och förutsättningar. I kapitel 6 finns mer om vad en neuropsykiatrisk diagnos kan innebära.

Socialtjänsten ska helst ha utrett barnets behov innan en placering, men det händer att barn placeras innan man upptäckt att barnets svårigheter kan till exempel handla om neuropsykiatriska svårigheter. Familjehem kan därför behöva vara uppmärksamma på om en neuropsykiatrisk utredning kan behöva genomföras och då ta upp frågan med socialtjänsten. Särskilda insatser kan vara nödvändiga och familjehemmet kan behöva få särskilda kunskaper för att kunna möta barnet på rätt sätt.

Barn som anhöriga

Med begreppet barn som anhöriga avses barn som har en förälder eller annan vuxen i familjen med allvarlig sjukdom, missbruk eller andra betydande svårigheter. Forskning visar att det kan få omfattande konsekvenser för barnets utveckling, hälsa och skolgång att växa upp med en förälder med egna allvarliga svårigheter. Många placerade barn har erfarenheter av att ha en relation till någon med allvarliga svårigheter till exempel en förälder. Som familjehemsförälder är det bra att känna till hur barns känslomässiga utveckling och beteende kan påverkas av att ha vuxit upp med – och fortfarande ha, fast på avstånd – föräldrar som inte mår bra och som man oroar sig för.

Barn med utländsk bakgrund

Barn i familjehem kan ha erfarenhet av flykt och migration. En del har kommit hit med sina föräldrar. Andra är födda här, men har föräldrar som migrerat. En grupp är ensamkommande barn som kommit hit utan sina föräldrar. Alla dessa barn kan direkt eller indirekt vara påverkade av att byta land, kultur och språk. Barnen eller deras föräldrar kan ha varit utsatta för krig och trauman som påverkar barnens uppväxt.

Majoriteten av de ensamkommande barnen som kommit till Sverige 2015 och senare är pojkar. Antal flickor har varierat under åren men i snitt är det ungefär 23 procent. De flesta barnen kommer från Syrien, Afghanistan, Marocko och Somalia. Under 2022 och 2023 har det även kommit ensamkommande barn från Ukraina. Av dessa barn är mer än hälften flickor.

Det har blivit allt vanligare att ensamkommande barn placeras i familjehem. Många kommer till släktingar som redan bor i Sverige.

Gemensamt för ensamkommande barn är att de har separerats från sina familjer och sitt hemland i en för många utvecklingsmässigt känslig ålder. Ofta har de också upplevt traumatiska händelser. Flera studier visar att ensamkommande barn är särskilt utsatta för psykisk ohälsa. Psykisk ohälsa i form av ångest, depression och posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) är vanligare hos ensamkommande barn jämfört med barn som har flytt tillsammans med sin familj [11]. Med detta sagt är det viktigt att komma ihåg att ensamkommande barn, liksom andra barn som placeras, inte är någon homogen grupp. Barnens behov kan se olika ut. De har olika kön, ålder, bakgrund och erfarenheter med sig. De bär på olika styrkor och upplever olika typer av svårigheter och problem. När ensamkommande barn och unga själva har tillfrågats om vad som är betydelsefullt för deras integrering, hälsa och funktionsförmåga nämner de bland annat vägledning, stöd och kontinuitet. Även möjlighet till inflytande och självständighet i relation till vuxna är viktigt, liksom inflytande i boendet och tillgång till skola och fritidsaktiviteter [12].

Många av barnen har kontakt med sina föräldrar och släktingar via internet eller telefon. Kontakten kan ha varit bruten under flykten, men ofta återupptas den när barnen har kommit till Sverige. Kontakten med föräldrarna är viktig för barnens hälsa och välbefinnande.

Ett interkulturellt perspektiv

När man tar emot ett barn från en annan familj i sitt hem underlättar det för alla parter att försöka ha ett interkulturellt perspektiv. Det betyder att man har en förståelse för att barnets sätt att vara och tänka är präglad av värderingarna i den kultur barnet kommer ifrån. Men att man också har en insikt i hur ens egna värderingar och kultur påverkar hur man själv ser på andra och sin omgivning, på ens eget sätt att vara och tänka. [13, 14].

Risk- och skyddsfaktorer

Vi bär alla med oss erfarenheter av det vi upplevt i livet och vi föds med olika förutsättningar, vad gäller både personlighet och yttre omständigheter. Som vi redan konstaterat kan barn i familjehem ha erfarenhet av social och ekonomisk utsatthet i familjen, otillräcklig omsorg, misshandel och övergrepp samt bristande fostran, vägledning och skolgång. Genom familjehemsplaceringen har de kanske varit med om plötsliga uppbrott och byte av omsorgsperson.

Allt vi bär med oss kan utgöra en styrka men kan också göra oss mer sårbara. Inom socialtjänsten brukar man prata om att barn och ungdomar kan omfattas av riskfaktorer och skyddsfaktorer. Riskfaktorer är olika omständigheter som ökar sannolikheten för att barn och ungdomar ska utveckla problem.

Skyddsfaktorer är förhållanden som ökar personens motståndskraft vid problem. Det är vanligt att barn som är utsatta för en risk också är utsatta för flera andra risker. Det kallas att vara multiutsatt och bidrar till att barnets utsatthet blir ännu högre. På samma sätt tenderar antalet skyddsfaktorer öka skyddseffekten och ge ett starkare skydd. Ett familjehem kan på många sätt bidra till att ge det placerade barnet ett skydd mot de risker som finns. Men många av de riskfaktorer som barnet kan ha varit exponerat för före eller under

placeringen kan ge bestående problem även om barnet flyttar in i ett tryggt familjehem som på många sätt kan bidra med skyddsfaktorer.

Vi kan konstatera att de barn som placeras i familjehem, utifrån sin bakgrund och allt de varit med om, som grupp betraktad har en högre risk än andra barn att drabbas av ohälsa och negativ utveckling. Det betyder inte att det behöver bli så för ett enskilt barn i den gruppen. Det finns många exempel på att det gått bra för barn som tillhör en riskgrupp. Det är också viktigt att veta att om barnet inte har en skyddsfaktor betyder det inte automatiskt en ökad risk. Detsamma gäller att en utebliven risk inte automatiskt innebär ett skydd. Till exempel är sexuella övergrepp en riskfaktor men att inte bli utsatt för sexuella övergrepp är inte en skyddsfaktor.[15]

Samhällets och familjehemsvårdens uppgift är att balansera risken för en negativ utveckling genom att lägga till faktorer i barns liv som man vet kan ha en positiv inverkan. I rollen som familjehemsförälder handlar det om att förse barnet med så många skyddsfaktorer som möjligt, att exempelvis hjälpa till att finna och uppmuntra barnets egna resurser, stödja barnets skolgång och bidra till att barnet får den hälso- och sjukvård det behöver. Det är viktigt att familjehemmet blir en trygg bas för barnet.

Barns och ungas erfarenheter av familjehemsvård

Barn och unga som levt i familjehem har unika erfarenheter att förmedla. Under senare år, i takt med att barnkonventionens principer alltmer slagit igenom, har intresset ökat för att ta reda på vad barn och unga tycker är viktigt att socialtjänst och familjehem tänker på för att barn ska trivas och få rätt hjälp.

Olika undersökningar visar att många barn och unga är nöjda med sina familjehem, trots att de ibland kan längta efter sin ursprungsfamilj. Många berättar att de uppskattar den omsorg och kärlek de fått och hur familjehemmet hjälpt dem till en nystart i livet. Det finns också de som är mindre nöjda. Barn har framfört att familjehem behöver utbildning och stöd, men också att det

Två ungdomars tankar kring att bo i familjehem

"Jag behöver kärlek och omtanke, jag får det inte från mina föräldrar så jag behöver det från andra."

"Det var ju inget konstigt, där var jag placerad hos en familj, sågs aldrig som ett problem eller hinder, en familj som bara väntade på mig med öppna armar, kärleksfulla och som gav mig ett helt nytt liv bortom misären."

Maskrosbarns rapport Jag är bara en påse med pengar, 2016.

Om att bo i familjehem

"Dom behandlar mig som dom behandlar sina biologiska barn, med jättemycket kärlek. Dom visar att dom bryr sig hela tiden. Dom finns alltid där för mig när jag behöver stöd eller hjälp och jag vet att jag alltid kan lita på dom." (Flicka, 15–17 år)

"Dom är snälla. Roliga och skämtsamma. Det finns massor att göra med djuren och på vintern åker vi pulka och dricker varm choklad och firar jul, det är bäst, och maten är bra." (Flicka, 9–11 år)

Om oro under asylprocessen

"Barn beskriver hur väntan på besked om uppehållstillstånd oroar och bidrar till otryggheten. En ensamkommande pojke berättar att han har svåra upplevelser bakom sig, men att han känner sig trygg i Sverige. Det svåra är att vänta: "Jag har mått så bra hittills, men det enda som egentligen bekymrar mig, som är som en plågoande, jag vet inte vad som kommer att ske. Jag lever i ovisshet."

Barnombudsmannens rapport Nyanlända barns hälsa, 2016.

är viktigt att familjehem har egna erfarenheter av olika slag som gör att de kan förstå barn bättre. [16-19]

Nedan ges exempel på vad barn och unga tycker, hämtat från litteratur och Socialstyrelsens egna kontakter med barn och unga.

Det är bland annat viktigt för barn och unga att familjehemsföräldrar tänker på att

- göra allt de kan för att barnet ska känna sig hemma och som en del i familjen
- de hjälper barnet att snabbt komma igång i skolan och ger stöd i skolarbetet
- de låter barnet få vara med i allt de gör som familj till exempel när de träffar släkt och vänner
- lyssna när barnet vill prata och berätta
- hjälpa barnet att få träffa sina föräldrar och sina syskon så som hen vill om det är möjligt
- visa respekt för barnets föräldrar och släktingar
- ha förståelse för hur svårt det kan vara att bryta upp hemifrån och flytta till en ny familj
- ha förståelse för att barnet kan vara oroligt för sina föräldrar
- ge barnet en ordentlig förklaring om hen måste flytta
- stå ut
- att finnas kvar länge.

Fundera

Vad tänker jag om de erfarenheter och önskemål som barn och unga förmedlar?

Var det något som väckte min förvåning?

Vad känns svårt respektive lätt att tillmötesgå?

Tahir berättar

att det finns både bra och mindre bra saker med hans familjehemsföräldrar. "Ibland känns det som att de inte lyssnar på en. Eller att de mest är sura. Men samtidigt är de ändå en hjälpende hand och de ger en kärlek när man behöver det. Och när man behöver vara ifred så låter de en få vara precis det."

Saga berättar

hur tacksam hon är över att hennes familjehemsföräldrar stått ut med henne under alla år trots att hon, enligt vad hon själv säger, gjort en massa dumheter. Hon tror att de uppriktigt tycker om henne och att de inte vill att hon ska flytta.

Barnombudsmannens rapport Bakom fasaden, 2011.

Familjehemmens förväntningar och utmaningar

Familjehemsföräldrar är precis som barnen en blandad grupp med olika kulturella och sociala bakgrunder. Många lever i par och har egna barn, men det finns även ensamstående familjehemsföräldrar och familjehem kan leva både med och utan egna barn. Vilka skäl man än har till att vilja bli familjehem är det viktigt att alla som lever i familjen tar sig tid att fundera och reflektera tillsammans över vad det skulle innebära för dem att bli familjehem. Inte minst viktigt är att fundera över hur de egna barnen kommer att påverkas. Forskningen tyder på att ens motiv, tillsammans med mycket annat, påverkar förutsättningarna för hur man lyckas och trivs med uppdraget som familjehem [4]. Ens inställning kan innebära att man är mer lämplig att ta hand om vissa barn än andra, när det gäller barnets ålder och problem eller den beräknade tiden för placeringen. De allra flesta som tar emot ett barn i sitt hem tyck-

er att det är berikande och utvecklande. Många beskriver att de svetsas samman som familj och makar på ett positivt sätt och att man mår bra av att få använda sin föräldrakompetens tillsammans [20-22]. Familjehem som tar emot och öppnar sitt hem för ett barn kan få lära sig om en ny kultur, ny mat och nya sätt att tänka och vara. Kanske kan man som familjehem få lära sig en ny sport eller spela ett nytt instrument.

Nedan ges exempel på erfarenheter och tankar från familjehemsföräldrar.

- Det känns bra att kunna hjälpa en annan familj.
- Vi ska ta till oss ett barn som det vore vårt eget och samtidigt vara beredda att lämna det ifrån oss. Det är svårt.
- Det är berikande och utvecklande att få möjlighet att dela sitt liv med ett barn.
- Samarbetet med socialtjänsten kan ibland vara svårt och man får inte alltid gehör för viktiga frågor. Bra om man kan bygga en tillitsfull relation med socialtjänsten.
- Det ställs stora krav på familjehemmet att hantera kontakten med barnets föräldrar.
- Vi gör skillnad för många, inte bara för barnet.

Familjehemmet har rätt till stöd – sök hjälp i tid!

Många familjehem växer med utmaningarna och erfarenheterna blir i huvudsak positiva, men vägen dit kan kantas av svårigheter och en del familjehem tvingas ge upp. Vården avbryts och barnet måste flytta. Ett sammanbrott, det vill säga att vården avbryts utan att det var planerat, är negativt för alla och särskilt för de barn och ungdomar som drabbas. Vad kan man då göra för att orka och för att klara av de utmaningar man ställs inför som familjehem? Ett huvudbudskap är att sök stöd och hjälp i tid och ta emot de erbjudanden om handledning och utbildning som ni får!

Man har stor hjälp av att skaffa sig kunskap om placerade barns speciella livsvillkor. Det hjälper en att både förstå och hantera barnets, sina egna och familjens känslor och reaktioner under olika faser av placeringen. Vissa kommuner har handfasta utbildningar och föräldrastödsprogram. Socialtjänsten ska ge stöd eller ta reda på hur ni och ert barn ska få den hjälp ni behöver. Förutom stöd från socialtjänsten tycker många familjehem att det är värdefullt att delta i gruppträffar och seminarier, och att ta del av annat som erbjuds av familjehemsorganisationer och andra för att utbyta erfarenheter med andra familjehem. Många organisationer och myndigheter har tagit fram informations- och stödmaterial som rör barn som är placerade.

Fundera

Finns det fler exempel på utmaningar och positiva erfarenheter som kan komma med uppgiften?

Vilka förväntningar har jag?

Referenser kapitel 1

1. Winokur MA, Holtan A, Batchelder KE. Systematic Review of Kinship Care Effects on Safety, Permanency, and Well-Being Outcomes. *Research on Social Work Practice*. 2018; 28(1):19-32.
2. Placering i släktinghem respektive vanliga familjehem – Vad gynnar barnen? [Elektronisk resurs]. SBU; 2016.
3. Regeringen. Regeringens proposition 2006/07:129: Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m. 2006.
4. Manual till BRA-fam: en standardiserad bedömningsmetod för rekrytering av familjehem. Stockholm: Socialstyrelsen; 2014.
5. Placerade barn och unga – handbok för socialtjänsten. Socialstyrelsen; 2023.
6. Brunnberg E, Borg R-M, Fridström C. Ensamkommande barn: en forskningsöversikt. Malmö: Studentlitteratur; 2011.
7. Instabilitet bland barn och unga placerade i heldygnsvård enligt SoL och LVU. Socialstyrelsen; 2023.
8. Forte. Barn och unga i samhällets vård. Forskning om den sociala dygnsvården. FORTE; 2015.
9. Tordön RD. Health, Experienced Support and School Performance among Children in Out-of-home care. Linköping: Linköping University Electronic Press; 2020.
10. Socialstyrelsen. Insatser för att motverka fortsatt normbrytande beteende och återfall i brott: kunskapsstöd med rekommendationer för socialtjänstens arbete med barn 6-17 år. [Stockholm]: Socialstyrelsen; 2021.
11. Hagström A HA-C, Mittendorfer-Rutz K. Kartläggning av självskadebeteende, suicidförsök, suicid och annan dödlighet bland ensamkommande barn och unga: Karolinska Institutet; 2018.
12. SBU. Stöd till ensamkommande barn och unga, Effekter, erfarenheter och upplevelser. Systematisk litteraturöversikt. www.sbu.se; 2018.
13. Interkulturellt socialt arbete. Socialstyrelsen; 2010.
14. Åsa Backlund RE, Katarina von Greiff, Eva Nyberg, Eva-Marie Åkerlund Ensamkommande barn och ungdomar - ett longitudinellt perspektiv FoU Nordost, FoU Nordväst, FoU Södertörn; 2014.
15. Socialstyrelsen. BBIC Grundbok: Socialstyrelsen; 2023.
16. Att lyssna på barn i familjehem – en nationell brukarundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården. Socialstyrelsen; 2021.
17. Barnombudsmannen. Bakom fasaden. Barn och ungdomar i den sociala barnavården berättar. www.barnombudsmannen.se: Barnombudsmannen; 2011.
18. Westberg M, Tilander K. Att lära av fosterbarn: åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset; 2010.
19. Ensamkommande barns och ungas behov: en kartläggning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2013.
20. Andersson G, Rasmusson B. Fosterbarns perspektiv på socialtjänstens företrädare. *Socialmedicinsk tidskrift*. 2006; 83(1):5-15.
21. Nuñez M, Beal SJ, Jacquez F. Resilience factors in youth transitioning out of foster care: A systematic review. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2022; 14(S1):S72-S81.
22. Höjer I. Fosterfamiljens inre liv: en studie i ett föräldraskap med förbehåll. 1997; (5):45-52.

**Ett uppdrag i
samverkan
med barnet i fokus**

2

2. Ett uppdrag i samverkan med barnet i fokus

Det här kapitlet handlar om

- vikten av samarbete kring barnet
- regler och principer som styr familjehemsvården
- ansvarsfördelning mellan vårdnadshavare/god man och familjehem
- socialtjänstens ansvar och uppgifter
- ansvaret för ensamkommande barn
- familjehemmets villkor och rättigheter.

Viktigt att samarbeta – för barnets bästa

Ett barn som placeras i familjehem omges av många personer som är engagerade i barnets liv. Det är både en styrka och en utmaning. För att hitta lösningar som är till barnets bästa krävs ett väl fungerande samarbete mellan alla inblandade. Det gäller inte minst ifråga om ensamkommande barn och unga som träffar många personer från olika myndigheter som har en viktig funktion för dem under asylprocessen och den första tiden i Sverige.

Några av de saker som ger bra förutsättningar för ett gott samarbete är att

- förhållandet mellan socialtjänsten och familjehemmet är öppet och förtroendefullt
- familjehemmet har kännedom om lagar och regler som styr familjehemsvården
- familjehemmet och socialtjänsten har gemensamma mål och värderingar
- uppdrag och roller är tydliga
- familjehemmet får stöd av socialtjänsten.

Det här kapitlet utgår från dessa förutsättningar. Men först något om vilka regler och principer som styr familjehemsvården.

Regler och principer som styr familjehemsvården

Om socialtjänsten bedömer att ett barn riskerar att fara illa är det deras uppgift att ta reda på vilken hjälp barnet och dess familj behöver. Det vanligaste är att socialtjänsten och familjer samarbetar och kommer överens om insatser. Men om vårdnadshavaren tackar nej och situationen är tillräckligt allvarig kan samhället behöva skydda barnet. Samma sak gäller om vårdnadshavaren säger ja till hjälp men barnet har fyllt 15 år och säger nej. Då kan socialtjänsten föreslå att barnet ska omhändertas, men det beslutet måste fattas av en domstol.

Det finns flera lagar som styr socialtjänstens arbete med barn och unga. Här kommer vi beskriva några av dessa lagar och regler.

Om bemötande av andra människor

I den inledande paragrafen i Socialtjänstlagen (SoL), den så kallade portalparagrafen, anges de övergripande målen och grundläggande värderingarna för socialtjänstens verksamhet, alltså även för familjehemsvården. Målen ger uttryck för principen om alla människors lika värde och rätt till social trygghet, vård och omsorg. Detta gäller oavsett ålder, kön, etniskt ursprung, hudfärg, språk, religion, funktionsnedsättning eller sexuell läggning. Även barnkonventionen, som gäller som svensk lag, omfattar och beskriver barnets rättigheter och utgår från att barnet är en rättighetsbärare.

Som familjehem kommer man att möta barn från olika bakgrund, kulturer, religioner och ursprung. Det är viktigt att som familjehem vara medveten om vilka förutsättningar som kan finnas när man träffar ett barn eller en förälder. Det är bra att fundera över hur de egna föreställningarna och kulturella referensramarna påverkar mötet. Alla har rätt att bli behandlade utifrån sin unika person och situation samt sina behov och förutsättningar. Nyfikenhet och öppenhet brukar vara ett bra sätt att närma sig barnet och föräldrarna.

Fundera

Hur tror jag att andra
uppfattar mig, min familj och
vårt sätt att vara och uttrycka oss?

Hur skulle jag vilja beskriva oss
som familj?

Socialtjänstlagen

Socialtjänstens arbete inom familjehemsvården styrs i huvudsak av bestämmelser i socialtjänstlagen (SoL), som bygger på frivillighet och samverkan. Där föreskrivs bland annat att socialtjänstens insatser för den enskilde ska utformas och genomföras tillsammans med hen och vid behov i samverkan med bland annat andra samhällsorgan.¹⁰ Det betyder att man ska få den hjälp som passar just en själv från de aktörer som bäst kan ge den hjälpen. En frivillig placering förutsätter att barnets vårdnadshavare och barnet självt, om hen har fyllt 15 år, samtycker till den vård som socialtjänsten anser att barnet eller den unge behöver. Alla över 15 år ska alltså säga ja till att placeras i ett familjehem för att det ska anses som en frivillig placering.

LVU

Om situationen är tillräckligt allvarlig kan socialtjänsten behöva genomföra en placering i till exempel familjehem utan att vårdnadshavare sagt ja till placeringen. Socialtjänsten ansöker då om vård hos en domstol, som sedan fattar beslutet. Lagen som reglerar den formen av beslut heter lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Den kan bli tillämplig först när vård inte kan ges i frivilliga former, det vill säga när vårdnadshavare och barn som fyllt 15 år inte samtycker till den vård som föreslås. Samtycke betyder att man säger ja till den vård eller behandling som socialtjänsten föreslår. I den här lagen regleras inte bara förutsättningarna för vård utan samtycke i ett familjehem eller på en institution utan också omedelbara omhändertaganden, umgängesbegränsningar och flyttningsförbud m.m.

Föreskrifter och allmänna råd

Som ett komplement till den här lagstiftningen har Socialstyrelsen utfärdat föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2012:11) om socialnämndens ansvar för barn och unga i familjehem, jourhem, stödbonde och hem för vård eller boende. Föreskrifter är bindande regler som socialtjänsten måste följa. Allmänna råd är starka rekommendationer.

¹⁰ 3 kap. 5 § SoL.

Lagstiftning rörande ensamkommande barn

Barn som kommer till Sverige utan sina vårdnadshavare omfattas av samma lagar och regler som alla minderåriga som av olika skäl inte kan bo med sina föräldrar. Därutöver berörs de av bestämmelser som handlar om barn i migration. Dessa regler finns i lagen om god man för ensamkommande barn (Lgeb), lagen om mottagande av asylsökande m.fl. (LMA) och utlänningslagen (UtlL).

Föräldrabalken

Föräldrabalken (FB) reglerar det rättsliga förhållandet mellan barn och föräldrar, till exempel frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det är regler som påverkar familjehemmet vid till exempel umgänge eller om familjehemmet blir vårdnadshavare för det placerade barnet.

Barnkonventionen och barnets rättigheter

Under de senaste 25 åren har stora förändringar skett i synen på barnet och barnets rättigheter i samhället som har påverkat socialtjänstens arbete med barn.

FN:s generalförsamling antog 1989 konventionen om barnets rättigheter (barnkonventionen), som Sverige skrev under 1990. Som ett första led i att förverkliga barnkonventionen fördes bestämmelser in i SoL och LVU som är grundade på barnkonventionen och sedan den 1 januari 2020 gäller artiklarna 1 - 42 i barnkonventionen som svensk lag. Det innebär bland annat ett förtydligande av att alla som tillämpar bestämmelser i svenska lagar ska tolka dem i förhållande till barnkonventionen.

Barnkonventionen innehåller fyra grundläggande principer som är styrande för hur man ska tolka övriga artiklar. Principerna har också en egen självständig betydelse.

Principerna är:

- förbud mot diskriminering
- barnets bästa
- barnets rätt till liv och utveckling
- barnets rätt att uttrycka sina åsikter.

Förbud mot diskriminering

Alla barn har samma rättigheter och lika värde. Men det betyder inte att alla barn ska behandlas exakt likadant. Skyldigheten att inte diskriminera kan ibland kräva särskilda åtgärder för enskilda barn eller grupper av barn för att deras rättigheter ska bli tillgodosedda.

Barnets bästa

Barnets bästa ska beaktas vid alla beslut som rör barn. Vid beslut eller andra åtgärder som rör vård- eller behandlingsinsatser för barn ska vad som är bäst för barnet vara avgörande.¹¹ Vad som är barnets bästa grundar sig i alla omständigheter runt barnet och de specifika behov som varje enskilt barn har. För att kunna göra den bedömningen förutsätter det att man har goda kunskaper, dels om barn generellt, dels om det aktuella barnet. Barnets rätt att uttrycka sina åsikter är en viktig faktor att ta hänsyn till vid bedömning av barnets bästa.

Barnets rätt till liv och utveckling

Alla barn har rätt till liv och utveckling. Begreppet utveckling i barnkonventionen ska tolkas brett. Barnets rätt till utveckling omfattar barnets fysiska, mentala, andliga, moraliska, psykologiska och sociala utveckling. Det handlar både om att förbereda barnet för vuxenlivet och om att erbjuda bästa möjliga förhållanden för barndomen, det vill säga för barnets liv just nu.

Barnets rätt att uttrycka sina åsikter

Alla barn har rätt att uttrycka sin mening och få den respekterad. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Det är viktigt att poängtera att det är fråga om en rättighet för barnet och inte en skyldighet. För att barnet ska ha en möjlighet att uttrycka sina åsikter är det en förutsättning att barnet får information om det som berör barnet.

Barn som ges möjlighet att vara delaktiga blir mer motiverade och intresserade i vardagliga situationer och får därmed en högre kontroll över sitt liv. Barns hälsa och utveckling främjas av delaktighet. Barns självuppskattning ökar och en positiv självbild ger goda förutsättningar att klara utmaningar i livet. Genom att vara delaktiga blir barn skickligare i att kommunicera, prioritera och formulera sina behov, dvs. att uttrycka och föra fram sina erfarenheter och synpunkter.

Barn i behov av särskilt stöd för att kunna vara delaktiga

Barn med någon typ av funktionsnedsättning har samma rätt till delaktighet som alla barn. Att låta barn som har behov av särskilt stöd komma till tals och att göra bedömningar av deras utsagor kan ställa speciella krav på den som träffar barnet när det gäller kunskap, erfarenhet och inlevelseförmåga. Ibland kan man behöva ta hjälp av personer med särskild kompetens kring detta eller kanske använda hjälpmedel för att kommunicera [1].

"Saker som handlar om det som är viktigt för mig kommer alltid sist."

Pojke, 15–17 år

¹¹ Se 1 kap. 2 § andra stycket SoL och 1 § femte stycket LVU.

Barnkonventionens delar som särskilt berör barn i samhällsvård

Barnkonventionen gäller alla barn men barn i samhällsvård är en särskilt utsatt grupp vars rättigheter behöver bevakas av de som finns runt barnet. För att särskilt belysa de rättigheter som barn i samhällsvård har beskrivs här ytterligare några artiklar i barnkonventionen

- artikel 8 om rätten att behålla sin identitet
- artikel 9 om åtskiljande från föräldrar
- artikel 20 om alternativ omvårdnad
- artikel 23 om barn med funktionsnedsättning
- artikel 25 om översyn av omhändertagna barn
- artikel 30 om barn som tillhör en minoritet eller urbefolkning.

Rätten att behålla sin identitet

Enligt artikel 8.1 har barn rätt att behålla sin identitet, inklusive medborgarskap, namn och släktförhållanden. Artikel 8 innebär ett särskilt viktigt perspektiv för de barn som placeras i samhällsvård.

Åtskiljande från föräldrar

Enligt artikel 9 ska barn inte skiljas från sina föräldrar, utom när det är nödvändigt för barnets bästa. Barn som inte bor med båda föräldrarna ska ha rätt att träffa båda två regelbundet.

Alternativ omvårdnad

Barn som av olika anledningar inte kan bo kvar i sin hemmiljö har rätt till skydd och stöd från staten, samt rätt till ett alternativt hem. Artikel 20 anger samhällets skyldighet att skydda och stödja barn som behöver leva åtskilda från sina föräldrar oavsett skäl eller boendeform och om det är tillfälligt eller under längre tid.

Barn med funktionsnedsättning

Enligt artikel 23 har barn med fysisk eller psykisk funktionsnedsättning rätt till ett fullvärdigt och anständigt liv som gör det möjligt för dem att delta aktivt i samhället. Placerade barn med funktionsnedsättning är en grupp barn som är särskilt utsatt. De kan ha behov av insatser från olika delar av samhället. När de är i behov av att bo i familjehem blir det särskilt viktigt att se till att de får sina behov tillgodosedda i sitt nya boende och att insatser från till exempel skola och sjukvård fortsätter på den nya boendeorten.

Läs mer

Mer om socialtjänsten för barn och unga på webbplatsen Koll på soc www.kollpasoc.se.

Översyn om omhändertagna barn

Enligt artikel 25 har ett barn som har omhändertagits för vård, skydd eller behandling rätt att få sin behandling och sitt omhändertagande granskat regelbundet. Denna artikel kommer till uttryck i svensk lagstiftning genom bestämmelserna om att socialnämnden nog ska följa vården av placerade barn.

Barn som tillhör en minoritet eller urbefolkning

Alla barn har rätt till sitt språk, sin kultur och religion men barn som tillhör minoritetsgrupper eller ursprungsbefolkningar har ett särskilt skydd enligt barnkonventionen. Artikel 30 avser särskilt de barn som tillhör en minoritet, såväl någon av de nationella minoriteterna som övriga minoritetsgrupper. Artikeln gäller alla barn som tillhör en minoritet men blir särskilt viktigt för de barn som placeras i samhällsvård och därmed skiljs från sina föräldrar och sin ursprungsmiljö.

"Okunskap gör att man riskerar att inte nå familjerna och det kan göra att barnen inte får det som de har rätt till...."

Socialstyrelsen. Situationen för nationella minoriteter inom den sociala barn- och ungdomsvården 2021.

Nationella minoriteter och minoritetsspråk

I Sverige finns fem erkända nationella minoriteter. Det är judar, romer, samer, sverigefinnar och torndalingar.¹² Samerna är även erkända som Sveriges urfolk.¹³ De svenska nationella minoritetsspråken är finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska.¹⁴ Skyddet av nationella minoriteter och deras rättigheter är en del av det internationella skyddet av mänskliga rättigheter.¹⁵ Deras särskilda rättigheter och skydd finns reglerade i den så kallade minoritetslagen. För barn som tillhör någon av de nationella minoriteterna och som placeras i samhällsvård kan det finnas anledning att särskilt bevaka och tillgodose deras behov och rättighet att ha tillgång till sitt ursprung både vad det gäller språk och kultur. Det ger barnet möjlighet att utveckla sin kulturella identitet och sitt minoritetsspråk. Ett sätt kan vara att se om det finns någon i barnets nätverk som kan bli barnets familjehem.[2]

Barn kan behöva tolk för att kunna vara delaktiga

För att barn som talar ett annat språk och inte behärskar svenska ska ha möjlighet till delaktighet kan man behöva använda tolk. För de personer som bland annat inte behärskar svenska språket ska myndigheter till exempel socialtjänsten vid behov anlita tolk.¹⁶ Att samtala genom tolk är ett speciellt sätt att prata med varandra. Möten där det finns behov av tolk kan behöva förberedas särskilt och man behöver tänka på att ett möte med tolk kommer att ta längre tid att genomföra.

¹² 2 § lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, minoritetslagen.

¹³ Se 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen och proposition 2008/09:158, Från erkännande till egenmakt - regeringens strategi för de nationella minoriteterna, s. 14.

¹⁴ 2 § minoritetslagen och 7 § språklagen (2009:600).

¹⁵ Artikel 1 Ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter.

¹⁶ Se 13 § förvaltningslagen (2017:900), FL.

Några viktiga principer för vård i familjehem

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. De ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.¹⁷

Det framgår uttryckligen av bestämmelserna i föräldrabalken och barnkonventionen och gäller alla barn i Sverige.

En grundprincip i Sverige är att barn i första hand ska växa upp med sina föräldrar, men ibland är det bäst för ett barn att bo i en annan familj under en kortare eller längre period. Socialtjänsten ska se till att barn som inte kan bo med sina föräldrar får en god vård och omsorg utifrån sina behov. Barnets bästa ska vara avgörande vid alla beslut om vård- eller andra behandlingsinsatser.¹⁸

Vad som menas med god vård framgår inte av lagstiftningen, men innebär enligt Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd bland annat att vården ska vara trygg, säker och ändamålsenlig och präglas av kontinuitet.¹⁹ Socialnämnden ska också verka för att ett barn som är placerat får lämplig utbildning och den hälso- och sjukvård det behöver.²⁰ Det betyder att socialtjänsten har ett stort ansvar för att de barn som placeras i samhällsvård

ska bli väl omhändertagna, känna sig trygga och få stöd och hjälp utifrån sina behov. En återförening mellan barn och föräldrar ska enligt intentionerna i lagstiftningen i första hand eftersträvas, men bedömningar om vad som är lämpligt ska göras under hela placeringstiden utifrån varje barns behov och barnets bästa ska vara avgörande [3]. Föräldrarna fortsätter vanligtvis att vara vårdnadshavare även när barnet bor i familjehem. Socialnämnden ska lämna vårdnadshavare och föräldrar råd, stöd och annan hjälp som de behöver under placeringstiden.²¹ Vård som ges utanför det egna hemmet bör utformas så att den främjar barnets samhörighet med anhöriga och andra närstående samt kontakten med hemmiljön.²² I linje med det ska socialtjänsten försöka hitta ett familjehem som ligger så nära barnets föräldrahem som möjligt och som respekterar språkliga och kulturella skillnader [4].

Socialtjänsten är skyldig att i första hand överväga om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående, men vad som är bäst för barnet ska alltid beaktas.²³ När barnets placeras i ett familjehem i barnets nätverk brukar det familjehemmet kallas nätverkshem. Ett nätverkshem har ett uppdrag som familjehem på samma sätt som alla familjehem.

¹⁷ Se 6 kap. 1 § föräldrabalken.

¹⁸ Se 1 kap. 2 § andra stycket SoL.

¹⁹ Se 3 kap. 1 § Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2012:11) om socialnämndens ansvar för barn och unga i familjehem, jourhem, stödboende och hem för vård eller boende.

²⁰ Se 6 kap. 7 § 2 och 3 SoL.

²¹ Se 6 kap. 7 § 4 SoL.

²² Se 6 kap. 1 § fjärde stycket SoL.

²³ Se 6 kap. 5 § SoL.

Barn och unga behöver stabilitet och varaktiga relationer

Varaktiga relationer

Socialtjänsten har till uppgift att försöka skapa en stabil situation med kontinuitet och varaktiga relationer för barn och unga som bor i familjehem. Det gäller i förhållande till ursprungsfamiljen men det bör också eftersträvas i förhållande till ett familjehem som kommit att betyda mycket för ett barn. Även efter att placeringen avslutats och ungdomen flyttar ut till eget boende efter en familjehemsplacering kan ungdomen behöva stöd i att upprätthålla kontakten med viktiga relationer i och omkring familjehemmet. Familjehemmets inställning och öppenhet spelar en viktig roll för att upprätthålla kontakten med barnet efter avslutad placering.

Särskilda bestämmelser utifrån barnets behov av stabilitet

För barn placerade i familjehem är det viktigt att vården blir trygg och stabil oavsett om barnet ska bo en kortare eller längre tid i familjehemmet. En del i det arbetet är socialtjänstens skyldighet att noga följa vården och att regelbundet överväga vården. Det betyder bland annat att de ska träffa barnet, föräldrarna och familjehemmet regelbundet för att bedöma barnets mående och behov på kort och lång sikt. För att trygga barnets behov av stabilitet och varaktiga relationer har socialnämnden, i samband med att vården övervägs var sjätte månad, en skyldighet att särskilt ta ställning till hur vården ska inriktas och utformas framåt i tiden.²⁴

Vårdnadsöverflyttning och adoption

När ett barn placeras i familjehem är utgångspunkten att barnet ska återförenas med sina föräldrar så fort målet med vården är uppnått. Om barnet har placerats på grund av något i hemförhållandena måste de omständigheter som är anledning till att barnet är placerat ha förändrats på ett varaktigt och genomgripande sätt innan socialnämnden får besluta att vården ska upphöra.²⁵ Ungefär en femtedel av de barn och unga som placeras är kvar i vården fem år eller längre. Många av dem bor i familjehem betydligt längre än fem år och kommer vara kvar i vården under en stor del av sin uppväxt. De barn som blir placerade som yngre blir oftare kvar i samhällsvård under lång tid och kanske hela sin uppväxt. För de barn som av olika skäl inte kan flytta hem igen behöver socialtjänsten arbeta för långsiktig trygghet och stabilitet för barnet

Det kan ske genom att

- barnet blir långvarigt placerat i familjehemmet och att föräldrarna är fortsatt vårdnadshavare för barnet
- familjehemsföräldrarna blir utsedda till särskilt förordnade vårdnadshavare genom en så kallad vårdnadsöverflyttning. Då upphör familjehemsplaceringen och familjehemsföräldrarna blir istället vårdnadshavare för barnet
- barnet adopteras av familjehemsföräldrarna. För en adoption krävs att vårdnadshavarna samtycker till adoptionen. Om barnet är äldre än 12 år ska även barnet samtycka till adoptionen.

När ett barn har varit placerat i samma familjehem i två år ska socialnämnden särskilt överväga om det finns skäl för att vården om barnet flyttas över från barnets föräldrar till familjehemsföräldrarna. Därefter ska socialnämnden överväga vårdnadsöverflytt varje år.²⁶ Det betyder inte att en vårdnadsöverflytt ska ske efter två år utan att socialnämnden ska göra en bedömning av om det

²⁴ Se 6 kap. 8 § SoL och 13 § första stycket LVU.

²⁵ Se 21 § första stycket LVU.

²⁶ Se 6 kap. 8 b § SoL.

är lämpligt och möjligt. En vårdnadsöverflyttning kan också ske tidigare än efter två år om det är lämpligt och är det bästa för barnet. Förutsättningarna för en så kallad vårdnadsöverflyttning regleras genom bestämmelser i föräldrabalken och beslut fattas av tingsrätten på ansökan av socialnämnden.²⁷ De nya vårdnadshavarna har rätt till fortsatt råd och stöd från socialtjänsten i den kommun som hade ansvar för placeringen, om de begär det.²⁸ Om barnet eller de nya vårdnadshavarna har behov av insatser som kräver särskilda beslut enligt SoL eller LVU är det i regel socialtjänsten i kommunen där barnet bor som är ansvarig.²⁹ Vårdnadsöverflyttning till familjehemsföräldrar har blivit vanligare under de senaste åren, men förekommer fortfarande sällan. År 2022 övertog familjehem vårdnaden om cirka 550 barn.

I vissa fall kan det också vara aktuellt att familjehemmet adopterar barnet. Men adoptioner av barn i familjehem är ovanliga. Det kan exempelvis vara när barnets föräldrar har dött eller när ett spädbarn placerats och det inte ser ut att vara möjligt för barnet att leva med sina biologiska föräldrar. En förutsättning för adoption är bland annat att barnets vårdnadshavare och barnet själv, om hen fyllt 12 år, samtycker till adoptionen.³⁰ Även i de fall samtycke inte krävs ska både barnets och föräldrarnas inställning till adoptionen utredas. Det är familjehemsföräldern som ansöker hos tingsrätten om att få adoptera barnet.³¹

Kartläggningar som bland annat Socialstyrelsen och regeringen gjort om adoption inom familjehemsvården visade att socialtjänsten väldigt sällan tar uppfrågan om adoption. Det beror till exempel på att beslutet är slutgiltigt och att det kan vara svårt att bedöma vad som är bäst för barnet på lång sikt. Huvudprincipen om återförening mellan barn och föräldrar är också ett skäl till att socialtjänsten mycket sällan diskuterar möjligheten till adoption. Den kan vara svårt att bedöma utsikterna för att barnet kan flytta hem till föräldrarna.

Det finns situationer när adoption kan vara en bra lösning och en bedömning ska göras utifrån barnets bästa och andra regler som gäller kring adoption. Det är viktigt att ett familjehem som funderar på att ansöka om att få adoptera ett barn man har placerat hos sig talar med socialtjänsten om det. Adoption är ett stort åtagande och många aspekter behöver vägas in för att bedöma vad som är bäst för barnet[5].

Flyttningsförbud

Ibland kan socialtjänsten ha anledning att ansöka om ett så kallat flyttningsförbud. Det blir aktuellt i de situationer där det inte finns skäl för att vårda barnet med tvång enligt LVU, men där barnet riskerar att skadas av själva flytten från familjehemmet. Om vårdnadshavarna inte går med på att vänta med att ta hem sitt barn kan förvaltningsrätten, på socialnämndens begäran, besluta att barnet inte ska flyttas från sitt familjehem.³² Det är ett tillfälligt beslut som ska omprövas av socialnämnden var tredje månad.³³ Beslut om flyttningsförbud kan fattas oavsett om barnet är frivilligt placerat eller placerat med tvång.

Det tredelade föräldraskapet

När ett barn placeras för vård utanför hemmet har vårdnadshavare, socialnämnd och vårdgivaren ett delat ansvar för att tillgodose barnets behov av omsorg, trygghet, fostran, tillsyn och uppsikt. Detta delade ansvar kallas ibland för det tredelade föräldraskapet. Det är inte ett juridiskt begrepp men används för att illustrera hur de tre aktörerna delar ansvar och samverkar för barnets bästa [6].

Som tidigare nämnts fortsätter barnets föräldrar oftast att vara vårdnadshavare och ansvariga för barnet trots att det bor i familjehem. Ensamkommande barn har en god man eller en särskilt förordnad vårdnadshavare som är i vårdnadshavarens ställe, mer om det längre fram. Även om de ensamkommande barnen har föräldrar utanför Sveriges gränser går det att ha kontakt även med dem.

²⁷ Se 6 kap. 8 § FB.

²⁸ Se 6 kap. 11 § SoL.

²⁹ Se 2 a kap. SoL.

³⁰ Se 4 kap. 7 och 8 §§ FB.

³¹ Se 4 kap. 12 § FB.

³² Se 24 § LVU.

³³ Se 26 § LVU.

När det är möjligt är det viktigt att även inkludera dem i vården av barnet. Socialtjänsten har ett ansvar för vården som helhet och familjehemsföräldrarna har ansvar för vardagen och den dagliga omsorgen om barnet. Det är viktigt att samarbetet mellan parterna fungerar bra. Föräldrarna har som vårdnadshavare ansvar för större och mer omvälvande beslut som till exempel byte av skola eller ansökan om pass. För att samarbetet ska fungera krävs det att man har respekt för varandras olika roller. Inte minst viktigt är att uppmärksamma och ta till vara föräldrarnas resurser. Socialtjänsten har en samordnarroll och ska se till att samarbetet fungerar runt barnet.

Alla som finns runt barnet behöver samarbeta, inom socialtjänsten talar man om teamet runt barnet. Med det menas det utvidgade nätverket med släktingar, lärare, fritidspersonal etcetera. Under placeringstiden erbjuds dessa att i större eller mindre omfattning medverka i planeringen, genomförandet och uppföljningen av vården. Utgångspunkten är att alla i teamet bidrar med sin unika kunskap och erfarenhet.

Vårdnadshavarens ansvar

I föräldrabalken finns bestämmelser om vårdnadshavarens ansvar och skyldigheter. Enligt dessa bestämmelser ansvarar vårdnadshavaren för barnets personliga förhållanden och för att

- barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda
- barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till barnets ålder, utveckling och övriga omständigheter
- bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning.³⁴

För att vårdnadshavaren ska kunna ta sitt ansvar har hen rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. När ett barn är placerat i ett familjehem har barnets vårdnadshavare oftast kvar den juridiska vårdnaden om barnet men rätten att bestämma om barnet påverkas i olika grad om barnet är placerat frivilligt eller under tvång. Vid placering enligt SoL vårdas barnet i familjehemmet med vårdnadshavarnas samtycke. Det betyder att placering sker frivilligt. Ett beslut om vård enligt SoL påverkar inte vårdnadshavarens bestämmanderätt enligt föräldrabalken i formell mening. Men genom samtycket till placeringen överlåter vårdnadshavaren det dagliga ansvaret och omsorgen för barnet i vardagen till ett familjehem och därmed överläts även delar av bestämmanderätten över barnet. Vid placering enligt LVU, det vill säga utan samtycke, kan vårdnadshavarna ha ett fortsatt inflytande över vården av barnet men med de begränsningar som krävs för att vården ska kunna genomföras. Om det finns motsättningar kan socialnämnden fokusera på barnets behov och intressen utan kompromisslösningar med vårdnadshavaren.

Tilläggas kan att alla föräldrar inte är vårdnadshavare. En förälder som inte är vårdnadshavare har inte ovanstående rättigheter och skyldigheter, men kan ändå vara en viktig person för barnet och har rätt att vara en del av barnets liv genom till exempel umgänge med barnet.

³⁴ Se 6 kap. 2 § andra stycket FB.

Vårdnadshavarens inflytande över vården

Frivilliga placeringar

Är barnet frivilligt placerat fattas vissa beslut av vårdnadshavarna medan beslut i frågor som rör den dagliga omsorgen vanligtvis tas av familjehemmet. En parallell kan dras till vad som gäller i frågor om vårdnad. Där har en skiljelinje dragits mellan beslut som måste fattas av vårdnadshavarna gemensamt och beslut i frågor som rör den dagliga omsorgen som måste kunna tas av den vårdnadshavare där barnet bor för tillfället. Till daglig omsorg räknas exempelvis frågor om barnets mat, kläder och sovtider och hur barnet ska tillbringa sin fritid. Däremot fattas beslut av mer ingripande betydelse för barnets framtid av vårdnadshavaren.³⁵ Det kan röra sig om till exempel skolval, utlandsresor och vaccinationer. Det förutsätts att beslut fattas genom diskussioner och i samförstånd med familjehem och socialtjänst – och med barnet – beroende på dess ålder och mognad.

Vid frivilliga placeringar är det också barnets vårdnadshavare (och barnet självt om det fyllt 15 år) som bestämmer hur länge barnet ska bo kvar i familjehemmet. Om samtycke inte längre finns till placeringen eller till hur vården i väsentliga delar ska genomföras måste placeringen upphöra. Om det finns ett fortsatt behov för barnet att vara placerat kan socialtjänsten överväga om det finns förutsättningar för ett omedelbart omhändertagande enligt LVU. Socialtjänsten kan också i vissa fall besluta om flyttningsförbud om separationen eller flyttningen är skadlig för barnet.

Placeringar enligt LVU

När vården ges med stöd av LVU har socialtjänsten större möjligheter att bestämma i olika frågor som behöver lösas för att barnet ska få sina behov tillgodosedda. Nämnden kan också fatta beslut om att begränsa kontakt och umgänge mellan barn och föräldrar helt eller delvis, liksom att hemlighålla var barnet bor. Huvudprincipen är dock att man ska försöka komma överens med föräldrarna och att de så långt det är möjligt ska vara delaktiga i frågor som rör barnets personliga angelägenheter.

Om barnet är omhändertaget enligt LVU är det socialtjänsten som bestämmer när vården ska upphöra. Om barnet är omhändertaget enligt LVU och barnets vårdnadshavare vill att barnet ska flytta hem kan de begära att vården ska upphöra. Socialtjänsten är då skyldiga att ta ställning till vårdnadshavarens önskemål genom att fatta ett formellt beslut. Beslutet kan överklagas till domstol.³⁶

”Man har sagt att det ska göras en familjehemsplacering enligt SoL och att den sen kommer att övergå till en LVU-placering – vilken 13-åring vet vad det är?”

*Myndigheten för vård- och omsorgsanalys rapport
Fatta läget, 2018.*

³⁵ Se proposition 1975/76:170, om ändring i föräldrabalken, m.m., s. 178.

³⁶ Se 41 § 2 LVU.

Ansvaret för ensamkommande barn

Ensamkommande barn träffar många aktörer som har viktiga funktioner för dem. Utöver familjehemmet är det Migrationsverket, offentligt biträde, socialtjänsten, god man eller särskilt förordnad vårdnadshavare. Precis som andra barn i Sverige har de också kontakt med hälso- och sjukvården, tandvården, och skolan.

Migrationsverkets ansvar

Migrationsverket har det övergripande ansvaret för mottagandet av ensamkommande barn.

Det betyder bland annat att Migrationsverket

- tar emot ansökan om asyl och bedömer bland annat den sökandes ålder samt om det är Sverige som ska pröva ansökan
- anvisar barnet till en kommun
- ser till att ett offentligt biträde utses, som företräder barnet vid asylprövningen
- lämnar uppgift till berörd region för att barnet ska kallas till hälsoundersökning av asylsökande
- efterforskar barnets vårdnadshavare och beslutar om återförening
- utreder och fattar beslut om uppehållstillstånd (asylprocessen)
- arbetar med återvändande för de barn som inte får stanna i Sverige.

Möjlighet till uppehållstillstånd

Det är Migrationsverket som fattar beslut om barnet ska få uppehållstillstånd i Sverige eller inte. Alla asylsökande som har rätt till skydd, barn såväl som vuxna, får tidsbegränsade uppehållstillstånd i Sverige.

Om barnet får uppehållstillstånd med status som alternativt skyddsbehövande får hen i de flesta fall ett tillstånd på 13 månader. Om barnet får uppehållstillstånd med status som flykting får hen ett tillstånd på tre år.

Om barnet får avslag på sin ansökan om asyl får det hjälp av Migrationsverket att återvända till hemlandet. Migrationsverkets avslagsbeslut går att överklaga.

Kommunen ansvarar för det praktiska mottagandet

Kommunen ansvarar för det praktiska mottagandet av ensamkommande barn, det vill säga boende, daglig omsorg, eventuellt särskilt stöd, god man och skolgång. Kommunen har ansvaret fram tills barnet fyller 18 år, då ansvaret formellt sett övergår till Migrationsverket om barnet fortfarande är asylsökande. Grunden för det kommunala mottagandet av ensamkommande barn är den så kallade normaliseringsprincipen, som innebär att alla barn som vistas i Sverige så långt det är möjligt ska omfattas av samma sociala omvårdnadssystem.³⁷

God man och särskilt förordnad vårdnadshavare för ensamkommande barn

Ensamkommande barn ska förordnas en god man som företräder dem i Sverige i stället för vårdnadshavaren.³⁸ En god man ansvarar för barnets personliga, ekonomiska och rättsliga angelägenheter. I den gode mannens uppdrag ingår inte ansvar för den dagliga omvårdnaden, tillsynen eller barnets försörjning [7]. För att kunna fullgöra sitt uppdrag behöver den gode mannen ha regelbunden kontakt med barnet och familjehemmet, om barnet bor i ett sådant. Den gode mannen företräder inte barnet i asylprocessen, men följer processen genom att hålla kontakt med det offentliga biträdet. En god man har inte tystnadsplikt, men det ligger i uppdragets natur att det inte är lämpligt att denne för vidare något som barnet berättat i förtroende eller annan känslig information som kan skada barnet. Ansökan om god man görs till kommunens överförmyndarnämnd av socialnämnden eller Migrationsverket.³⁹ Om den gode mannen

³⁷ Se prop. 2005/06:46, Mottagande av ensamkommande barn s. 41.

³⁸ Se 2 § första stycket lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn, Lgeb.

³⁹ Se 3 § första stycket Lgeb.

visar sig olämplig för uppdraget bör socialnämnden anmäla detta till överförmyndarnämnden. Överförmyndarnämnden beslutar om den gode mannen ska entledigas från uppdraget.

När ett ensamkommande barn beviljas uppehållstillstånd ska socialnämnden i den kommun där barnet vistas anmäla behov av en särskilt förordnad vårdnadshavare till tingsrätten om inte särskilda skäl talar emot det.⁴⁰ Uppdraget som särskilt förordnad vårdnadshavare liknar till stora delar det som god man har, men är mer inriktat på den långsiktiga planeringen och integrationen för barnet.

Läs mer

Mer om asylprocessen på Migrationsverkets webbplats.

Socialtjänstens ansvar och uppgifter

I det här avsnittet beskrivs socialtjänstens ansvar och uppgifter inom familjehemsvården med utgångspunkt från lagstiftningen. Uppgifterna utförs av tjänstemän, men vissa beslut fattas av socialnämnden som består av politiker. Tjänstemännen brukar kallas handläggare, socialsekreterare, barnsekreterare eller familjehemssekreterare. Organisationerna för familjehemsvården kan se olika ut i olika kommuner.

Socialtjänstens arbete med barn i familjehemsvård handlar i korthet om att utreda barns behov, planera för deras vård och fatta beslut om insatser för barnet. Socialtjänsten har en skyldighet att noga följa vården av barnet och se till att barnet får sina behov tillgodosedda.⁴¹ Socialtjänsten är också skyldig att ge barnets föräldrar och familjehemsföräldrar råd, stöd och annan hjälp som de behöver.⁴² För att kunna fullgöra dessa skyldigheter – mot det enskilda barnet, mot barnets vårdnadshavare och mot familjehemsföräldrar är det viktigt att socialtjänsten tillgodoser allas behov av fortlöpande information om barnets situation i

stort och smått samt är lyhörd för synpunkter och önskemål. Informationsutbytet löper som en röd tråd genom socialtjänstens arbete med familjehemsplaceringar och är en förutsättning för att alla runt barnet ska kunna samverka. Efter avslutad placering bör socialtjänsten stödja och hjälpa unga som flyttar till eget boende. Om barnet flyttar hem bör vårdnadshavaren få stöd och hjälp i föräldrarollen.⁴³

Uppföljning efter avslutad vård

Det kan vara omvälvande och svårt för ett barn att flytta hem efter en avslutad placering. Socialtjänsten ska alltid hjälpa både barn och föräldrar vid en hemflytt om det finns behov och önskemål om stöd. Men vid vissa situationer ska socialtjänsten följa upp hur det går för barnet oavsett om det finns behov eller önskemål om det. När socialtjänsten avslutar ett barns vård enligt LVU är de skyldiga att inleda en uppföljning av barnets situation.⁴⁴ Uppföljningen ska inledas vid alla situationer då LVU upphör, det innebär även när vården upphör efter en vårdnadsöverflyttning till familjehemsföräldrarna. Socialtjänsten bör, med viss regelbundenhet, ha kontakt med barnet och vårdnadshavare under uppföljningen, men kan också ha kontakt med andra som finns kring barnet ifall det behövs. En uppföljning kan pågå i max sex månader, men kan avslutas tidigare om socialtjänsten bedömer att barnets situation är stabil och trygg.⁴⁵

Efter en placering i familjehem med stöd av SoL kan socialtjänsten fatta beslut om uppföljning av barnets situation efter en individuell bedömning. Då får uppföljningen pågå i max två månader.⁴⁶

Barnets socialsekreterare

Socialsekreteraren är en viktig person för barn och unga som bor i familjehem. Det har framkommit i olika studier, undersökningar och intervjuer med placerade barn och ungdomar [8]. För att tillförsäkra barnet kontakt med socialtjänsten ska

⁴⁰ Se 10 § Lgeb.

⁴¹ Se 6 kap. 7 b § SoL.

⁴² Se 6 kap. 7 § 4 respektive 7 a § SoL.

⁴³ Se AR till 5 kap. 1 § SoL i 8 kap. SOSFS 2012:11.

⁴⁴ Se 21 b § LVU.

⁴⁵ Se 21 c § LVU.

⁴⁶ Se 11 kap. 4 b SoL.

alla barn och unga i familjehem ha en av socialnämnden särskilt utsedd socialsekreterare. Socialsekreteraren har till uppgift att handla i barnets intresse och ska besöka och ha kontakt med barnet eller den unge utifrån dess behov och önskemål.⁴⁷

Barnet ska få tydlig information om namnet på sin socialsekreterare och om hur hen kan nås.⁴⁸ Barnet ska också få namn på ersättare vid längre ledigheter eller byten. Så långt det är möjligt ska barnets socialsekreterare ha en självständig ställning i förhållande till familjehemmet [3] .

Barns behov i centrum – ett stöd för utredning och uppföljning

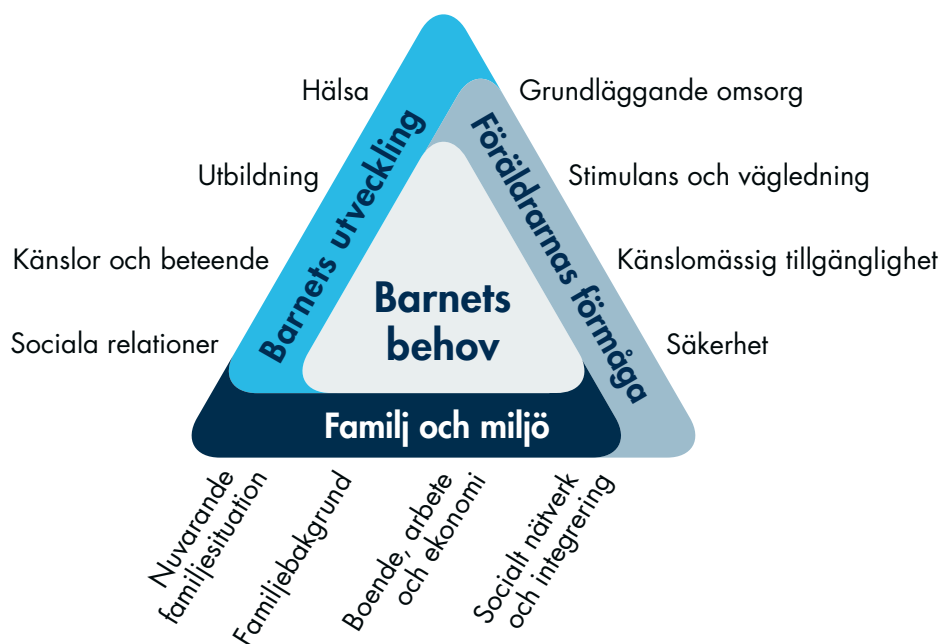
Barns behov i centrum, BBIC, är en nationellt enhetlig struktur för handläggning, genomförande och uppföljning av enskilda ärenden i den sociala barn- och ungdomsvårdens myndighetsutövning som Socialstyrelsen tagit fram och förvaltar.

BBIC beskriver ett arbetssätt. Det baseras på socialtjänstens regelverk och på aktuell forskning om barn och unga.

Det är frivilligt för kommunerna att använda BBIC men alla kommuner i landet använder för närvarande BBIC. Det kan därför vara bra för familjehem att ha en viss kännedom om BBIC [9]. Arbetet med BBIC utgår från sju grundprinciper. I BBIC finns också en triangel till stöd för arbetet. BBIC-triangeln är en modell över barnets behov. Triangelns sidor representerar barnets utveckling, föräldrarnas förmåga samt familj och miljö. I centrum finns barnets behov. Triangeln är utformad utifrån kunskap och forskning om områden som har betydelse för barns utveckling och behov [9].

De sju grundprinciperna i BBIC är

1. Utgå från barnets rättigheter
2. Låta barnets bästa vara avgörande
3. Sträva efter likvärdiga möjligheter för varje barn
4. Göra barnet och föräldrarna delaktiga
5. Ske i samverkan med andra professioner och verksamheter
6. Motverka svårigheter och förstärka resurser
7. Ha ett helhetsperspektiv på barnet och dess situation.

⁴⁷ Se 6 kap. 7 c § SoL.

⁴⁸ Se 7 kap. 1 § SOSFS 2012:11..

Socialtjänsten ska utreda barns behov

Om någon, till exempel skola, polis, släkt eller grannar, anmäler oro för ett barn ska socialtjänsten ta ställning till om en utredning behöver inledas. Det kallas för att göra en förhandsbedömning. Om socialtjänsten bedömer att barnet kan behöva stöd eller skydd ska en utredning inledas "utan dröjsmål" det vill säga så fort som möjligt. Socialtjänsten måste genast göra en bedömning av om barnet behöver omedelbart skydd. En utredning om barns behov kan genomföras mot barnets och föräldrarnas vilja.⁴⁹

Om vårdnadshavaren eller en ungdom över 15 år ansöker om hjälp ska en utredning också göras. Socialtjänsten ska samarbeta med barn och föräldrar och barnets bästa ska vara vägledande för de bedömningar som görs.

Utredningen ska vara färdig inom fyra månader om det inte finns särskilda skäl att förlänga utredningen en viss tid.⁵⁰ Utredningen ska dokumenteras och finnas i en akt på socialkontoret. Huvudregeln är att barn och vårdnadshavare har rätt att veta vad som står i akten. Familjehemsföräldrarna har rätt att ta del av det som är nödvändigt för att kunna genomföra sitt uppdrag. Detta framgår av offentlighets- och sekretesslagen (OSL).⁵¹

Ensamkommande barn

När ett barn som saknar vårdnadshavare i Sverige ger sig till känna eller aktualiseras på något annat sätt, till exempel via Migrationsverket, ska socialnämnden inleda en utredning för att undersöka barnets behov.

Samma regler och rutiner gäller som vid utredning av andra barn, men situationen kan behöva anpassas, till exempel genom användning av tolk.⁵²

Familjehemsplacering kan ske frivilligt eller med tvång

Frivillig placering

Om barnets vårdnadshavare samtycker till att barnet ska placeras kan vården ges i frivilliga former med stöd av socialtjänstlagen (SoL). Om barnet har fyllt 15 år ska också barnet självt ta ställning till placeringen genom att lämna eller inte lämna sitt samtycke. I undantagsfall kan vård med tvång, enligt LVU, komma ifråga trots samtycke från barnets vårdnadshavare. Det kan exempelvis bli aktuellt om det finns en risk att samtycket återkallas eller om samtycket inte avser hela den planerade vården.

När det gäller ensamkommande barn som inte fått sitt uppehållstillstånd är det den gode mannen som ska samtycka.

Omhändertagande med tvång

Om vårdnadshavare eller barn säger nej till en placering och situationen är tillräckligt allvarlig, kan socialnämnden ansöka om att barnet ska omhändertas enligt Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Då är det en domstol (förvaltningsrätten) som fattar beslutet om vård. Ett barn kan omhändertas om det finns en påtaglig risk för att hens hälsa eller utveckling skadas på grund av exempelvis brister i omsorgen eller på grund av något annat förhållande i hemmet.⁵³ Omhändertagande kan även ske på grund av barnets eller den unges eget beteende till exempel missbruk eller kriminalitet.⁵⁴

Föräldrar och barn över 15 år har rätt att överklaga ett beslut om vård enligt LVU.⁵⁵ Om det rör ett ensamkommande barn utan uppehållstillstånd så har hen motsvarande rätt att överklaga genom sin gode man. Socialnämnden kan också överklaga beslutet.

⁴⁹ Se 11 kap. 1 och 1 a §§ SoL.

⁵⁰ Se 11 kap. 2 § andra stycket SoL.

⁵¹ Se 10 kap. 2 § OSL.

⁵² Se 13 § FL.

⁵³ Se 2 § LVU.

⁵⁴ Se 3 § LVU.

⁵⁵ Se 41 § 2 LVU.

Omedelbart omhändertagande med tvång

En ansökan om vård enligt LVU är en process som tar tid. Om rättens beslut om vård inte kan avvaktas får socialnämnden besluta att den som är under 20 år omedelbart ska omhändertas och placeras för vård till exempel i ett familjehem, förutsatt att det är sannolikt att hen kommer att beredas vård med stöd av lagen. Detta kallas omedelbart omhändertagande.⁵⁶ För att det ska kunna ske krävs att det finns ett akut behov av vård utifrån risken för att barnets hälsa eller utveckling påverkas mycket negativt. Ett annat skäl kan vara att utredningen allvarligt försvåras eller att det inte går att genomföra nödvändiga åtgärder. Socialnämndens beslut om omedelbart omhändertagande ska sändas till förvaltningsrätten för prövning inom en vecka.⁵⁷ Om förvaltningsrätten fastställer socialnämndens beslut om omedelbart omhändertagande måste socialnämnden ansöka om vård enligt LVU inom fyra veckor från det att omhändertagandet verkställdes.⁵⁸

Fundera

Hur tänker jag om att barn kan placeras mot sin egen eller föräldrarnas vilja?

Särskilt om jourhem

Varje placering i ett familjehem ska normalt sett föregås av en noggrann utredning av barnets behov, men när barn placeras i jourhem har socialtjänsten i många fall inte hunnit utreda barnets behov mer ingående. En placering i jourhem görs när placeringen måste ske akut och omedelbart. Utredningen görs då under pågående placering, vilket bland annat är fallet när barn blir omedelbart omhändertagna. Ett jourhem är ett hem som tar emot barn för tillfällig vård och fostran med kort varsel. En placering i jourhem kan ske frivilligt enligt SoL eller med tvång enligt LVU.

En placering i jourhem får pågå i högst två månader efter avslutad utredning om inte särskilda skäl finns, alltså sammanlagt sex månader.⁵⁹ Särskilda skäl kan bland annat vara att det inte går att hitta ett lämpligt familjehem [10]. Tidsgränsen gäller oavsett om placeringen sker enligt SoL eller LVU.

Jourhem har ofta ett tätare och intensivare samarbete med socialtjänsten än andra familjehem. Det förekommer även att jourhem får lämna underlag till utredningen om barnet utifrån den kontakt de får med barnet under placeringen.

⁵⁶ Se 6 § LVU.

⁵⁷ Se 7 § första stycket LVU.

⁵⁸ Se 8 § LVU.

⁵⁹ Se 6 kap. 6 § fjärde stycket SoL.

Vården ska planeras och förberedas

Vårdplan

När någon behöver vårdas i ett familjehem ska socialnämnden upprätta en så kallad vårdplan.⁶⁰ Detta gäller inte för jourhem. Vårdplanen ska beskriva målet med placeringen och vilka särskilda insatser som kan behövas (även från andra, till exempel skola och hälso- och sjukvård). Det ska vara tydligt vem som ansvarar för vad. I planen ska också anges hur umgänget med föräldrar, vårdnadshavare, syskon och andra närstående ska ordnas. Det ska också framgå vad barnet och vårdnadshavaren tycker om den föreslagna vården.⁶¹

Vårdplanen ska upprättas före beslutet om vård och ska senare kompletteras med en genomförandeplan som beskriver hur insatserna konkret ska genomföras (se nedan). En vårdplan som gäller ett barn ska revideras senast när barnet har varit placerat i två år. Det är den sammanlagda placeringstiden som räknas, barnet behöver alltså inte ha varit två år i ett och samma familjehem. Därefter ska vårdplanen revideras vid behov.⁶²

Genomförandeplan

Socialtjänsten har ansvar för att utifrån vårdplanen ta fram en genomförandeplan, som ska vara mer konkret och detaljerad än vårdplanen.⁶³ Genomförandeplanen konkretiserar innehållet i vårdplanen och tydliggör för alla som är berörda hur vården ska genomföras. En genomförandeplan tydliggör ansvar och roller mellan familjehemmet, vårdnadshavaren, socialtjänsten och eventuellt andra verksamheter. Genomförandeplanen ska innehålla målen med insatserna som behövs samt när och hur insatserna ska genomföras.⁶⁴ Det kan gälla såväl insatser som planeras inom ramen för själva vården i ett familjehem som ytterligare insatser som kan behövas. Som exempel på sådana

insatser kan nämnas stöd i form av en kontaktperson, en gruppverksamhet eller en professionell öppenvårdsinsats. En genomförandeplan kan även innehålla andra åtgärder och aktiviteter av betydelse för barnet som till exempel fritidsaktiviteter eller läxhjälp.

Uppgifter om umgänget med föräldrarna ska också finnas med i genomförandeplanen.⁶⁵ Genomförandeplanen ska så långt det är möjligt upprättas, följas upp och revideras tillsammans med barn och vårdnadshavare.⁶⁶ Även familjehemmet bör vara delaktigt.⁶⁷ Gäller det ett ensamkommande barn ska den gode mannen involveras. Genomförandeplanen behöver för det mesta ändras under placeringstiden. Den ska vara ett levande dokument som används för att följa upp hur det går för barnet.

Ge information och bemöta krisreaktioner hos barn och föräldrar

Förberedelserna inför en familjehemsplacering består till stor del av att socialtjänsten ger nödvändig information till dem som berörs, men det handlar också om att bemöta eventuella krisreaktioner och andra känslor hos de berörda, till exempel barnet eller föräldrarna. Information kan behövas ges enskilt till var och en, men gemensamma möten kan också vara värdefullt för att lägga en grund för det fortsatta samarbetet kring barnet.

Vid placering i jourhem finns det av naturliga skäl sällan tid att förbereda barn, vårdnadshavare och gode män. Tydlig information och ett lyhört bemötande är alltid viktigt och en bra grund för ett fungerande samarbete mellan alla berörda.

⁶⁰ Se 11 kap. 3 § första stycket SoL.

⁶¹ Se 5 kap. 1 a § första stycket socialtjänstförordningen (2001:937), SoF.

⁶² Se 11 kap. 3 § andra stycket SoL.

⁶³ Se 11 kap. 3 § andra stycket SoL.

⁶⁴ Se 5 kap. 1 a § andra stycket 1-2 SoF.

⁶⁵ Se 5 kap. 1 a § andra stycket 5 SoF.

⁶⁶ Se 7 kap. 2 § SOSFS 2012:11.

⁶⁷ Se AR till 7 kap. 2 § SOSFS 2012:11.

Placeringsmöte

Inför att barnet ska flytta till familjehemmet kan socialtjänsten bjuda in till ett så kallat placeringsmöte. På mötet kan ansvarig handläggare, barnet, vårdnadshavare, gode män och familjehemmet delta.

Ett placeringsmöte har flera syften:

- Barnet får information om vad som ska ske.
- Barnets föräldrar får möjlighet att bidra med information om barnet.
- Föräldrarna får information och stöd.
- Familjehemmet får grundläggande information om barnet.
- Planering för den första tiden i familjehemmet.

Barnet behöver information om familjehemmet och vad som kommer hända härnäst. Det har visat sig att barn inte alltid förstår varför de har blivit placerade och det är därför viktigt med anpassad information utifrån varje barns förutsättningar och behov. Även mycket små barn har behov av information som är anpassad för dem. Det är inte ovanligt att man behöver informera barn flera gånger vid olika tillfällen och på olika sätt.

Barnet har även rätt att komma till tals för att exempelvis kunna påverka formerna för inskolning i den nya miljön. Vilken hänsyn som ska tas till barnets åsikter får bedömas med hänsyn till barnets ålder och mognad.⁶⁸

Föräldrarna befinner sig inte sällan i en akut kris då barnet behöver placeras, även om placeringen sker frivilligt. Det är angeläget att socialtjänsten – inte minst för barnets skull – ger information och stöd till föräldrarna. Föräldrar med erfarenheter av att få sina barn placerade har vittnat om betydelsen av att såväl socialtjänst som familjehemsföräldrar visar förståelse och respekt för den kris föräldrarna kan befinna sig i [10].

Familjehemmet behöver information om barnets behov och situation för att kunna ta hand om barnet på ett bra sätt. Om barnets vårdnadshavare, eller barnet själv när hen fyllt 15 år, inte vill

att uppgifter som är relevanta för uppdraget lämnas till familjehemsföräldrarna kan socialtjänsten ändå lämna ut uppgifterna med stöd av en sekretessbrytande bestämmelse i OSL. Denna bestämmelse ska dock tillämpas restriktivt och en bedömning av vilka uppgifter som kan lämnas ut måste göras i det enskilda fallet.⁶⁹

Familjehem omfattas inte av socialtjänstens sekretess. Tanken bakom detta är att familjehemsföräldrar så långt som möjligt ska kunna jämföras med vanliga föräldrar i vardagslivet och kunna diskutera barnet med exempelvis skolan och hälso- och sjukvården. Det är dock viktigt att familjehemmet hanterar information om barnet och föräldrarna med stor försiktighet och inte i onödan föra den vidare.⁷⁰

Barnombudsmannen har intervjuat barn och ungdomar om hur de ser på sitt boende i familjehem.

En av dem är Camilla som föreslår att alla barn som ska flytta till familjehem på förhand får skriftlig information med uppgifter om den familj som de ska bo hos. "När min syster sökte jobb som au pair så skrev de om sig själva och sådär. Det är precis något sådant som man borde få."

*Barnombudsmannens rapport
Bakom fasaden. 2011.*

Placeringsinformation

Varje placering av ett barn är en unik situation. För att strukturera viktig information runt barnet i samband med placering eller omplacering finns det i BBIC ett stöddokument som heter Placeringsinformation. Syftet är att lämna viktiga uppgifter skriftligt till familjehemmet om exempelvis allergier, planerade umgängen och andra vardagsrutiner som är viktiga för barnet.[9]

⁶⁸ Jfr 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU.
ETT HEM ATT VÄXA I
SOCIALSTYRELSEN

⁶⁹ Se 10 kap. 2 § OSL.

⁷⁰ Se bl.a. JO 1986/87 s. 193.

Sara 11 år ligger efter med läsförståelsen. Detta har framkommit i den utredning som föregick placeringen i familjehem. Sara vill bli bättre på att läsa och förstå det hon läser. Förutom stöd i skolan så är ett sätt att komma tillrätta med detta att någon läser högt för Sara och även att hon uppmuntras att själv läsa högt för någon vuxen. Familjehemsföräldrarna kommer fram till att de kan ta ansvar för att turas om att läsa tillsammans med Sara inför sänggåendet på kvällen, eftersom det även ger en trygg rutin. Sara kommer att ha umgänge med sin mamma varannan helg. På förfrågan erbjuder sig mamman att läsa tillsammans med Sara vid dessa tillfällen. Hon har vissa läsproblem själv, men böcker på den nivå som nu är aktuell klarar hon av. Familjehemmet ansvarar för att skicka med Sara en lämplig bok som Sara själv har fått vara med om att välja på biblioteket. Ett av målen i Saras genomförandeplan blir alltså att öka Saras läsförståelse. Tillsammans med henne kommer man fram till hur hon ska lyckas med det och vem som ska hjälpa till med vad.

Ett uppföljningsmöte

Vid första uppföljningstillfället samlas socialsekreterare, familjehemsföräldrar, Saras mamma och Sara själv. Socialsekreteraren har i förväg inhämtat information från Saras lärare. Han har berättat att läsförståelsen har förbättrats, men att Sara fortfarande är hjälpt av att någon dagligen läser tillsammans med henne. Det framkommer att familjehemmet vid ett par umgängestillfällen glömt att skicka med en bok. Detta tyckte Sara var tråkigt, eftersom det är mysigt att läsa tillsammans med mamma. Vid mötet kommer man fram till att Sara själv kan försöka komma ihåg att boken ska packas ner. Saras mamma får frågan om hon kan tänka sig att gå till det lokala biblioteket om det på nytt skulle hända att det inte finns någon bok i packningen. Denna tanke hade inte slagit henne, men hon håller med om att det är en god idé och att hon ska göra sitt bästa för att ta ansvar för detta. Ändringarna förs in i den nya genomförandeplanen där planeringen för nästa period dokumenteras.

Samordnad individuell plan

Många av de barn som är placerade har behov av stöd från flera olika verksamheter samtidigt. Barnet kan utöver socialtjänsten och skolan även ha kontakt med hälso- och sjukvården, BUP (barn- och ungdomspsykiatri), habiliteringen eller någon annan verksamhet.

Det finns lagstiftning som säger att när ett barn eller en vuxen har kontakt med både socialtjänsten och hälso- och sjukvården så ska dessa ta ställning till om det behövs något som kallas för en SIP.

Det står för samordnad individuell plan.⁷¹ För att de vuxna omkring barnet ska kunna hjälpas åt och ta fram en sådan plan kan det behövas ett SIP-möte. Där träffas de för att göra en plan om hur de bäst hjälper barnet. På SIP-mötet pratar man om vad alla kan göra för att det ska bli bra för barnet.

På mötet görs en tydlig plan som visar på vem som ska göra vad och när det ska göras.

Barnet ska göras delaktig i processen i den mån barnet själv vill och klarar av det. Beroende på ålder och mognad kan det se olika ut hur mycket barnet är delaktig.

Vården ska följas upp regelbundet

En av socialtjänstens viktigaste uppgifter är att se till att barn och ungdomar som placeras har det bra och utvecklas efter sina förutsättningar. Socialtjänsten ska noga följa vården.⁷² Barnets hälsa, utveckling, sociala beteende och skolgång samt relationer till anhöriga och andra närstående är områden som socialtjänsten särskilt ska uppmärks-

⁷¹ Se 2 kap. 7 § SoL och 16 kap. 4 § hälso- och sjukvårdslagen (2017:309, HSL).

⁷² Se 6 kap. 7 b § SoL.

samma när de följer upp vården.⁷³ Uppföljningen ska göras utifrån barnets genomförandeplan och de mål som formulerats.

Socialtjänsten ska göra uppföljningen genom

- regelbundna personliga besök
- enskilda samtal med barnet
- samtal med familjehemmet
- samtal med vårdnadshavaren.⁷⁴

Uppföljningsmöten

Socialtjänsten kan behöva samla alla berörda och ordna så kallade uppföljningsmöten. Uppföljningsmöten kan vara ett sätt för socialtjänsten att ge barn, föräldrar, familjehem och andra berörda en möjlighet att regelbundet få och utbyta information, komma till tals och påverka. Om mötet gäller ett ensamkommande barn deltar gode mannen eller den särskilt förordnade vårdnadshavaren. Vanligtvis går det till så att socialsekreteraren ansvarar för att förbereda och planera mötet och tar till exempel reda på om någon mötesdeltagare har behov av tolk eller hjälpmedel av något slag.

En lämplig utgångspunkt för mötena kan vara genomförandeplanen. Vad har hänt sedan sist? Har det som man planerade blivit genomfört och har det lett till de förändringar man hoppades på? Behöver något tas bort eller läggas till i planen? Vem ska göra vad? Men uppföljningsmöten handlar också om att se till att barnet har det bra i vardagen och trivs i sitt familjehem och med skola och fritid.

Socialtjänsten kan behöva förbereda barnet inför mötet och se till att det blir en situation som barnet känner sig bekväm i, och att de frågor som är viktiga för barnet tas upp. Det blir förstås naturligt även för familjehemsföräldrarna att stödja barnet inför, under och efter mötet.

Besök i familjehemmet

En viktig del i socialtjänstens arbete med barn i familjehem är att regelbundet träffa det placerade barnet och familjehemmet. Socialtjänsten bör besöka barnet i familjehemmet regelbundet i den omfattning som är lämpligt utifrån barnets eller

den unges behov och önskemål.⁷⁵ Bedömningen av hur ofta ett visst barn eller en viss ung person bör besökas av en socialsekreterare bör göras fort-löpande under placeringen och kan variera över tid utifrån barnets behov och önskemål.⁷⁶

Samtal med familjehemsföräldrarna

För att försäkra sig om att allt fungerar bra ska socialtjänsten ha regelbundna samtal med familjehemsföräldrarna, som är de som har den mest aktuella informationen om hur det går för barnet i skolan och i kontakten med föräldrarna.⁷⁷

Enskilda samtal med barnet som bor i familjehem

Samtal med barnet kan ske vid socialsekreterarens besök i familjehemmet eller på annan plats som barnet föredrar, kanske i samband med någon gemensam aktivitet. Alla barn och unga vill inte prata med socialsekreteraren vid varje besök. Det ska i sådana fall respekteras, men kan vara ett skäl för socialtjänsten att fundera på andra former för samtal. Det är även möjligt att ha kontakt med barnet på annat sätt än genom fysiska möten.

Vid enskilda samtal med barnet bör socialsekreteraren särskilt höra sig för om barnet eller den unge upplever att hen

- har en trygg och utvecklande relation till familjehemmet
- får vård som är meningsfull
- vistas i en säker och stimulerande miljö
- har kamrater och fritidsaktiviteter
- har en väl fungerande kontakt med vårdnadshavare och andra närstående
- får hjälp med skolarbetet
- trivs i förskolan eller skolan
- vid behov får tillgång till hälso- och sjukvård och tandvård.⁷⁸

⁷⁵ 6 kap. 7 c § andra stycket SoL.

⁷⁶ Se AR till 6 kap. 7 b och 7 c §§ SoL i 7 kap. SOSFS 2012:11.

⁷⁷ Se 6 kap. 7 b § första stycket 3 SoL och 13 a § första stycket 3 LVU.

⁷⁸ Se AR till 6 kap. 7 b och 7 c §§ i 7 kap. SOSFS 2012:11.

⁷³ Se 6 kap. 7 b § andra stycket SoL och 13 a § andra stycket LVU.

⁷⁴ Se 6 kap. 7 b § första stycket SoL och 13 a § första stycket LVU.

Kontakt med föräldrarna

Barnet har i normala fall kontakt med sina föräldrar enligt den planering som finns om hur umgänget ska ordnas. Socialtjänsten kan också behöva informera sig om föräldrarnas syn på barnets situation i familjehemmet och om de anser att de har den kontakt som de önskar med sitt barn. Socialtjänsten ska även ge stöd till föräldrarna.⁷⁹

Stödet kan vara av olika slag

Föräldrarna kan behöva hjälp omedelbart efter att barnet placerats för att hantera den kris det kan innebära. Föräldrarna kan också behöva stöd när det gäller lämpligt sätt att upprätthålla kontakten med barnet. Om föräldrarna drar sig undan kan det behövas ett motivationsarbete för att förmå dem att ta emot hjälp och upprätthålla kontakten med barnet. Socialtjänsten bör även ge stöd i föräldrarollen och i kontakten med familjehemmet. Även familjehemmet kan behöva stöd av socialtjänsten i sin kontakt med föräldrarna.

Många placeringar av barn och unga i familjehem är kortvariga. Efter placeringen flyttar de flesta barn och unga hem till sina föräldrar igen. För att hemflytten efter avslutad placering ska fungera väl krävs ofta att både barnet och vårdnadshavaren får stöd i samband med att placeringen avslutas och under den första tiden när barnet flyttat hem.⁸⁰ Ibland är återförening mellan barn och vårdnadshavare orealistisk. Då är det viktigt att socialtjänsten stödjer föräldrarna i att vara föräldrar på avstånd. Socialtjänsten har ett fortsatt ansvar för att hjälpa vårdnadshavarna med att upprätthålla kontakten med barnet.⁸¹

Överväganden och omprövning av vården

Om barnet är frivilligt placerat enligt SoL eller med tvång enligt LVU på grund av exempelvis omsorgsbrister hos föräldrarna ska socialnämnden minst var sjätte månad överväga om vården fortfarande behövs och hur vården bör inriktas och utformas.⁸² Det innebär vanligtvis att barnets socialsekreterare skriver en rapport till nämnden, där man utifrån de samtal och kontakter man haft går igenom barnets situation och hur placeringen fungerar.

Har barnet blivit placerat med tvång på grund av eget beteende, till exempel kriminalitet eller missbruk, ska beslutet om vård omprövas.⁸³ Det innebär att socialnämnden fattar ett nytt beslut om att vården ska fortsätta alternativt upphöra. Ett omprövningsbeslut kan, till skillnad från ett övervägande, överklagas till domstol av vårdnadshavaren eller av barnet, om det fyllt 15 år.

I samband med att socialnämnden prövar om vården i familjehemmet ska upphöra ska den också särskilt överväga om det finns skäl att ansöka om flyttningsförbud.⁸⁴ Ett flyttningsförbud kan behövas om barnet skulle skadas av separationen eller flyttningen från familjehemmet, och vårdnadshavaren ändå inte vill vänta med att ta hem sitt barn.⁸⁵

⁷⁹ Se 6 kap. 7 § 4 SoL.

⁸⁰ Se 5 kap. 1 § 10 SoL och AR till 5 kap. 1 § SoL i 8 kap. SOSFS 2012:11.

⁸¹ Se 6 kap. 1 § fjärde stycket SoL, 14 § första stycket LVU och artikel 10 barnkonventionen.

⁸² Se 6 kap. 8 § SoL och 13 § första stycket LVU.

⁸³ Se 13 § andra stycket LVU.

⁸⁴ Se 6 kap. 8 a § SoL och 13 b § LVU.

⁸⁵ Se 24 § LVU.

Barnets behov på längre sikt

Som vi tidigare varit inne på är huvudprincipen i svensk lagstiftning att barn ska återförenas med sina föräldrar när vården inte längre behövs. Vad som är bäst för barnet ska dock alltid vara avgörande. I övervägandet av vården ingår att fundera över hur vården bör inriktas och utformas framöver. Det kan innebära svåra och känsliga frågor för både barnet, föräldrarna och familjehemmet. Det kan vara särskilt svårt om det ursprungliga målet i vårdplanen är att barnet ska flytta tillbaka hem, men av olika anledningar blir kvar i familjehemmet.

När ett barn har varit placerat i två år ska vårdplanen revideras. Då ska vårdplanen särskilt avse barnets långsiktiga boende, om det inte är så att det av någon särskild anledning inte går. Därefter ska vårdplanen revideras vid behov.⁸⁶ Det är viktigt för alla parter med öppenhet i dessa frågor. En öppenhet kring den framtida inriktningen förväntas bidra till en ökad stabilitet för barnet.

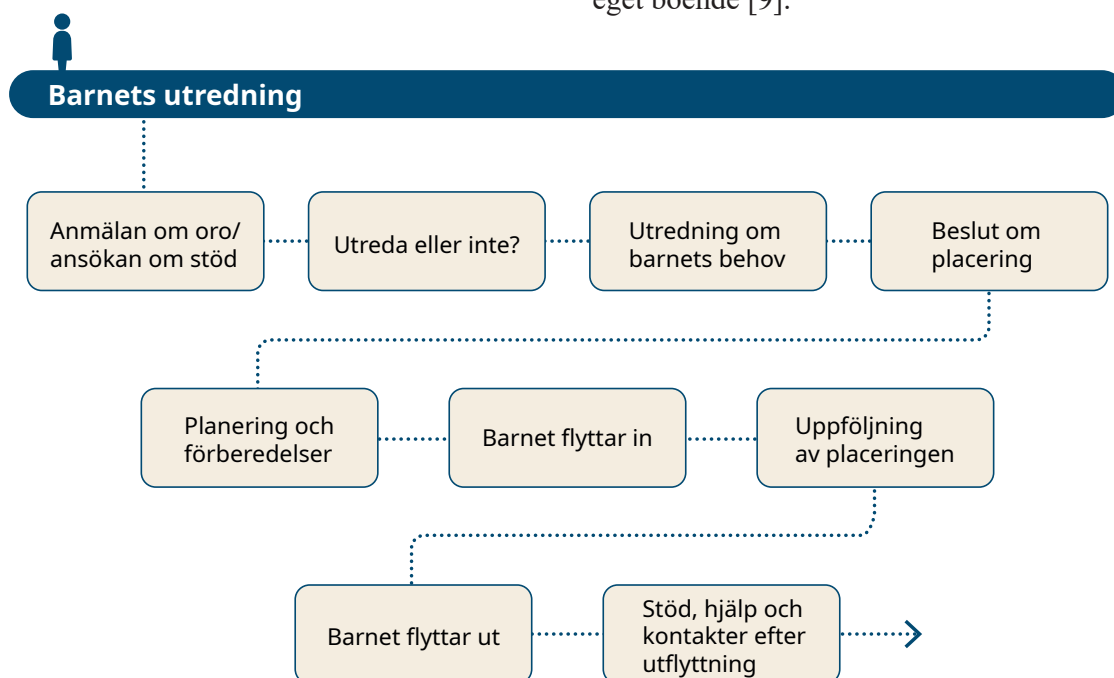
Avslutning och utflytt

Socialtjänsten ansvarar för att tillgodose barns och ungas behov av stöd och hjälp efter utflyttningen från familjehemmet.⁸⁷ Det kan handla om att ha kvar kontakt med familjehemmet, få hjälp med att skaffa bostad, eller få hjälp till studier eller arbete samt att ge vårdnadshavare till barn som flyttar hem stöd och hjälp. Om barnet flyttar hem bör socialtjänsten tillgodose vårdnadshavarnas behov av stöd i föräldrarollen.⁸⁸

Vid avslutning av vård med stöd av LVU ska socialtjänsten följa upp barnets situation i upp till sex månader efter avslutad placering.⁸⁹ Efter en placering i familjehem med stöd av SoL kan socialtjänsten fatta beslut om uppföljning av barnets situation efter en individuell bedömning. Då får uppföljningen pågå i max två månader.⁹⁰

För barn som befinner sig i asylprocess kan vården avslutas på annat sätt, till exempel genom ett utvisningsbeslut från Migrationsverket.

Inom ramen för BBIC finns ett stödmaterial som heter På väg som socialtjänsten kan använda när en ungdom ska flytta ut från familjehemmet till eget boende [9].

⁸⁶ Se 11 kap. 3 § andra stycket SoL.

⁸⁷ Se 5 kap. 1 § 10 SoL.

⁸⁸ Se AR till 5 kap. 1 § SoL i 8 kap. SOSFS 2012:11.

⁸⁹ Se 21 b § LVU.

⁹⁰ Se 11 kap. 4 b SoL.

Familjehemmets villkor och rättigheter

När ett familjehem är utrett och socialnämnden har beslutat att ett visst barn ska placeras där, har socialtjänsten huvudansvaret för att se till att det blir ett bra samarbete och att familjehemmet ges rimliga förutsättningar för uppdraget.

Det handlar om att

- klargöra ömsesidiga förväntningar
- upprätta avtal och planer där roller och ansvar är tydliga
- ge information
- ge råd, stöd och annan hjälp till familjehemmet
- ge familjehemmet den utbildning som behövs
- se till att familjehemmet ges möjlighet till delaktighet.

Ett avtal upprättas om villkor och arbetsfördelningen

I samband med att socialtjänst och familjehem (ej jourhem) kommer överens om att ett barn ska placeras ska ett avtal skrivas som tydliggör vad som överenskommits.⁹¹ Det gäller även om familjehemmet har rekryterats genom en privat organisation, så kallade konsulentstödda familjehem. Avtalet bör utgå från vårdplanen och genomförandeplanen och beskriva vad som ingår i nämndens respektive familjehemmets åtaganden för att uppnå målen i dessa planer. Det ska till exempel framgå vem som är ansvarig för att olika insatser till barnet kommer till stånd, såsom till exempel hälso- och sjukvårdsinsatser och stödinsatser i skolan. Avtalet ska även omfatta andra frågor som har med familjehemmets villkor att göra [11].

Av avtalet ska framgå vad familjehemmet respektive socialnämnden har för åtaganden som avser barnets behov av stöd och skydd under placeringen.⁹²

Avtalet bör även innehålla:

- Avtalstidens längd och uppsägningstid.

- Ersättning.
- Familjehemmets rättigheter och skyldigheter i förhållande till barnet.
- Socialtjänstens rättigheter och skyldigheter i förhållande till barnet.
- Vad som ska gälla om familjehemmet vill ta emot ytterligare ett barn.
- Hur socialnämnden ska ge familjehemsföräldrarna utbildning, råd, stöd och annan hjälp.
- Försäkringsfrågor.⁹³

Stora krav ställs på familjehemmet

Det ställs stora krav på ett familjehem. Familjen förväntas, ofta på obestämd tid, ta emot ett barn eller ungdom i sitt hem som en likvärdig familjemedlem, lära känna och bygga upp en tillitsfull relation till barnet. Familjehemsföräldrarna förväntas också ha en öppen och positiv attityd till barnets föräldrar. Det innebär bland annat att de förväntas dela med sig av det som rör barnet i vardagen för att föräldrarna ska kunna ha kvar en del av sin föräldraroll. Samtidigt har familjehemsföräldrar inga formella rättigheter när det gäller att påverka placeringen eller komma till tals inför beslut som rör barnet. Familjehemmet måste ha eller tillägna sig kunskap och förmåga att förstå och möta både barnet och dess föräldrar.

Vikten av att tydliggöra ömsesidiga förväntningar

Det är viktigt att socialtjänsten redan under utredningen är tydlig med vilka förväntningar som finns på ett familjehem. Dessa förväntningar följer i stort av lagstiftningens principer och krav, exempelvis när det gäller samarbete med vårdnadshavaren, delaktighet i planering och uppföljning. Det är också viktigt att det tilltänkta familjehemmet ges möjlighet att uttrycka sina förväntningar på socialtjänsten, när det gäller villkor och stöd i olika former. Denna dialog om ömsesidiga förväntningar behöver ske dels i allmänna ordalag inför ett tänkt framtida samarbete, dels inför placeringen av ett visst barn.

⁹¹ Se 6 kap. 6 b § SoL.

⁹² Se 6 kap. 6 b § SoL.

⁹³ Se proposition 2012/13:10 s. 71 och 129 f.

Med utgångspunkt från gällande regler och rekommendationer förväntas familjehemsföräldrar bygga upp en trygg och utvecklande relation till barnet eller den unge och

- samarbeta med barnets föräldrar och ge stöd i kontakten mellan barn och föräldrar
- samarbeta med socialsekreterare och andra professionella för att tillgodose barnets behov
- samarbeta kring upprättande, uppföljning och revidering av genomförandeplanen
- stödja barnet i skolarbetet och kontinuerligt informera sig om hens studiesituation
- bidra till att barnets behov av hälso- och sjukvård och tandvård tillgodoses
- vara beredda att söka och ta emot stöd i olika former
- vara beredda att ha fortsatt kontakt med barnet eller den unge även sedan placeringen har upphört.⁹⁴

Utbildning och handledning

Familjehemmet ska vara tillförsäkrat det stöd och den handledning som uppdraget kräver. Behovet av stöd kan variera över tid både ifråga om intensitet och om innehåll. Både det placerade barnet och eventuella andra barn i familjehemmet behöver uppmärksammas. Förutom rimliga villkor i form av ekonomisk ersättning, utbildning och stöd är det viktigt att hemmen bemöts med respekt och förståelse samt kommer till tals i frågor som påverkar familjens vardag. Socialtjänsten är skyldig att tillhandahålla utbildning för sina anlitade familjehem.⁹⁵

I förarbetena till bestämmelsen om utbildning framhålls vikten av att familjehems- och jourhemsföräldrar, utöver utbildning, får nödvändigt stöd för att kunna ge barnet god vård. Det kan vara bra att reglera frågor om hur stöd till familjehemmet ska utformas i det avtal som ska tecknas mellan nämnden och familjehemmet.⁹⁶

Fortbildning och temadagar

Många kommuner ordnar också fortbildning och temadagar till familjehem under pågående placering. Behoven kan se olika ut beroende på vilket barn familjehemmet har tagit emot. Det kan till exempel vara värdefullt att lära sig mer om andra kulturer eller om hur man bemöter barn som har erfarenhet av krig, trauma och andra skrämmande situationer för att kunna möta barnet på bästa sätt. Även samtalsgrupper, fadderverksamhet och sociala aktiviteter kan vara till nytta och glädje för familjehemmen.

Generellt avtal med jourhem

När det gäller placering i ett så kallat kontrakterat jourhem som återkommande tar emot barn som behöver placeras akut upprättas inte ett avtal för varje placering. I stället finns det ofta ett generellt avtal mellan kommunen och familjehemmet där var och ens åtaganden framgår.

⁹⁴ Se SOSFS 2012:11.

⁹⁵ Se 6 kap. 6 c § SoL.

⁹⁶ Se proposition 2012/13:10 s. 73.

Ekonomisk ersättning

Ersättningen till familjehem betalas ut i form av en omkostnadsersättning och ett arvode. Omkostnadsersättningen ska täcka de kostnader som det placerade barnet medför. Arvodet varierar i storlek beroende på hur omfattande arbetsinsatsen och tidsåtgången bedöms vara utifrån barnets behov.

Familjehem är uppdragstagare, vilket bland annat betyder att ersättningen ska betalas ut i form av arvode och inte i form av vårddygnsavgift till ett eventuellt företag som familjehemmet kan ha. Alltså kan inte ersättning betalas till företaget även om familjehemmet har en F-skattsedel. Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) utfärdar rekommendationer om hur hög ersättningen bör vara. De följs av de flesta kommuner, men ersättningen kan variera beroende på kommun och uppdrag.

Läs mer

Mer om ersättning till familjehem på SKR:s webbplats.

Socialtjänsten ansvarar för att

- lagar och bestämmelser följs
- barnet får ”god vård och fostran” utanför det egna hemmet när det bedöms vara det bästa för barnet
- kommunen har tillgång till familjehem som kan ge god vård till de barn som behöver det
- vara ”spindeln i nätet” i den samverkan som sker med alla berörda som arbetar med barnets bästa i fokus
- utreda barnets behov, planera för vilka insatser som behövs, följa upp vården och ge stöd inför att barnet flyttar
- genomföra en utredning av familjehemmet och ta ställning till om familjehemmet kan möta barnets behov
- upprätta avtal och planer som tydliggör villkor, roller och uppgifter
- ge familjehemmet möjlighet till nödvändig delaktighet och information
- ge familjehemmet utbildning, råd, stöd och annan hjälp.

Referenser kapitel 2

1. Bedöma barns mognad för delaktighet: kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården. Stockholm: Socialstyrelsen; 2023.
2. Socialstyrelsen. Situationen för nationella minoriteter inom den sociala barn- och ungdomsvården 2021; 2022.
3. Regeringen. Regeringens proposition 2002/03:53: stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.; 2003.
4. Ändring i socialtjänstlagen. Stockholm; 1997.
5. Nationella adoptioner av barn i familjehem: en kartläggning av hur socialnämnderna uppmärksammar frågan. Stockholm: Socialstyrelsen; 2014.
6. Omsorg, gränssättning och våldsförebyggande arbete: kunskapsstöd för personal på HVB för barn och unga. [Stockholm]: Socialstyrelsen; 2019.
7. Regeringen. Stärkt skydd för ensamkommande barn Proposition 2004/05:136 2005.
8. Att lyssna på barn i familjehem – en nationell brukarundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården. Socialstyrelsen; 2021.
9. Socialstyrelsen. BBIC Grundbok: Socialstyrelsen; 2023.
10. Regeringen. Regeringens proposition 2006/07:129: Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m. 2006.
11. Regeringen. Stärkt stöd och skydd för barn och unga Regeringens proposition 2012/13:10 2012.

**Att stödja barns behov
av närhet, anknytning
och omsorg**

3

3. Att stödja barns behov av närhet, anknytning och omsorg

Det här kapitlet handlar om

- vikten av anknytning
- hur uppväxtvillkor kan påverka barns anknytningsmönster
- olika familjemönster
- interkulturell kommunikation
- mentalisering
- hur familjehemsföräldrar kan stötta barn att bygga nya och trygga relationer.

Kunskap om anknytning behövs

Den som tar emot ett barn för en kortare eller längre tid i sitt hem önskar att barnet ska trivas och att man som familjehemsförälder ska trivas med barnet. Förhoppningen är att barnet ska må bra och utvecklas väl och att barnet ska knyta an till familjehemmet och känna förtroende för familjehemsföräldrarna. Det kan vara svårt för ett barn att etablera nära relationer. Därför är det viktigt att familjehemsföräldrar har kunskap om tänkbara orsaker till svårigheter i kontakten med barnet. En trygg anknytning under de första åren är en av de viktigaste skyddsfaktorerna i ett barns liv. Det finns dock forskning som visar att barn som haft bristande förutsättningar att få det under tidiga år kan kompensera det senare i livet, med hjälp av kontakten och relationen med föräldrar, kamrater och andra viktiga vuxna, till exempel familjehemsföräldrar [1].

Om familjehemmet tar emot ett nyfött barn blir familjehemsföräldrarnas uppgift att försöka skapa en trygg anknytning till barnet. Om barnet är äldre behöver man oftast börja med att skapa en trygg bas som ger barnet nya möjligheter till en trygg anknytning senare. Svårigheter och utmaningar i att skapa en nära relation med barnet kan bero på många olika saker där anknytningssvårigheter kan vara en av anledningarna. Orsaken kan också till exempel vara en funktionsnedsättning hos barnet eller barnets traumatiska upplevelser av våld, flykt och andra svåra händelser. I sådana fall kan familjehemsföräldrarna behöva särskilda kunskaper och stöd för att kunna nå fram till barnet och skapa en trygg relation.

Barns förutsättningar och uppväxtvillkor

Alla barn har likartade fysiska och psykiska behov. Samhällsstrukturen och kulturen där man växer upp, liksom de individuella anlagen och förutsättningarna, kan däremot skilja sig åt. Ett barns omgivning består, förutom av föräldrarna och familjen, också av till exempel skola och kamrater. Även familjelivet och föräldrarnas omsorgsförmåga påverkas av den omgivande miljön

(till exempel social situation, ekonomi, sysselsättning eller utbildning). Dessa olika faktorer kan öka eller minska risken för en positiv eller negativ utveckling och brukar benämnas risk- och skyddsfaktorer. Till de viktigare skyddsfaktorerna hör en god omsorg och trygga relationer.

Familjeliv på olika sätt

Sverige är ett mångkulturellt samhälle och många barn och unga samt deras föräldrar har utländsk bakgrund. Som en följd av det kommer barn som bor i familjehem från olika delar av världen. När det gäller olika länders sätt att organisera sina familjeliv brukar man generellt och förenklat skilja på en individualistisk och en kollektivistisk familjeform. I västvärlden har vi traditionellt sett en individualistisk familjeform där kärnfamiljens betydelse är central. Här finns en betoning på oberoende och självständighet mellan olika familjemedlemmar och individen har en stark ställning. Den kollektiva familjeformen förekommer ofta i länder där samhällets sociala skyddsnät inte är särskilt väl utvecklat, vilket medför att familjemedlemmarna är mer beroende av varandra. Familjebegreppet kan omfatta både kärnfamilj och släktingar, vilket brukar benämnas en utvidgad familj. I en sådan familjeform upplever individen i första hand sig som en kugge i den utvidgade familjen i andra hand som en oberoende individ. I den här familjeformen kan det vara andra än föräldrarna som står barnet närmast.

Anknytning – en trygg bas växer fram

Alla barn behöver kärlek och omsorg av någon som är lyhörd för just det här barnets behov och som sätter barnets behov före sina egna. Barnet behöver skydd från fara och en trygg bas att utgå från när det ska utforska världen. Barnet behöver bli lugnad och få tröst för att själva kunna lägga grunden till förmågan att hantera sina känslor.

Utifrån uppväxtvillkor och kulturellt sammanhang formas samspelet mellan varje barn och förälder, eller någon annan omsorgsperson, på ett unikt sätt av båda parternas förutsättningar och erfarenheter. Enligt den anknytningsteori som John Bowlby utvecklade under 1970 och 1980-talen kallas det

att skapa ett anknytningsmönster[2]. Senare forskning visar att den process som formar anknytningsmönster i hög grad ser likadan ut oberoende av var i världen man är född [3].

Föräldrarnas kapacitet

Föräldrars kapacitet skiljer sig åt. En stabil och erfaren förälder kan klara att ett barn är mer krävande utan att bli stressad. Omsorgsförmågan påverkas av om man är ensam eller två som kan dela på ansvaret och om man har möjlighet att få stöd av släkt och vänner. Om föräldern har egna problem som till exempel dålig ekonomi, missbruk, våldsproblematik eller psykisk sjukdom är risken att omsorgsförmågan påverkas till barnets nackdel.

En förälder som kämpar med egna svårigheter kan ha svårt att hantera både egna och andras känslor. Med sjukdom och andra svårigheter följer ofta hög stressnivå, och därmed ofta lägre tolerans för ett barns gråt eller ilska. Risken finns att föräldern brister i förmågan att hjälpa barnet att hantera sina egna starka känslor – någon av de viktigaste uppgifter en förälder har.

En förälders känslomässiga otillgänglighet tidigt i livet kan påverka barnet både i barndomen och senare i livet. En konsekvens kan bli att barnet gömmer undan och stänger av sina egna känslor och inte visar dem. Barnet har fått erfara att det inte är någon idé att visa att man är arg eller ledsen, eftersom det ändå inte är någon som ser det och det ändå inte leder till den tröst man behöver. Då är det bättre att inte känna efter alls. Familjehemsplacerade barn kan ha erfarenheter av att inte bli känslomässigt bekräftad. Kanske har det inte varit tillåtet att visa uttryck för olika känslor. Dessa barn kan behöva särskilt stöd att känna, förstå, respektera och hantera egna känslor som växer i olika situationer. Detta kan rusta barnet inför framtida utmaningar och förebygga utvecklandet av egen ångestproblematik.

I en familj där en person är sjuk eller har ett missbruk blir familjens fokus på den som mår dåligt. Även barnen har tidigt lärt sig att anpassa sig och sitt sätt att vara. Barnen tar ofta stort ansvar för föräldern, både praktiskt och känslomässigt.

Många gånger åsidosätter barnet sina egna behov till förmån för föräldrarnas. Förmågan att läsa av stämningar i familjen och vad andra behöver utvecklas – ibland så mycket att det blir på bekostnad av de egna behoven. Denna inlärd överlevnadsstrategi kan barnet bära med sig in i andra sociala sammanhang. Många gånger är empati och lyhördhet för andra en tillgång, men ibland kan ett barn eller en ungdom behöva stöd att också lyssna på och stå upp för sig själv.

Barnets egenskaper

Barnets medfödda egenskaper påverkar samspelet med de som tar hand om barnet, de så kallade omsorgspersonerna. Ett lättskött barn kan bidra till att föräldrarna blir tryggare med sin förmåga, växer i sin roll och samspelar på ett mer lyhört sätt. Ett barn som ofta kinkar och skriker kan däremot göra föräldrarna mer stressade, så att de får svårt att fungera lika bra som de skulle ha gjort med ett mer lättskött barn.

Den viktiga dagliga omsorgen

Störst betydelse för det lilla barnet har den person som tar hand om den dagliga omsorgen. Det är oftast föräldrarna, men det är inte det biologiska bandet som är avgörande för barnets utveckling. Det viktigaste är att det finns en person med förmåga att ge barnet den omsorg som det behöver. Det handlar om att sätta barnets behov före sina egna, att lyhört tolka barnets missnöjesuttryck så att rätt behov blir tillfredsställt, och att samspela med barnet på ett varmt och förutsägbart sätt [4].

Barns erfarenheter skapar en inre arbetsmodell

När det späda barnet känner olust, till exempel hunger eller en blöt blöja som skaver, så uttrycker barnet sin olust genom att skrika. Barnets skrik väcker en olust hos den vuxne som finns i barnets närhet. Olusten triggas ett omsorgsbeteende hos föräldern, vilket gör att föräldern tar upp barnet och försöker komma på något som kan lugna barnet och få det nöjt igen. De flesta vuxna känner inte bara olust utan också medkänsla. Barnets sårbarhet och beroende av dem väcker deras ömhet[4]. Det späda barnet har redan efter några veckor varit med om en rad likartade erfarenheter, där olusten med hjälp av den vuxnes omsorg försvunnit och ersatts av välbehag. Minnet av de upprepade episoderna lagras och smälter samman och kommer att ge en inre föreställning om att det finns någon i barnets närhet med denna goda makt och förmåga – en inre arbetsmodell har skapats. Så småningom kan barnet bli lugnare redan när föräldern dyker upp i rummet och innan blöjan är bytt, eftersom föräldrarnas närhet är förknippad med lugn och välbefinnande. Att föräldern finns där när barnet kallar stärker barnets känsla av trygghet. När barnet utvecklat en stabil inre föreställning och förvissning om att ”det finns någon där för mig”, kommer barnet att ha en grundläggande tillit eller vad som brukar kallas en trygg bas. När barnet växer, börjar gå och kan lämna föräldern för upptäcktsfärder i omgivningen kommer anknytningsbeteendet att vara vilande så länge barnet är lugnt. Om något skrämmer barnet aktiveras dock anknytningsbeteendet och barnet kommer att skrika för att tillkalla föräldern eller springa till sin trygga bas för att få skydd och tröst. När barnet blir äldre kommer barnet att klara ett längre avstånd till föräldern utan att känna oro eftersom tidigare erfarenheter har lärt barnet att föräldern finns där om det behövs. När barn samspelar med sina föräldrar på det här sättet talar man enligt anknytningsteorin om att barnet har utvecklat en trygg anknytning. Barn med en grundläggande tillit har också lättare att lita på andra än sin omsorgsperson och att söka hjälp hos någon annan om de behöver det. Samspelet mellan varje barn och förälder/omsorgsperson kommer att formas på ett unikt sätt av båda parternas förutsättningar och erfarenheter.

Trygg anknytning

Barn med en trygg anknytning har fått en grund till att själva kunna reglera oro och ängslan. Barnet kommer i allt större utsträckning att klara av att lugna sig själv. Utbrott av ilska eller förtvivlan blir då mer sällsynta. Man behöver inte vara en perfekt förälder för att barnet ska få en trygg anknytning. Det räcker att man för det mesta klarar av att svara kärleksfullt på barnets behov och ge barnet struktur och förutsägbarhet i tillvaron. Alla föräldrar klarar inte att samspela med sitt barn så att det utvecklar en trygg anknytning. Om en förälder om och om igen brister i samspelet med barnet, kanske genom att lämna barnet ensamt eller genom att reagera lynnigt, hårdhänt, oförutsägbart eller rentav hotfullt, kommer barnets anknytningsmönster att bli otryggt [5].

Otrygg anknytning

Barn med otrygg anknytning har upprepade negativa erfarenheter av att föräldern inte kommit när barnet behövt det. I värsta fall har föräldern varit arg eller betett sig oberäkneligt eller skrämmande. Barnet utvecklar då ett anknytningsmönster som svarar på den vuxnas beteende för att försöka maximera möjligheten att föräldern trots allt ska ta hand om det. Att ett barn har en otrygg anknytning betyder inte att anknytningen är svagare; barnet kan tvärtom vara starkt upptaget av sin förälder och vilja vara i föräldrarnas närhet. Att barnet har en otrygg anknytning kan visa sig på olika sätt.

Undvikande anknytning

Undvikande anknytning kan utvecklas om en förälder inte orkar med känslomässig närhet och blir irriterad om barnet behöver tröst och omsorg. Barnet kan då i stället dra sig undan kontakt och söka sig till något självtröstande beteende. Hos barnet utvecklas en inre föreställning som säger att det inte går att räkna med att få tröst eller beskydd när man visar att man behöver det, föräldern samspelar tvärtom mer positivt om barnet klarar sig självt.

Ambivalent anknytning

Ambivalent anknytning kan utvecklas om samspelen snarare styrs av föräldrarnas egna behov än av barnets signaler och behov. Om föräldern själv behöver närhet så kramar den sitt barn och försäkrar att den älskar barnet, men när den är upptagen av något annat kan den glömma barnet och strunta i sådant den lovat. För att få föräldrarnas uppmärksamhet kan barn med det här anknytningsmönstret bli kinkiga och klängiga. Eftersom de inte får hjälp med att lugna ner sig av föräldern lär de sig inte heller att själva lugna ner sig. De kan få dåligt tålamod och blir lätt upprörda.

Desorganiserad anknytning

Desorganiserad anknytning kan utvecklas när föräldern är skrämmande för barnet, till exempel aggressiv, hotfull eller förvirrad. Det innebär att barnet inte kan få skydd eller tröst eller bli lugnad av föräldrarnas närhet. Tvärtom kommer närhet till föräldern att öka barnets rädsla och oro. Det blir en omöjlig situation för barnet när det som ska garantera skydd och trygghet samtidigt utgör ett hot. Eftersom barnet inte får någon hjälp med att hantera sin oro hamnar han eller hon lätt i affekt. Barn med desorganiserad anknytning får ofta stora problem med känslomässig reglering. En desorganiserad anknytning har starkast samband med framtida beteendeproblem och psykisk ohälsa [5].

Kontrollerande anknytning

Kontrollerande anknytning är en variant av desorganiserad anknytning, som innebär att samspelen med andra bygger på kontroll. Eftersom tillit saknas och närhet är associerat med ökad oro och fara, upplever barnet ett behov av att kontrollera relationer till andra för att minska sin egen oro. Aggressivt beteende är det vanligaste sättet som barn (och vuxna) använder för att kontrollera andra. Om man genom hot eller våld får andra att göra som man vill, kan man känna en trygghet i den egna aggressiva förmågan. Det är inte ovanligt att aggressivt kontrollerande barn slår och hotar en förälder, likaväl som att de är aggressiva mot yngre eller jämnåriga som de råvar på. Ett annat sätt att kontrollera är att vara den som tar hand om

föräldern. En tredje variant är att vända kontrollen mot sig själv och hämma egna känslor, viljeytringar och uttryck. Barnet gör sig då så osynligt som möjligt genom att känna av och anpassa sig till föräldrarnas varierande åsikter och humör [5].

Anknytningsmönster kan förändras

Anknytningsmönster tycks vara relativt stabila genom livet, men kan också förändras. Barn som har en trygg anknytning i förskoleåldern har, om inget särskilt händer, ett tryggt anknytningsmönster också som tonåringar och unga vuxna. Deras anknytning kan dock påverkas negativt om något avgörande inträffar, till exempel en uppslitande skilsmässa mellan föräldrarna, ett dödsfall eller andra svåra påfrestningar och förluster. På motsvarande sätt tenderar barn som har en otrygg anknytning i förskoleåldern att fortsatt ha ett otryggt samspel i sina nära relationer under uppväxten. Uppföljande studier har dock visat att långvariga trygga relationer kan förändra otrygga anknytningsmönster. Exempelvis kan en vistelse i ett tryggt familjehem eller en relation med en trygg och stödjande livskamrat bidra till ändrade anknytningsmönster [5].

En ungdom berättar om hur viktig en jourhemsmamma blivit i hennes liv:

"Petra, mamman i jourhemmet som jag bodde i när jag var yngre, är fortfarande den första jag ringer när jag är ledsen och behöver råd. Vi träffas också fortfarande, även fast det var jättelänge sedan jag var placerad hos henne."

Maskrosbarns rapport Jag är bara en påse med pengar, 2011.

Mentalisering och empati

Mentalisering handlar om vår förmåga att förstå hur andra tänker och känner, det vill säga att sätta oss i den andres ställe. Det innebär även att kunna se sig själv utifrån med den andres ögon. Förmågan att mentalisera hänger nära samman med förmågan att känna empati för andra människor. Att ha förmåga att mentalisera och känna empati är viktiga förutsättningar för att kunna möta ett barns behov i en anknytningsprocess och även i övrigt klara det sociala samspelet i olika relationer.

Förmåga till mentalisering innebär att

- vi kan förstå hur andra tänker och känner – vi sätter oss i den andres ställe
- vi kan se oss själva utifrån – vi ser oss själva med den andres ögon.

Som familjehemsförälder kan man genom ett positivt samspel med barnet hjälpa barnet att utveckla förmågan till mentalisering och empati. Vår förmåga till mentalisering beror i likhet med andra förmågor dels på våra medfödda förutsättningar, dels på hur samspelet med vår primära omsorgsperson har stöttat utvecklingen av förmågan [6, 7].

Samspel för mentalisering

När föräldrar samspelar tryggt med späda barn säger de saker som "Nu är du allt en riktig liten buse" eller "Du vill allt att mamma ska gosa med dig nu, eller hur?". Man kan beskriva det som att föräldrarna stimulerar barnets förmåga att menta-

lisera genom att tillskriva barnet önskningar och vilja innan det själv har utvecklat dessa förmågor. Beroende på barnets utvecklingsålder justerar föräldrar sitt beteende så att barnet hela tiden stimuleras att nå nästa utvecklingsnivå. Föräldrar som inte klarar av att samspela lyhört med sitt barn på det beskrivna sättet stöder inte heller utvecklingen av barnets mentaliseringsförmåga. Förmågan till mentalisering utvecklas under förskoleåren. Vid tre till fyra års ålder kan barn förstå att andra tänker och känner precis som de själva gör, och de kan börja sätta sig i den andres position. Då blir barnet mer intresserat av att leka med jämnåriga. Ett par år senare, i sex-sjuårsåldern, har barns förmåga till mentalisering utvecklats ytterligare. De kan då förstå att föreställningar om hur andra tänker och känner ibland stämmer och ibland är felaktiga. När barn har nått denna mognad föredrar de jämnåriga lekkamrater framför att leka med vuxna.

Flera studier har visat att barn som farit illa i sin uppväxtfamilj riskerar att inte känna empati och att inte vilja hjälpa andra. De riskerar att bli mindre benägna att följa vanliga regler och normer för hur man ska bete sig mot varandra i samhället. Deras förmåga att bry sig om andra är sämre, och det tycks vara en följd av att de inte har samma förmåga att sätta sig i andras ställe, det vill säga att mentalisera [8]. Men det här är slutsatser på gruppnivå och variationerna är stora på individnivå. Dessutom kan rätt stöd, nära relationer och trygghet skapa förutsättningar för barnet att utvecklas och ha förmåga att knyta bra relationer.

"De beter sig som vuxna som ska hjälpa ett barn som flyttar in där, och sedan ska flytta ut igen. De borde vara mer som riktiga föräldrar, välkomna in barnet som ett eget barn, mer som en familj."

Flicka 15-17 år

Särskilt om jourhem och andra kortvariga placeringar

När ett barn flyttar till ett jourhem är det redan känt att placeringen kommer att bli kortvarig. Som är jourhemsförälder måste man därmed redan från början vara inställd på att barnet kommer att flytta. Det innebär däremot inte att barnet ska behandlas på ett annorlunda sätt. Barnet måste få sina behov utifrån ålder och utvecklingsnivå tillgodosedda ”här och nu”, och behöver bemötas på samma sätt som barn som flyttar in i ett familjehem som inte är jourhem. Som jourhemsförälder behöver man däremot prata med barnet om att hon eller han inte kan bo kvar och förklara varför samt hjälpa barnet att acceptera detta. Man kan som jourhemsförälder inte ge några utfästelser framåt i tiden och man får inte ge barnet en bild av att man har en gemensam framtid tillsammans. På samma sätt måste familjehemsföräldrar förhålla sig i de fall som placeringen i familjehemmet bedöms bli kortvarig. Varje tillitsfull relation gynnar barnet och stärker självkänslan.

Tonåringar och anknytning

Även tonåringar har behov av stöd från en vuxen som de har förtroende för. Tonåringar med en trygg anknytning fortsätter att använda sina föräldrar som en trygg bas fast på ett mer moget sätt. De pratar med dem om svåra val och situationer för att orientera sig mot ett eget vuxet förhållningssätt. Trygg anknytning underlättar inte bara för barn och unga att knyta an i nya relationer, utan gör det också lättare för dem att frigöra sig från sin ursprungsfamilj på ett bra sätt. De vet att de kan ta kontakt med sina föräldrar när de behöver det, men har inget behov av att ständigt försäkra föräldrarna och sig själva om det. Ungdomar med otrygg anknytning har däremot svårt att frigöra sig på ett sätt som innebär att den goda relationen upprätthålls. De kanske bryter helt med ursprungsfamiljen eller fortsätter att engagera sig i en konfliktfylld och överinvolverad relation. De har svårare att skapa trygga och stabila egna nära relationer, vilket gör det svårare för dem att etablera sig i vuxenlivet. En tonåring som flyttar till ett familjehem behöver etablera en trygg bas i familjehemmet, samtidigt som han eller hon håller

på att etablera sin egen självständighet. Som familjehemsförälder behöver man vara känslig och förstående i samspelet med tonåringen, något som skapar emotionell trygghet, anknytning och lust att undersöka omvärlden. Man behöver också vara konsekvent, ha tydlig kontroll och sätta gränser utan att vara aggressiv samt uppmuntra tonåringen att klara av saker och få en egen känsla av kontroll [9].

Familjehemsmamman Julia berättar:

”Trots sin unga ålder (två månader) så hade Agnes redan fått med sig en liten ryggsäck från sina första veckor tillsammans med sin biologiska mamma. Hon vände bort blicken om man höll henne på sin vänstra arm, för hennes biologiska mamma Lena hade inte mött hennes blick och hon höll henne alltid på vänster arm. Från höger arm gick det jättebra, men det tog ett par veckor innan hon lärde sig att möta blicken från vänster. Hon sov och sov och sov, 20 timmar per dygn. Hon skrek aldrig – hon var inte van vid att någon reagerade om hon skrek, så hon hade gett upp. Det tog många månader att få henne att våga säga till när hon vaknat, när hon var hungrig eller om hon var våt i blöjan. Det kändes som att hon, trots att hon var så liten, gjorde allt för att vara oss till lags. Det var också nu jag blev medveten om att även små, små barn förstår vad man säger till dem. Så jag pratade med Agnes hela tiden. Sa att jag älskade henne, att vi var så lyckliga som fått ta hand om henne.”

Familjehemsboken. Lisbeth Pipping 2011.

Nära relationer med andra än föräldrar

Anknytningsforskningen i västvärlden har mest intresserat sig för den vuxna person som tar störst ansvar för barnet i vardagen, vanligtvis barnets mamma eller pappa. Andra personer som finns i barnets närhet, som den andre föräldern, syskon och mor- och farföräldrar, har också betydelse för barnets utveckling, även om samspelet med dem inte alltid har lika stort inflytande. I kulturer där man lever i utvidgade familjer, med flera vuxna i barnets närmiljö, kan brister hos en förälder kom-

penseras av att någon annan tar ett större ansvar i vardagen för barnet. Då kan mormor eller en mormor i praktiken vara barnets primära omsorgsperson.

Barn i migration

Barn med erfarenhet av migration kan ha en i grunden trygg bas, men den kan ha blivit skadad av svåra upplevelser före och under flykten. Betydelsen av att det finns någon varaktig relation till en stödjande vuxen i ett barns liv ska inte underskattas. Ensamkommande barn kan helt ha saknat trygga vuxna under flykten till Sverige. Många har till stor del tagit hand om sig själva. Migration är i sig en riskfaktor för att utveckla psykisk ohälsa. Forskning visar att man är extra sårbar om man dessutom saknar en förälder eller annan primär omsorgsperson under flykten, vilken ofta är situationen för de ensamkommande barnen [10, 11].

Ensamkommande barn behöver goda relationer

Ensamkommande barn är ofta tonåringar när de kommer till Sverige och de behöver ur ett anknytningsperspektiv bli bemötta som andra tonåringar. Deras möjlighet att etablera trygga och varaktiga relationer påverkas förstås också av deras möjlighet att få uppehållstillstånd. Oron och osäkerheten under asylprocessen och tillfälliga uppehållstillstånd påverkar förutsättningarna negativt. Det är viktigt att utgångspunkten för ett familjehem till ett ensamkommande barn är att skapa goda relationer med barnet och tänka långsiktigt, med en medvetenhet om att framtiden är osäker. Det kan visa sig att barnet får stanna i Sverige och att placeringen kommer att vara i flera år. Att placeringstiden kan bli kort är en utmaning för de flesta familjehem även när barnen är placerade av andra skäl. Oavsett längden på placeringen är det viktigt för ensamkommande barn att så långt det är möjligt få känna tillhörighet i sina familjehem. Forskning visar att det ökar förutsättningarna att utvecklas väl och få ett bra liv. Det har visat sig att känslan av tillit – att kunna lita på varandra – är viktig för att känna tillhörighet. Tillit växer fram när barn får en god omsorg och stöd i stort och smått i vardagen.

Skillnader i livssyn kan påverka kommunikationen

Människor i västvärlden har ofta vuxit upp i ett samhälle och en familj med en individualistisk livssyn, medan människor från andra delar av världen kan ha ett mer kollektivistiskt tänkande. En människa har oftast båda perspektiven, men det ena eller andra kan vara mer eller mindre dominerande och prägla en människa olika mycket under olika perioder i livet. När människor från de olika ytterligheterna möts kan kommunikationen, liksom förståelsen för varandra, påverkas av att man har olika utgångspunkter. Det ömsesidiga mötet kräver först och främst en medvetenhet om hur den egna bakgrunden påverkar sättet att tänka, uttrycka sig och tolka kommunikationen, alltså ens egna kulturella utgångspunkter. Nedan finns en förenklad modell av vad som kan vara utmärkande för de olika kulturella utgångspunkterna. Olikheter i sättet att tänka kan till exempel betyda att det inte är självklart för en ungdom som har en kollektivistisk syn att planera och tänka på framtiden i Sverige utifrån sig själv och sin egen individ. Känslan av ansvar för hela familjen kommer oftast i första rummet, åtminstone under den första tiden i Sverige. Sättet att hantera ett misstag kan också skifta utifrån dessa olika perspektiv. Utifrån en individualistisk livssyn är det viktigt att be om ursäkt när man gjort ett fel. Genom att göra det erkänner man sitt misstag och tar på sig skulden. Sedan kan man gå vidare. Utifrån en kollektivistisk livssyn innebär en ursäkt att man accepterar skammen, vilket man så långt möjligt vill undvika. Man vill hellre reparera skadan genom att gottgöra misstaget på något sätt utan att prata om det. Beskrivningarna är generella och är ett sätt att beskriva skillnaderna mellan de olika familjeperspektiven. Tabellen nedan är ytterligare ett mer tillspetsat sätt att beskriva individualistisk livssyn, och kollektivistisk livssyn. [12].

Individuell livssyn	Kollektiv livssyn
Utgår från individen	Utgår från familjen/ släkten
Skuld	Skam
Vem är du?	Vem hör du ihop med?
Oberoende, själv- bestämmande, egna val	Hör ihop med gruppen, lydig, blygsam

Interkulturell kommunikation

Det är nödvändigt att ha kunskap om och förståelse för att det finns olika sätt att tänka och vara när man tar emot ett barn i sin familj. Det gäller alla barn eftersom det finns kulturella skillnader även mellan människor som är födda och uppvuxna i samma land. Det är viktigt att inte ha förutfattade meningar om en person utifrån en allmän kulturell förståelse om exempelvis skillnader mellan en individualistisk och en kollektivistisk livssyn. En så kallad interkulturell kommunikation minskar risken för missförstånd och för att man pratar förbi varandra. Att istället för förutfattade meningar möta personen med nyfikenhet och utgå från hur just den personen vill se sig själv. Försök att skapa ett förutsättningslöst möte som bygger på ömsesidig respekt och intresse. Det skapar en god grund för en positiv kontakt [13].

I en engelsk forskningsstudie där intervjuer gjorts med ensamkommande barn och deras familjehemsföräldrar har man identifierat tre olika relationstyper:

- Familjelik
- Gäst
- Inkvarterad.

De flesta ungdomarna i studien önskade en familjelik relation med sina familjehemsföräldrar, även om det fanns de som var nöjda med att känna sig som gäster. Eftersom forskning visat att möjligheten för ensamkommande ungdomar att knyta nära relationer och känna tillhörighet är positivt för utvecklingen framåt undersökte man närmare vilka faktorer som bidrog till en mer familjelik relation.

Ett exempel på hur en nära och god relation inleddes mellan några ensamkommande barn och unga och deras familjehemsföräldrar:

"Hon sa till mig, 'Vill du ha mat?' Jag sa 'Ja'. Jag var utsvulten. Och sen sa hon till mig 'Vill du gå och sova?' Jag sa 'Ja, jag vill gå och sova'. Jag var verkligen trött. Och sen gick jag och la mig och det var som en dröm, jag mådde så bra."

Abbas från Afghanistan om sin familjehemsmamma.

"Första veckan han var här, när han inte kunde ett ord engelska, höll jag på att bygga ett skjul på bakgården. Men vartenda verktyg jag ville ha, han visste vad jag ville ha och gav det till mig ... Han visste exakt vad jag ville ha och han plockade upp det och deltog och sågade ut en bit trä till mig... Jag tror han tyckte om det. Jag tror verkligen att det var då banden mellan oss började knytas."

Steve, familjehemspappa

Hosting strangers: Hospitality and family practices in fostering unaccompanied refugee young people. Sirriyeh A. 2013.

Det handlar till exempel om att

- familjehemsföräldrarna direkt när man kommer ser, förstår och tillgodoser basala behov som till exempel att få mat, en säng att sova i, vila och så vidare
- få vara en aktiv medlem som bidrar i hushållet
- familjehemsföräldrarna är intresserade av ungdomarnas matvanor, traditioner och att de är öppna för att göra anpassningar i hemmet utifrån det, men att båda parter är beredda att både "ta och ge"
- få röra sig fritt i huset, ha en nyckel och tillgång till kylskåpet
- lita på och känna förtroende för varandra. [14]

Samspelet påverkar anknytningen – en summering

Det tar tid för ett barn som är placerad i familjehem att knyta an till familjehemsföräldrarna och att känna sig trygg, men ett lyhört stödjande omsorgsbeteende hos familjehemsföräldrarna kan leda till att otryggt anknutna barn förändras och utvecklar en trygg anknytning.

Enligt forskning är familjehemsföräldrarnas förutsättningar och vilja att skapa en bra anknytning viktigare än barnets förutsättningar. Om det är två föräldrar i familjehemmet verkar samförstånd vara en viktig faktor för att utveckla en bra anknytning med barnet. Dessutom såg man att en positiv och känslig föräldrastil hos familjehemsföräldern bidrog till en anknytning till det placerade barnet [15].

Det förekommer att barn som placeras i familjehem direkt knyter an till en av familjehemsföräldrarna. Det kan innebära att barnet under en lång period visar ett behov av tät närhet och omsorg som är vanligt för ett betydligt yngre barn. Yngre barn knyter ofta lättare an till nya omsorgspersoner än vad lite äldre barn gör, men också barn i skolåldern och tonåringar kan etablera en trygg anknytning till sina familjehemsföräldrar. Det går inte att göra några generaliseringar utifrån ålder utan förmågan att knyta an har att göra med varje barns unika erfarenhet och förutsättningar i kombination med omsorgspersonens erfarenhet och förutsättningar. Ibland vet man genom sin föräldraintuition och erfarenhet vad ett barn behöver, men man kan också behöva samråda med andra, till exempel med sin socialsekreterare. Det kan också vara bra att få handledning eller att få rådgöra med en barnpsykolog om hur man på bästa sätt möter barnets behov av nära och varma relationer.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Ha ett kärleksfullt och varmt förhållningssätt gentemot barnet.
- Engagera sig i relationen med barnet.
- Ställ rimliga krav och sätt gränser som är anpassade till barnets ålder och mognad.

Att förstå och bekräfta

Barn med en otrygg anknytning räknar inte med att någon kan vilja ta hand om dem och tycka om dem. Barns otrygghet kan yttra sig på olika sätt, till exempel som en oro för att de inte ska få stanna eller en oro för att familjehemsföräldrarna kommer att tycka illa om dem, och de kan vara rädda för att göra fel. Ett otryggt barn räknar med att bli avvisat och kan därför bete sig på ett sätt som bekräftar den inre föreställningen, till exempel genom att ta avstånd och visa att hen inte bryr sig om familjehemmets åsikter. Om man redan från början är inställd på att man blir avvisad blir man inte lika besviken och sårad när det sker. Barnet kan till en början ha svårt att tro på att familjehemsföräldrarna ska fungera på ett annat sätt än vad de egna föräldrarna har gjort. Barn som tagit ett stort ansvar för en förälder har ofta svårt att släppa det ansvaret om de placeras i familjehem eftersom föräldern – och även de själva – varit beroende av att de tagit hand om situationen.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Ha tålmod och var inkännande med barnets situation.
- Om barnet är oroligt för sin förälder – ge tydlig information om vem som har tagit över ansvaret för föräldern och om hur föräldern har det för att lindra barnets oro och hjälpa det att släppa kontrollen.

Att hantera känslor

Barn med otrygg anknytning kan ha svårt att reglera sina känslor. De fortsätter att bli översvämmade av starka känslor som ilska eller förtvivlan som om de vore små barn, trots att de blivit äldre. Eftersom de inte vet hur de ska göra för att lugna sig får de svårt att bryta känslorna, varför det tar längre tid för dem att återfinna sin balans. Svårigheterna påverkar dessa barn på flera sätt dels innebär det ett lidande för dem själva, dels får de svårare i sitt samspel med andra. Deras nyfikenhet och uppmärksamhet minskar, vilket kan försämra inlärningsförmågan. Att stärka förmågan till känslomässig reglering är därför ett viktigt stöd som underlättar barnets fortsatta utveckling. Många behandlingsmetoder innehåller moment som tränar detta, men det är också något man kan öva på i vardagen. Många barn behöver båda delarna.

? *Vad kan familjehemsföräldrarna göra?*

- Hjälp barnet att känna igen olika känslor, att sätta ord på dem och att hitta sätt att hantera känslorna.
- Var en förebild för barnet och visa hur man kan uttrycka och hantera känslor på sätt som fungerar tillsammans med andra.

Att förstå sig själv och andra

Barn som farit illa kan ha svårare att tolka omgivningens avsikter och tankar. Det betyder att de behöver mer av den kontakt och det samspel som föräldrar annars ger betydligt yngre barn. Genom att småprata med barnet stöttar och tränar man barnets förmåga att förstå hur andra tänker och känner. Barnet får uppleva att andra bryr sig om och ibland till och med kan förstå hur hen tänker och känner. När man sätter ord på avsikter och vad man vill med sina handlingar minskar man dessutom barnets utrymme för feltolkningar och chanserna till att barnet uttrycker sina behov ökar.

? *Vad kan familjehemsföräldrarna göra?*

- Småprata gärna med barnet och sätt ord på hur och varför man gör det, hur man själv känner och tänker och hur man tror att barnet tänker.

Var öppen och lyhörd för kulturella olikheter

Varje person är unik och det är viktigt att närma sig ett barn med respektfullt intresse och en medvetenhet om kulturella skillnader utan att dra snabba slutsatser om hur barnet är. Här behövs ödmjukhet, lyssnande, nyfikenhet och strävan efter ömsesidig förståelse. Det är positivt att vara öppen för nya idéer och att vara flexibel i sitt tänkande. Att ställa frågor ger kunskap. Med en undersökande hållning kan man i samtalet söka svar på hur kultur och traditioner påverkar just den här personen, i den här situationen [13]. Var också öppen och medveten kring hur man själv och familjen, med sin kulturella bakgrund, kan uppfattas av barnet.

? *Vad kan familjehemsföräldrarna göra?*

- Var nyfiken och intresserad av barnets syn i olika frågor.
- Visa intresse för barnet och för vad som är viktigt för honom eller henne. Lyssna och undersök med följdfrågor att man har förstått rätt.
- Respektera barnets gränser.

Förutsägbarhet och tillit

Barn som vuxit upp i familjer där de varit illa sårbara ofta tillit till vuxna. Tillitsfulla relationer är viktiga för att utvecklas väl och få ett fungerande liv. Situationer där man vet vad som kommer att hända gör en lugnare, eftersom det ökar känslan av kontroll. Det innebär att rutiner, tydlig struktur och förutsägbarhet i vardagen minskar barnets oro. Många barn, vars föräldrar har haft egna problem, har inte haft regelbundna tider, vare sig för måltider eller för sömn. De har inte kunnat lita på att det funnits rena sängkläder eller ytterplagg anpassade efter vädret, att någon väckt dem när de skulle till skolan eller att de fått vara ifred därhemma. Kanske har de också utsatts för eller bevittnat våld och skrämmande situationer. Vuxna kan ha visat sig opålitliga och svekfulla och barnen kan på goda grunder ha utvecklat en känsla av att det inte går att lita på andra. Denna känsla kan till och med ha varit en viktig överlevnadsstrategi. Familjehemsföräldrar till äldre barn och tonåringar behöver vara lika lyhört tillgängliga som föräldrar till ett spädbarn så att barnet kan känna att ”det finns någon där för mig”. Då krävs det att man om och om igen är tillgänglig och lyhört svarar på barnets behov. Samtidigt kan barnet befinna sig i en annan utvecklingsålder än sin faktiska ålder och behoven som barnet uttrycker känns inte alltid åldersadekvata. Det innebär att det kan vara betydligt svårare att förstå ett äldre barns behov än ett yngres och det ställer större krav på familjehemsföräldrarnas lyhördhet och flexibilitet.

Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Ge barnet en trygg bas genom en trygg och strukturerad vardag, där all vardaglig omsorg fungerar, där tider och rutiner upprätthålls och där barnets behov blir tillgodosedda.
- Agera lyhört och förutsägbart.

Referenser kapitel 3

1. Åberg MPoG. Att främja barns och ungas psykiska hälsa - Vägledning inför val och implementering av metoder: Karolinska Institutets folkhälsoakademi; 2011.
2. Masters JC. Bowlby's Loss, Attachment Theory's Gain. *PsycCRITIQUES*. 1981; 26(8):589-90.
3. Marjan Schippers PvdPaLdRdWN, Kerstin Thys (Minor-Ndako), Marie Krogshøj Larsen (Danish Red Cross), Zima Massoumi (Jugendhilfe Süd-Niedersachsen) and Martin Rozumek (Organization for Aid to Refugees). *Alternative family care: Nidos, Maliebaan 99, 3581 CH Utrecht, The Netherlands*; 2016.
4. Havnesköld L, Risholm Mothander P. *Utvecklingspsykologi*. Stockholm: Liber; 2009.
5. Broberg A, Risholm Mothander P, Granqvist P. *Anknytningsteori*. Malmö: MTM; 2020.
6. Allen JG, Fonagy P, Bateman A. *Mentalizing in clinical practice*. Arlington, VA :: American Psychiatric Pub.; 2008.
7. Wallroth P. *Mentaliseringsboken*. Stockholm: Karneval; 2010.
8. Batson CD, Ahmad NY. Empathy-induced altruism: A threat to the collective good. I: Thye SR, Lawler EJ, red. *Altruism and Prosocial Behavior in Groups*: Emerald Group Publishing Limited; 2009. s. 1-23.
9. Farmer E, Moyers S, Lipscombe J. *Fostering adolescents*. London; Jessica Kingsley Publishers; 2004.
10. Eide K, Hjern A. Unaccompanied refugee children – vulnerability and agency. *Acta Paediatrica*. 2013; 102(7):666-8.
11. Bean TM, Eurelings-Bontekoe E, Spinhoven P. Course and predictors of mental health of unaccompanied refugee minors in the Netherlands: One year follow-up. *Social Science & Medicine*. 2007; 64(6):1204-15.
12. Aytar O, Brunnberg E. Empowering Unaccompanied Children in Everyday Life in a New Country: A Resilience Support Centre in Sweden Evaluated from the Perspective of Program Theory. *Revista de Asistentă Socială*. 2016; 15(2):35-56.
13. Socialstyrelsen. *Interkulturellt socialt arbete* 2010.
14. Sirriyeh A. Hosting strangers: Hospitality and family practices in fostering unaccompanied refugee young people. *Child & Family Social Work*. 2013; 18(1):5-14.
15. West D, Vanderfaeillie J, Van Hove L, Gypen L, Van Holen F. Attachment in family foster care: Literature review of associated characteristics. *Developmental Child Welfare*. 2020; 2(2):132-50.

**Att hantera kriser,
separationer och andra
svåra upplevelser**

4

4. Att hantera kriser, separationer och andra svåra upplevelser

Det här kapitlet handlar om

- barns erfarenheter innan de kommer till familjehemmet
- hur barn kan uppleva flytten till familjehemmet
- hur barn kan reagera efter svåra händelser
- att barn kan behöva ett traumamedvetet bemötande och vad det innebär.

Beredskap för att möta barnet

Barn som utifrån tidigare svårigheter flyttar till familjehem löper en ökad risk för att drabbas av psykisk ohälsa och svårigheter, både under sin uppväxt och senare i livet som vuxna [1]. Men det är viktigt att komma ihåg att många barn som varit med om svåra påfrestningar ändå har en inre styrka och goda förutsättningar att återhämta sig under förutsättning att de får vistas i en god miljö och får ett gott omhändertagande [2]. Familjehemsföräldrarna spelar en stor roll för barnet och de behöver ha förståelse både för vad barnet har varit med om och för hur barnet upplever sin nu-situation. Barns reaktioner efter svåra händelser kan vara en normal reaktion på en onormal situation. Som familjehemsförälder är det viktigt att få kunskaper om hur man kan bemöta barnet på bästa sätt [3].

Barnets flytt kräver noggranna förberedelser

När ett barn flyttar till ett familjehem kan det i sig utlösa en kris i barnets familj. För barnets del kan det även medföra separationer från föräldrar, familj, vänner och andra viktiga personer, samt förlust av det välkända i hem, förskola/skola och sin omgivning. Här är socialtjänstens förberedelser och den inskolning som sker i samverkan mellan föräldrar/förälder och familjehemsföräldrar synnerligen viktig för att underlätta för barnet. Hur barnet kommer in i sin nya miljö, hur hen bemöts, om de vuxna är lyhörda för barnets signaler eller språkliga uttryck och om barnet utifrån sin ålder och mognad får vara med och bestämma om inskolningsarrangemanget – allt detta kan vara avgörande för hur det går både i samband med flytten till familjehemmet och längre fram.

Migrationens faser

Oavsett om ett barn flytt ensamt eller tillsammans med sina föräldrar eller andra vuxna kan barnet under alla de olika faserna ha varit utsatt för både fysiska faror och traumatiska upplevelser. För att få en så hel bild som möjligt av vad dessa barn

har med sig i bagaget behöver man förstå att många barn under lång tid har utsatts för en rad olika påfrestningar.

Under *hemlandsfasen* kan barnet ha upplevt förföljelse, övergrepp, våld och krig. Hela familjen kan ha drabbats av svåra förluster, såväl mänskliga som ekonomiska. När det gäller ensamkommande barn kan beslutet att låta ett av familjens barnen fly ibland tagits av en förälder eller någon äldre släkting, ibland av barnet själv. Ibland flyr barnen eller ungdomarna utan ett bestämt mål. Flykten innebär att de lämnar sina familjer, sin kultur och sin hemmiljö.

Under *flyktfasen* utsätts många för stora påfrestningar och faror. De ensamkommande barnen saknar ofta skydd från en förälder eller någon annan vuxen som de kan vara trygga med. Många gånger är de i händerna på människosmugglare och andra som kan utnyttja barnens utsatta situation. Flykten kan pågå under flera månader och ibland år, och den kan medföra fysiska faror och traumatiska upplevelser, som sexuella övergrepp och annat våld.

Under *nyetableringsfasen* i Sverige när barnen söker asyl, kan både barnens berättelser och den ålder som de uppger ifrågasättas. Denna fas kännetecknas av en hög grad av stressande ovisshet, ensamhet och oro för familjen, men också av en försiktig optimism. Om barnen får permanent uppehållstillstånd kan lättnaden blandas med en definitiv förlust av tidigare värden och med ett ansvar för familjeåterförening. Ett avslag på asylansökan upplevs ofta som ett svårt misslyckande och kan utlösa en existentiell kris [4]. Kunskapen om hur barn uppfattar ett tillfälligt uppehållstillstånd är ännu bristfällig men det finns signaler om att de ensamkommande barnen idag mår sämre psykiskt än tidigare.

Flytten till familjehemmet kan vara en svår upplevelse

Som familjehem ser man ofta med förväntan fram emot att barnet ska flytta in. Det är viktigt att samtidigt vara medveten om att placeringen i sig sannolikt kommer att utlösa en kris för både barnet och barnets föräldrar.

För barn som levt med sina föräldrar i Sverige är det inte ovanligt att uppbrottet från den egna familjen och familjehemsplaceringen sker mer eller mindre akut. Både barn och föräldrar kan hamna i en krissituation.

Barnet kan reagera med sorg över vad det måste lämna och samtidigt med lättnad över att det sker en förändring i en ohållbar situation. Men barnet kan också känna en stor oro för hur föräldern eller föräldrarna nu ska klara sig på egen hand eftersom många av dessa barn har tagit ett stort ansvar för både sig själva och föräldern [5].

Ensamkommande barn och andra barn som befunnit sig i migration kan ha varit på flykt under lång tid. De kanske även har levt separerade från familj och hemland en längre tid och kan känna sig förberedda på att ett nytt liv börjar. Även om framtiden är oviss och de känner sorg över vad de lämnat kan de också ha positiva förväntningar. De har äntligen "landat" i det land som de varit på väg till. Många barn beskriver en stor trötthet och behov av att vila innan arbetet med asylprocess och etablering börjar [6].

Reaktioner efter svåra händelser

En krisstadiemodell

Johan Cullberg utkom redan 1975 med sin bok "Kris och utveckling" där han presenterade sin krisstadiemodell. Modellen har utarbetats för vuxna men är giltig även för barn, eftersom mycket talar för att barns sorgeprocesser – efter de första småbarnsåren – liknar vuxnas [7].

Cullberg påpekade själv att dessa faser inte är klart avskilda från varandra, att indelningen är förenklad och att reaktionerna kan skilja sig åt från person till person.

Modellen med sina olika faser, som visserligen utarbetades för närmare femtio år sedan, kan trots sin ålder ändå vara till hjälp för att förstå ett krisförlopp.

Chockfasen är den allra första tiden. Individen håller verkligheten ifrån sig och tar inte in det som sker eller har skett. Det kan se ut som att hen klarar situationen bra, men under ytan är allt kaos. Information går inte att ta in, utan måste upprepas senare.

I **Reaktionsfasen** börjar den drabbade öppna ögonen för det som har skett eller sker. Sorg, övergivenhet, förtvivlan, tomhet, vrede och desperata handlingar är kännetecknande. Det är viktigt att få tala om det som skett och i ord få uttrycka sina känslor. Chock- och reaktionsfasen utgör tillsammans den akuta krisen.

I **bearbetningsfasen** börjar individen vända sig mot framtiden och är inte helt upptagen av sorgen. Gamla intressen kan återupptas och det finns utrymme för nya erfarenheter.

Om övergång till ett mer utåtvänt förhållningssätt inte skett inom rimlig tid kan det vara ett tecken på att personen kan behöva sakkunnig hjälp.

Nyorienteringsfasen har inte någon avslutning. Individen har bearbetat det som skett och går nu vidare om hen har kunnat försonas med det som skett. Det handlar inte om att glömma utan om att kunna acceptera det skedda så att det inte hindrar livskontakter, nya intressen och nya relationer.

Fundera

Vad har jag själv
för erfarenheter av
förluster och sorg?
Vad har hjälpt mig att gå vidare?
Hur lång tid tog det för mig
att må bättre?

Barns reaktioner efter traumatiska upplevelser

Barn och unga som upplevt svåra händelser eller varit utsatta för långvarig stress reagerar på olika sätt, beroende bland annat på personlighet, ålder, utvecklingsnivå, hur länge de varit utsatta för händelsen, hur de tolkar sin egen roll i sammanhanget och vilket stöd de får från omgivningen i samband med händelsen.

Vanliga reaktioner hos barn som upplevt svåra händelser är

- ångest eller oro
- sömnsvårigheter
- fysiska besvär
- ätstörningar
- koncentrationssvårigheter
- inlärningssvårigheter
- depression eller nedstämdhet
- självskadebeteende
- självmordstankar
- utagerande beteende.

Reaktionerna kan ses som normala reaktioner på en onormal situation. De kan tona ner och försvinna efter ett tag om barnet får emotionellt stöd och möjlighet att känna sig tryggt samt får komma till ro i en mer stabil tillvaro med skola och meningsfulla aktiviteter [8].

Familjehemmet kan tillsammans med socialtjänsten, skolan och andra viktiga personer runt barnet skapa en sådan situation för barnet.

Vad är trauma och traumamedveten omsorg?

Många barn som är placerade i familjehem har upplevt traumatiska händelser och svår omsorgsbrist. När de placeras i familjehem bär de med sig sina erfarenheter av utsatthet och har ibland beteenden som kan framstå som oförståeliga för både vuxna och andra barn.

För att skapa en förändring och hjälpa barnet att känna sig trygg i sin nya vardag, är det viktigt att man som familjehemsförälder försöker förstå varför barnen reagerar som de gör.

Att ha förståelse för vad erfarenhet av trauma innebär och hur det kan påverka barn kan hjälpa familjehemsföräldrar att:

- Få kontakt med barnet.
- Se till att barnet utifrån sina traumarelaterade behov får den hjälp och det stöd hen behöver.
- Minska risken för att själv drabbas av empati-trötthet eller sekundärtraumatisering.
- Bli mer lugn och trygg i uppdraget som familjehemsförälder.

Vad är trauma?

Det finns flera olika definitioner av vad som menas med trauma. Den vanligaste och mest generella är att trauma är en psykiskt påfrestande händelse som ligger utanför människors erfarenhetsområde och som ofta innebär en känsla av intensiv rädsla, skräck eller hjälplöshet.

Barnet kan känna sig hjälplöst och utan möjlighet att påverka eller kontrollera situationen. Det är vanligt att dela upp trauma i två kategorier; typ 1-trauma och typ 2-trauma.

Typ 1-trauma är en enskild traumatiserande händelse som pågår under en begränsad period. Till exempel att vara med om en trafikolycka, att utsättas för ett fysiskt eller sexuellt övergrepp, en kortvarig naturkatastrof eller att någon viktig för barnet dör.

Typ 2-trauma innebär att över tid och vid upprepade tillfällen utsättas för traumatiska händelser

som exempelvis våld i nära relationer, krig, sexuella övergrepp, mobbning eller allvarlig omsorgssvikt. Livssituationen upplevs som oförutsägbart och barnet vet inte vad som kommer att ske eller hur länge det kommer att hålla på.

Typ 2-trauma brukar även kallas för Komplex trauma, Utvecklingstrauma eller Relationstrauma för att beskriva hur upprepande traumatiska händelser som barn utsätts för i omsorgsmiljöer kan ge allvarliga konsekvenser för barnets utveckling.

Särskilt allvarligt är det när de orsakas av omsorgspersoner som barnet är beroende av för skydd, trygghet och överlevnad.

Kännetecknet för typ 2-trauma är att barnet utöver att över tid ha utsatts för traumatiserande händelser också levt i frånvaro av erfarenheter av goda och positiva händelser.

Barn påverkas av det dagliga som de är med om men också av frånvaron av det goda. Frånvaro av trygghet, omsorg, uppmärksamhet, omtanke och grundläggande behov kan vara lika skadligt som övergrepp.

Det kan vara problem hemma, som att föräldrarna ständigt bråkar eller att föräldrarna inte ger barnen det de behöver, till exempel tillräckligt med mat, varma kläder, kramar, uppmuntrande ord och beröm.

Omsorgssvikt kan innehålla traumatiska händelser och kan också innebära frånvaro av goda erfarenheter som i sin tur är nödvändiga för en god utveckling hos barnet.

Många barn inom socialtjänstens vård har erfarenhet av denna form av trauma och av omsorgssvikt. Istället för att känna sig älskad och speciell kan barnet känna att det inte finns någon som kan hjälpa det eller att ingen står på deras sida. Barnet kan känna sig rädd, ledsen eller arg stora delar av tiden eller skuldbelägga sig själv för det som går fel.

Barn kan också få svårigheter med att lita på andra vuxna då det finns en risk för att dessa vuxna också ska svika dem, försvinna eller utsätta dem för traumatiska händelser. Barn kan känna sig

annorlunda jämfört med andra och att de aldrig kommer att duga hur mycket de än försöker.

Många gånger har dessa barn svårigheter med att reglera egna känslor, hantera stress, anpassa sig och att hantera förändringar. Hos barn som utsatts för trauma av sina omsorgspersoner, kan upprepade traumatiska erfarenheter faktiskt orsaka allvarliga förändringar i hjärnans utveckling.

Vad är Traumamedveten omsorg?

Det finns idag mycket kunskap om trauma och hur det påverkar barn, samt om hur vi kan hjälpa barn att återhämta sig och läka efter trauma. Många barn behöver traumabehandling, men forskning visar att en stor del av återhämtning och läkning sker i barnets vardagsmiljö och i relationer med viktiga vuxna.

Ett tryggt och omsorgsfullt familjehem som erbjuder trygghet, förståelse och skydd är därför till stor hjälp och en viktig faktor för ett traumatiserat barns läkning och återhämtning.

Den pedagogiska modellen Traumamedveten omsorg, som förkortas TMO, skapades av psykologen Howard Bath i syfte att vägleda vuxna i att förstå och bemöta grundläggande behov hos barn som utsatts för allvarliga och traumatiska händelser.

TMO är uppbyggt kring tre pelare som visar vad som utmärker en miljö som bidrar till återhämtning och läkning. Det är behovet av

1. upplevd trygghet
2. positiva relationer med omsorgsfulla och engagerade vuxna
3. stöd att skapa goda copingstrategier som gör det lättare att hantera tankar, känslor och beteenden.

Behovet av upplevd trygghet

All återhämtning är beroende av en trygg miljö. Att skapa upplevd trygghet är alltså en första förutsättning för att kunna hjälpa barnet på bästa sätt. Därför behöver varje viktig vuxen börja med att ställa sig frågan; hur kan jag skapa upplevd trygghet för just detta barn?

Behovet av goda och trygga relationer

Den andra pelaren handlar om vikten av att utsatta barn får eller har goda relationer. Barn med erfarenhet av trauma drar sig gärna undan och det gör det svårare för dem att få behovet av relationer tillgodosett. Forskning visar att ju hälsosammare relationer ett barn eller ungdom har, desto troligare är det att barnet återhämtar sig från trauma, utvecklas och mår bra. Därför behöver varje viktig vuxen fundera på; hur kan man bygga en god och trygg relation med just detta barn?

Behov av goda copingstrategier

Den tredje pelaren i TMO är Coping. Coping handlar om förmågan att hantera sina känslor. Utsatta barn har inte i tillräcklig utsträckning haft trygga relationer med viktiga vuxna som har kunnat hjälpa dem med att lära sig goda copingstrategier. Med copingstrategier menas de beteenden vi tar till för att skapa en känsla av kontroll i en situation som är känslomässigt krävande. Därför behöver varje viktig vuxen fundera på; vad av barnets beteende kan man förstå som copingstrategier och hur kan man lära barnet nya och goda copingstrategier?

Att ha ett så kallat traumaperspektiv innebär att vi förstår att det inom barnet döljer sig en mängd känslor, tankar, förväntningar och uppfattningar som påverkar hur barnet beter sig.

Läs mer

Mer om TMO på Rädda Barnens webbplats.

Rädda Barnen erbjuder även en fördjupad utbildning för familjehemsföräldrar i TMO.

I mötet med ett utsatt barn är det viktigt att ställa rätt frågor för att få svar på vad barnet varit med om. Med ett traumamedvetet förhållningssätt har man som vuxen förmågan att ”se bakom beteendet”, och ställa sig frågan vad barnet har för behov just nu och vad man kan göra för att möta detta behov, oavsett hur barnet uttrycker sig.

Mehran från Afghanistan reflekterar kring att känna sig hemma:

”Hemma är där man känner sig trygg. Just nu här i Sverige. För det finns inga problem här. Man känner sig trygg och man har frihet. Man behöver inte vara rädd för någonting så jag tycker att det här är hemma just nu ... Det finns inga krig och sånt här och där (i Afghanistan) är det krig varje dag. Dom krigar mot varandra, dödar varandra, och det är inte så här. Folk är snällare här.”

Ensamkommande barn och ungdomar – ett longitudinellt perspektiv, FoU Nordväst, FoU Nordost och FoU Södertörn 2014.

Ömer saknar sin mamma:

”Jag mår dåligt och längtar efter min mamma. Det är ett och ett halvt år nu som jag inte har haft kontakt med mamma”.

Barnombudsmannens rapport Nyanlända barns hälsa, 2017.

Exempel på ett yngre barns reaktion:

Elin var nio månader när hon kom till sitt familjehem. Familjehemsmamman berättar att ”blicken var helt död, det fanns inget liv i hennes ögon”. Man trodde att hon hade en utvecklingsstörning. Efter en månad började hon skrika ”högljutt och krävande ... oavbrutet i tre veckor”. Efter att ha burit henne mot sin kropp, hud mot hud, i nästan fyra månader vände det. Fosterhemmamman berättar om leendet, kommunikationen, anknytningsbeteendet. Det var därmed inte längre tal om diagnosen utvecklingsstörning. Det krävs uthållighet, och det finns stor kraft i små barn att ta igen det som de gått miste om.

Familjehemsboken. Lisbeth Pipping 2011.

Fundera

Som familjehem
är det viktigt att man knyter an
till det barn som flyttar in,
samtidigt som man inte kan veta säkert
hur länge barnet kommer att bo kvar.

Hur hanterar jag detta?

Den unge kan få svårt att hantera sina känslor

Barn och unga som varit med om svåra händelser kan få svårt att hantera sina egna känslor. En del barn blir passiva, drar sig undan och vill inte ha kontakt med andra. Vissa blir utagerande och reagerar starkare på händelser i vardagen än vad som kan verka rimligt. Exempelvis kan en liten frustration, som att inte få sin vilja igenom, leda till stark ilska. En rädsla för något oväntat eller obekant kan leda till panik, och om en kamrat flyttar kan det leda till förtvivlan.

Den vuxne behöver behålla lugnet

Som familjehemsförälder behöver man vara medveten om och ha kontroll över sina egna känslor. Om barnet blir utagerande eller hotfullt behöver den vuxne kunna möta barnets känslor utan att själv dras in i samma känsloläge. Genom att själv vara lugn hjälper man barnet att lugna sig. Vid svåra situationer kan man behöva ta hjälp av andra vuxna för att hålla sig lugn.

Försöka förstå vad som ligger bakom beteendet

Att som familjehemsförälder arbeta utifrån en traumamedveten förståelseram innebär att man ser barnets reaktioner som en följd av tidigare erfarenheter och försöker förstå vad som ligger bakom beteendet.

De här frågorna kan vara till hjälp:

- Vad kan beteendet bero på?
- Vad har barnet varit med om?
- Vad pågår i barnets liv i övrigt (även runt familjen)?
- Vad sätter igång beteendet och hur kan detta undvikas?

Verktyg för att hantera känslor

Vuxna kan hjälpa barnet att hantera sina känslor. Ett barn som är passivt behöver hjälp med att aktivera sig medan ett barn som är utagerande behöver hjälp med att lugna sig.

Att sätta ord på barnets känslor genom att till exempel beskriva vilken känsla barnet är i kan ha en lugnande effekt. Att aktivt lyssna och hjälpa barnet att själv reflektera över situationen kan också lugna barnet.

Andra verktyg för att hantera känslor är andningstekniker eller tekniker för att distrahera eller avleda tankarna. Kanske blir barnet lugnt av att lyssna på musik, spela spel, kontakta anhöriga eller ta en springtur [9].

Fler sätt att hjälpa barnet

Tillgång till beständiga vuxna

Återkommande i forskning om barn i familjehem, i synnerhet om barns röster finns med i studierna, är att den bästa hjälpen är att:

- Bo i ett ”bra” familjehem.
- Ha en ”bra” familjehemssekreterare/socialsekreterare som förstår att barnet har behov av kontinuitet i sina relationer.
- Få behålla kontakten med viktiga personer i sin familj [10] [11].

Det hjälper att ha tillgång till vuxna som finns kvar över tid, som finns där när barnet behöver det, och som lyssnar, bryr sig, respekterar barnets individualitet och gör hen delaktig såväl i vardagslivets angelägenheter som i viktiga framtidsbeslut. Hänsyn måste naturligtvis tas till barnets ålder och förutsättningar.

Hur viktigt det är att mötas av någon som verkligen lyssnar framhålls återkommande i all forskning om barns och unga vuxnas erfarenheter av socialtjänst och samhällsvård. Många barn och unga uttrycker besvikelse över att ingen lyssnade, alternativt att det var deras räddning att någon lyssnade. Det empatiska och icke fördömande lyssnandet betyder alltså mer än man tror.

Reflektioner kring trygghet i familjehem från några ungdomar

”Som familjehem är det viktigt att få det barn som är i hemmet att känna en trygghet och kunna känna sig avslappnad. Det kan nås fram på många sätt, humor, gemenskap och omtanke är tre faktorer jag tycker är viktiga.”

Maskrosbarns rapport Jag är bara en påse med pengar, 2011.

”Jag vill bo i ett familjehem där man pratar och har kontakt med varandra. Jag vill känna mig som en i familjen – känna mig bekväm och kunna lätta mitt hjärta.”

Återgett från Socialstyrelsens möte med en 16-årig pojke om hur han vill att det ska kännas att bo i familjehem.

Rut placerades i familjehem när hon var 1,5 år tillsammans med sin äldre bror. Hon säger att hon inte förstod varför mamman inte kunde ta hand om henne och brodern. Hon trodde att de var placerade för att ge familjehemmet barn. Hon säger att hon tror att hon skulle ha accepterat sin situation bättre om hon förstått mer. Hon önskar att socialtjänsten gett henne mer konkreta exempel på hur hennes mamma fungerade som förälder, så det blivit förståeligt för henne.

Att lära av fosterbarn. Westberg & Tilander 2010.

Förklara orsak till placeringen

Det framgår av flera forskningsrapporter att inte alla barn får adekvat och sanningsenlig information, med hänsyn tagen till barnens ålder och mognad, om varför de måste bo i familjehem. Informationen kan behöva upprepas och det är barnets socialsekreterare som ansvarar för att barnet – och familjehemmet – får den informationen.⁹⁷

Familjehemsföräldrarna är närmast barnet och måste kunna prata med barnet om detta, närhelst frågan dyker upp. Lämpliga tillfällen kan vara

⁹⁷ Se 7 kap. 1 § tredje stycket SOSFS 2012:11.

exempelvis då barnet leker, ställer frågor, pratar om eller på annat sätt uttrycker tankar och känslor om kris i familjen eller separation från viktiga personer. Man kan behöva förklara på olika sätt så att barnet förstår. Det är viktigt att inte fördöma barnets föräldrar när man förklarar och berättar för det kan för barnet kännas som att man fördömer deras ursprung och därmed även barnet självt. [5, 10-12]

Om alla parter är överens och ger en likartad förklaring till varför barnet bor i familjehem minskar risken för att barnet upplever en lojalitetskonflikt. Ibland är det föräldrarna själva som har önskat att barnet ska flytta. Då kan det finnas skäl att gång på gång förklara att det sannolikt beror på att föräldrarna velat det av omtanke om barnet.

Vad gäller barn i migration kan det handla mer om att beskriva och förklara hur den närmaste framtiden ser ut med asylprocessen, skolgången m.m. För dem kan orsaken till placeringen vara mer självklar.

Tala även om det svåra

Det är aldrig farligt att tala med barn om svåra saker. Det kan vara bra att passa på när barnet själv tar initiativ till samtal eller frågor. Det är viktigt att den vuxne kan möta barnet där det befinner sig och kan lyssna på ett stödjande sätt utan att låta dina egna känslor ta överhanden. Om man inte har i uppdrag att hjälpa barnet att bearbeta sina upplevelser är det däremot inte lämpligt att be barnet att berätta mer om vad hen har varit med om. Att lyssna stödjande handlar om att bekräfta barnets upplevelse: ”Det måste ha varit svårt ...” snarare än att lyssna utforskande eller bearbetande: ”Vad hände då?” eller ”Hur känns det?”.

Underlätta för barnet att lämna familjehemmet

För alla parter skall bör inga abrupta, oväntade och konfliktfyllda flyttningar äga rum. Det är lika viktigt att avslutningen är genomtänkt som att inskolningen är det. Som familjehem behöver man skiljas från barnet på ett sätt som inte blir uppsplitande för barnet. Det gäller i stället att stödja barnet och förmedla lugn och tilltro.

Ett barn kan känna sorg över att lämna sitt familjehem även om det ska flytta hem. Som viss tröst kan barnet få med sig minnen, foton och nedskrivna berättelser från tiden i familjehemmet. Barnet kan även behöva få hjälp med att behålla de kontakter som hen har fått under tiden i familjehemmet även efter flytten. Allt bör göras för att skapa en känsla av kontinuitet för dessa barn som upplevt upprepade separationer under sin barndom.

Särskilt om jourhem

Även barn i jourhem behöver uppleva tillitsfulla relationer med jourhemsföräldrarna, trots att det ligger i uppdragets natur att man ska skiljas åt. Då barnet ska flytta vidare till ett familjehem finns det vanligtvis goda möjligheter att göra övergången så skonsam som möjligt för barnet genom att ordna en väl genomtänkt inskolningsperiod.

För jourhemsföräldrar kan det vara svårt att upprätthålla kontakten med alla barn som de tagit emot i sitt hem, men det finns kanske möjlighet att besöka barnet i hens nya familjehem någon eller några gånger. Att barnet får uppleva att jourhemsföräldern bryr sig om hur hen har det i det nya hemmet kan ha stor betydelse för barnet. Det är också viktigt att barnet har fått hjälp med att förstå varför hen måste flytta till en annan familj.

En del barn behöver psykiatrisk hjälp

Vissa barn som gått igenom extremt svåra händelser återhämtar sig inte genom stöd i vardagen, utan behöver barnpsykiatrisk hjälp.

Det finns några tecken på att barnet kan behöva barnpsykiatrisk hjälp:

- Barnet har ett uppseendeväckande passivt beteende och går till exempel inte upp ur sängen, vägrar gå i skolan, vill inte delta i någon som helst aktivitet, sköter inte sin hygien, klär inte på sig, har oroväckande dålig aptit och/eller är väldigt svårt att få kontakt med.
- Barnet har svårt att skilja på fantasi och verklighet.
- Barnet skadar sig själv och har självmordstankar.
- Barnet får kraftiga utbrott som är svåra för omgivningen att hantera.
- Barnet upplever överdriven rädsla för sådant som omgivningen ser som ofarligt.
- Barnet lider av tvångstankar eller utför tvångshandlingar som orsakar hinder i barnets vardag.
- Barnet återupplever skrämmande händelser i vardagen och har återkommande svåra mardrömmar.

Ytterligare ett tecken kan vara att barnet själv ber att få prata med någon professionell.

En del barn drabbas av posttraumatiskt stressyndrom (PTSD). Barn med tecken på PTSD eller annan allvarlig psykisk ohälsa behöver få hjälp med att komma till barnpsykiatrisk vård.

Rådgör med socialtjänsten om det finns tecken på att barnet kan behöva barnpsykiatrisk hjälp.

! Socialtjänsten ansvarar för att

- ge den information som behövs för att familjehemmet ska kunna genomföra uppdraget, t.ex. en förståelse för vilka svåra upplevelser, separationer och förluster barnet har med sig
- informera och återkommande försäkra sig om att barnet har det bra i familjehemmet och t.ex. har förstått varför hen bor där
- informera, lyssna och göra barnet delaktigt i planeringen framåt
- se till att barnet vid behov får professionell hjälp.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Se till att inflyttningen sker på sådant sätt att det underlättar för barnet att komma in i ny miljö.
- Vara tillgänglig och pålitlig för barnet.
- Vara redo att lyssna på barnet.
- Våga ta emot barnets berättelser utan att komma med råd eller lösningar.
- Bekräfta barnets känslor utan att fördöma.
- Medverka till att barnet förstår varför hen bor i familjehem.
- Informera, lyssna och göra barnet delaktigt i det som sker och planeras.
- Underlätta för barnet i den förlust som uppstår om barnet flyttar ut från ditt hem.

Referenser kapitel 4

1. Vinnerljung B, Berlin M, Hjern A. Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. Stockholm: Socialstyrelsen; 2010. s. 227-66.
2. Eide K, Hjern A. Unaccompanied refugee children – vulnerability and agency. *Acta Paediatrica*. 2013; 102(7):666-8.
3. FORTE. Barn och unga i samhällets vård. Forskning om den sociala dygnsvården. FORTE; 2015.
4. Ensamkommande barns och ungas behov: en kartläggning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2013.
5. Andersson G. Utsatt barndom - olika vuxenliv: ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset; 2008.
6. Wade J, Sirriyeh A, Kohli R, Simmonds J. Fostering unaccompanied asylum-seeking young people: creating a family life across a "world of difference"; 2012.
7. Cullberg J. Kris och utveckling. Stockholm: Natur och kultur; 2006.
8. Bath H. The Three Pillars of TraumaWise Care: Healing in the Other 23 Hours. *Reclaiming Children & Youth*. 2015; 23(4):5-11.
9. Gustafsson LH, Ödqvist Drackner K, Lindberg T. Möta barn på flykt: enkel handbok för alla. Stockholm: UNICEF Sverige; 2016.
10. Hedin L. Foster youth's sense of belonging in kinship, network and traditional foster families: an interactive perspective on foster youth's everyday life. Örebro: Örebro University; 2012.
11. Westberg M, Tilander K. Att lära av fosterbarn: åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset; 2010.
12. Skoog V. Barn som flyttas i offentlig regi: en studie av förekomst och upplevelser av instabil samhällsvård för barn. Umeå: Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet; 2013.

Livslånga relationer och ursprungsfamiljens betydelse

5

5. Livslånga relationer och ursprungsfamiljens betydelse

Det här kapitlet handlar om

- barns flyttar och uppbrott
- ursprungsfamiljens betydelse
- barnets umgänge med sina föräldrar och andra viktiga personer
- om samarbetet mellan familjehemmet och barnets föräldrar
- ensamkommande barn och ursprungsfamiljens betydelse.

Barns flyttar och uppbrott

Flytt till familjehemmet – ett uppbrott från ursprungsfamiljen

Nära relationer är viktigt för alla barn, men barn som flyttar till familjehem får ofta vara med om att viktiga relationer vid upprepade tillfällen avbryts. Det kan vara en utmaning för både biologiska föräldrar, familjehem och socialtjänst att ge barnet förutsättningar att ha kvar viktiga relationer över tid.

Ensamkommande barn har ofta brutit upp och skiljts från sin familj långt innan de placeras i familjehem i Sverige. Barn på flykt kan komma med en annan familj än sin egen och vid ankomsten till Sverige kan de komma att skiljas åt då barnet placeras i familjehemmet. Då kan placeringen i sig vara ett uppbrott, eftersom barnet inte längre kommer att bo tillsammans med den familj som hen varit en del av.

Barn i familjehem har även varit med om att kontakten med släktingar, kamrater och andra viktiga personer upphört eller minskat drastiskt. Bestämelsen om att socialtjänsten i första hand ska undersöka om barnet kan bo hos en anhörig eller annan närstående har kommit till bland annat för att undvika onödiga separationer från den invanda miljön och avbrott i viktiga relationer.⁹⁸

Återförening med föräldrarna – ett uppbrott från familjehemmet

Många barn flyttar efter en kortare eller längre tid i familjehemmet tillbaka till sina föräldrar. Även ensamkommande barn kan återförenas med sina föräldrar antingen i Sverige, om föräldrarna kommer efter sina barn hit, eller någon annanstans i världen där föräldrarna befinner sig. En hemflytt till föräldrarna blir ett nytt uppbrott för barnet och än en gång finns en risk för att viktiga relationer bryts, denna gång med familjehemmet.

I de fall återföreningen med föräldrarna av olika skäl inte går bra kan det vara aktuellt med en ny placering för barnet. Om barnet kan ha kvar kontakten med sitt familjehem efter återflytten till föräldrarna, kan det öka möjligheten att flytta tillbaka till samma familjehem om det skulle behövas.

Beatrice placerades som treåring på grund av föräldrarnas drogmissbruk. Hon berättar att hon känt sig som en i familjen och inte sett sig som fosterbarn. Hon har haft kontakt med sin släkt, även om en av föräldrarna dog när Beatrice var liten. Hon beskriver en stökig tonårsperiod, då hon inte som tidigare kunde prata med sina familjehemsföräldrar utan agerade ut. Hon placerades en kort tid på en utredningsinstitution innan hon kom tillbaka till familjehemmet. Hon säger att hon såg det som ett bevis på att de tyckte om henne, att hon kunde återvända dit.

Att lära av fosterbarn. Monica Westberg och Kristian Tilander 2010.

⁹⁸ Se 6 kap. 5 § SoL.

Omplacering från ett familjehem till ett annat – ett uppbrott

Det förekommer även att barn omplaceras från ett familjehem till ett annat eller till HVB eller stödboende, i vissa fall vid upprepade tillfällen. Det kan röra sig om planerade omplaceringar som ett led i en behandling eller om sammanbrott i placeringen där omplaceringen är mer oplanerad.

Fundera

Är jag beredd att finnas kvar som en viktig person för barnet även efter det att hen inte längre bor kvar hos mig?

Sammanbrott

En placering kan av olika skäl avbrytas akut och oplanerat. Man brukar då tala om sammanbrott. Det har visat sig att sammanbrott av familjehemsplaceringar ofta föregås av varningssignaler till socialtjänsten, antingen från familjehemmet eller från barnet. Det kan handla om att barnet vantrivs i familjehemmet, eller att familjehemmet uttryckt sig i negativa termer om barnet. Det finns även en risk att långvariga placeringar avbryts i tonåren, till exempel på grund av konflikter mellan tonåringen och familjehemsföräldern som för andra barn sällan skulle leda till att de flyttade hemifrån, men för det placerade barnet kan konflikterna leda till en avbruten placering och därmed vara ett hinder för fortsatt kontakt. För familjehemsföräldern är det viktigt att inte vänta för länge med att be socialtjänsten om hjälp om något i uppdraget känns svårt [1, 2].

Tilläggs kan att barn inte alltid upplever sammanbrott som mer negativt än planerade omplaceringar. Ett sammanbrott kan vara en positiv förändring om barnet inte har trivts i sitt familjehem eller om flytten känns som ett naturligt steg för ungdomen att flytta hemifrån, till exempel till ett stödboende.

Dan har varit placerad sex gånger. Den första var en akutplacering på barnpsykiatrisk klinik, där han utreddes. Därefter kom han till sitt första familjehem, där han bodde tills han var tonåring. Då blev det allt större motsättningar och han omplacerades till sitt andra familjehem. Han flyttade efter cirka ett år tillbaka till det första familjehemmet. Även denna gång blev det stora konflikter och han fick flytta till jourhem, där han trivdes bra och hade velat stanna. Han fick nu flytta till sitt tredje familjehem, som han så småningom flyttade från till ett eget boende. Han ser sitt första familjehem och dess släkt som de han kan vända sig till och som han har regelbunden kontakt med. Han har haft en slingrig och krokig väg genom familjehemsvården. Han beskriver själv socialtjänstens del i hans liv med orden: "Ni har gjort det ni kunnat och försökt. Även om det inte alltid blivit så bra. Om ni inte hade funnits ..."

Att lära av fosterbarn. Monica Westberg och Kristian Tilander 2010.

En ensamkommande pojke om att flytta:

"Jag tycker inte att det är bra för att man kommer till ett ställe, man skaffar sig vänner och bekanta, och sen lär man sig att gå i skolan, och så fort man blivit bekanta med några så flyttar man till ett annat ställe."

Barnombudsmannens rapport Nyanlända barns hälsa, 2017.

! Socialtjänsten ansvarar för att

- hitta ett familjehem som passar barnet och dess behov
- lyssna på signaler från barn, föräldrar och familjehem som tyder på att placeringen inte fungerar bra
- ge stöd för att förebygga sammanbrott, exempelvis inför och under tonårstiden
- inför och efter hemflytt erbjuda stöd till barnet och barnets familj
- verka för att barnet kan ha kvar relationerna till familjehemmet efter hemflytten
- ge stöd till familjehemmet inför barnets eller den unges utflytt.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Be om stöd från socialtjänsten om det uppstår svårigheter i uppdraget.
- Be om stöd från socialtjänsten om det uppstår svårigheter i relationen med barnets föräldrar.
- Hålla kvar kontakten med barnet efter det att barnet flyttat.
- Ta om möjligt emot barnet igen om det blir aktuellt.

Ursprungets betydelse för barnet

Barn fortsätter att tänka på sin familj efter att de flyttat till familjehem, även om de inte haft det bra i sin familj. Ett antal studier har visat att de flesta barn och unga som bor i familjehem vill träffa sin ursprungsfamilj. Däremot vill kanske barnet inte träffa alla sina familjemedlemmar. Ett barn kan haft positiv kontakt med vissa i familjen men sämre med andra. Ofta är syskon betydelsefulla för barnet och de kan dessutom finnas kvar långt upp i vuxen ålder. I en svensk studie framkom att placerade ungdomar i stort sett utan undantag ville ha mer kontakt med sina syskon. De framhöll också att de själva måste få bestämma vilka de betraktar som sina syskon. De kan till exempel ha

fått en syskonrelation till familjehemmets biologiska barn eller kanske ett annat placerat barn i ett tidigare familjehem [3].

Så långt det är möjligt bör barn som bor i familjehem få ha kvar ett personligt förhållande till båda sina föräldrar, om inte socialtjänsten gör bedömningen att det strider mot vad som är bäst för barnet. Forskning visar att bibehållna föräldrakontakter har en gynnsam inverkan på barns utveckling [8, 9].

Det kan även vara viktigt för barnet att få behålla kontakten med andra delar av samhället som har betydelse för barnet. Till exempel kan det vara viktigt att ha möjlighet att utöva sin religion och att få ingå i en församling nära familjehemmet. För barn med ett annat modersmål än familjehemmet kan hemspråksundervisning eller deltagande i till exempel ett kulturutbud med koppling till barnets ursprung eller identitet vara värdefullt.

Barn och unga som tillhör någon av Sveriges nationella minoriteter eller talar något av de svenska nationella minoritetsspråken har särskilda rättigheter.⁹⁹ Barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt.¹⁰⁰ Ett sätt för socialtjänsten att göra det är att ge familjehemmet ökad kunskap om kulturen i fråga och dess historia. Socialtjänsten har även möjlighet att bevilja barnet en insats i form av en stöd- eller kontaktperson med särskild kompetens på området.¹⁰¹

I den brukarundersökning som Socialstyrelsen genomförde och som publicerades 2021 berättade de flesta av barnen som deltog att de har kontakt med föräldrar, syskon och andra närstående och att de är nöjda med hur deras kontakt ser ut. Men barnen berättar också om att det kan vara utmanande att ha kontakt med en förälder som har missbruksproblem eller lider av psykisk ohälsa [4]. De berättar om komplicerade familjekonstellationer med många syskon och halvsyskon.

⁹⁹ Sveriges nationella minoriteter är judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar och de nationella minoritetsspråken är finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska, se 2 § minoritetslagen och 7 § språklagen.

¹⁰⁰ Se 4 § andra stycket minoritetslagen.

¹⁰¹ Se JO 3664-2015 och JO 4142-2022.

"Jag har tre småsyskon till. Två av dem bor i ett annat familjehem. Och så finns det en lillebror som jag inte vet om han är en bror egentligen. Jag vet inte var han bor. Men vi ska träffas snart på en djurpark, då kommer det andra familjehemmet också. Vi ska bada där."

Flicka 9–11 år

Ensamkommande barn behöver kontakt med sitt ursprung

Det kan vara lätt att tänka att ensamkommande barn inte har möjlighet eller behov av att ha kontakt med sina föräldrar och syskon. Inte alla barn har kvar sina föräldrar i livet och familjerna kan vara splittrade på olika platser i världen med begränsande möjligheter till kommunikation. De ensamkommande barnen får en god man som ska vara i förälders ställe här i Sverige¹⁰², men de kan inte helt ersätta barnets föräldrar och nätverk. Forskning och erfarenhet visar att det är viktigt även för dessa barns välbefinnande och utveckling att de, om det är möjligt, kan ha kontakt med sin ursprungsfamilj [10, 11]. Som tidigare nämnts gäller också samma lagstiftning för de här barnen som för alla barn. Det betyder att socialtjänsten har ett ansvar för att utforma vården så att barnet kan ha kontakt med närstående och hemmiljön.¹⁰³ Det ligger alltså även i familjehemmets uppdrag att bidra till det i den mån det är möjligt.

Barn återknyter ofta på egen hand kontakten med familjen via telefon eller sociala medier när de kommit till Sverige. Det är oftast en lättnad och glädje för barnet att kunna ha kontakt, men också en utmaning, som innebär att barnet kan behöva stöd från både socialtjänst och familjehem [11, 12, 13].

Varför ska barn ha kontakt

Barnets rätt till umgänge

Många barn flyttar tillbaka till sina ursprungsfamiljer efter en tid i familjehem. Detta är i sig ett avgörande skäl till att det är angeläget för barn och unga att upprätthålla relationerna med sin ursprungsfamilj [5]. För ensamkommande barn är återförening med föräldrar och syskon en lika angelägen fråga även om den kan ske på ett annat sätt för dem. Deras återföring kan ske i Sverige eller i ett annat land dit barnet rest för att återförenas med sina föräldrar. Eftersom möjligheterna att återförenas kan vara både oklara och begränsade är frågan ofta en källa till oro och stress för barnen [14].

Ursprungsfamiljens betydelse för identitetsutvecklingen

Frågan om barnets kontakt med sin ursprungsfamilj kopplas också ofta till barns identitetsutveckling. Alla har ett grundläggande behov av att känna till och acceptera sitt ursprung, eftersom det är basen för känslan av identitet. Barn som växer upp i sin egen familj får till exempel ofta vara med om att det finns en kontakt över generationsgränserna, vilket gör att de får kännedom om familjens historia och kultur. Kontakt med ursprungsfamiljen ger barnet möjlighet att få kunskap om sin bakgrund och sin familj, men detta är inte alltid en självklarhet för barn som bor i familjehem [7, 9].

Detta gäller i hög grad också de ensamkommande barnen. De lämnar oftast sitt hemland och sin familj under tonårstiden, en period i livet som betyder mycket för identitetsutvecklingen. Att hamna i ett nytt samhälle, med delvis annan kultur och andra värderingar, gör att de kan känna sig både vilsna och som att de förlorat sin identitet. Att ha kontakt med sitt ursprung samtidigt som man kan skapa nya relationer och utforska det nya landets kultur underlättar i sökandet efter en ny identitet [10, 13].

¹⁰² 2 § lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn, Lgeb.

¹⁰³ Se 6 kap. 1 § fjärde stycket SoL och 14 § första stycket LVU.

Även för barn som vuxit upp i Sverige och som har föräldrar med utländsk bakgrund kan det vara viktigt för identitetsutvecklingen att ha kontakt med den kultur och det land som de har sitt ursprung i.

Möjlighet att bearbeta ambivalenta känslor

Ett annat skäl för föräldrakontakt är att det ger barnet en möjlighet att bearbeta sina känslor gentemot föräldrarna, som inte sällan är blandade. Barnet behöver få hjälp att förstå att det är normalt och tillåtet att känna så. Om barnet inte har någon kontakt med sina föräldrar, kan barnet antingen idealisera eller ta avstånd från dem. Inget av dessa förhållningssätt är till hjälp för barnet. Man kan inte heller skydda barnet från sitt förflutna eller mot sin familj eftersom det är en del av barnet [6]. Familjehemmets uppgift blir i stället att hjälpa barnet att hantera sina känslor, känslor som kan vara extra starka efter ett umgängestillfälle. [2]

Det kan hända att barn ser umgänget med föräldrarna som ett störande moment i sin vardag, men som vuxna kan de förstå att det var viktigt att de ändå träffade sina föräldrar och att de på så vis fick en egen bild och uppfattning av dem [15].

Forskaren Gunvor Andersson följde ett antal barn från det att de som små placerades på barnhem och ända upp i vuxen ålder. Hon drog bland annat slutsatsen att en bibehållen och förhållandevis konfliktfri kontakt med ursprungsfamiljen under tiden i familjehem hjälpte barnen att förhålla sig till den verklighet som var deras. De fördömde inte sina föräldrar utan var mer accepterande. Många resonerade som vuxna att ”det är som det är” och ”man får ta vara på det goda man fått”. De hade fått möjlighet att realistiskt arbeta med sina känslor, att nyanserat värdera sina föräldrar, att acceptera att de inte var perfekta och att få knyta an till en annan familj [2].

Gynnar många barn men inte alla

Umgänge med föräldrarna gynnar många barn men inte alla. Vissa barn kan uppleva att de blir bortstötta av föräldrarna vid umgänget eller uppleva att föräldrarna ger dem skuldskänslor för att de har fått ett bra förhållande till den nya familjen. Det kan hindra barnen från att utveckla en sund anknytning till sina nya familjer [6]. Meningsfullheten av att ha umgänge med sina föräldrar kan variera över tid. Det är därför viktigt att planen för barnets umgänge ses över regelbundet så att umgänget hela tiden genomförs på bästa sätt för barnet.

Att inte ha någon kontakt med sina föräldrar kan påverka barn negativt men det är viktigt att komma ihåg att det är ett resultat på gruppnivå. För det enskilda barnet kan det finnas skäl att inte ha någon kontakt med sina föräldrar [3, 5]. För barn som av någon anledning inte kan ha umgänge med sina föräldrar eller andra närstående är det viktigt att i den mån det går ändå ge barnet information om sitt ursprung. Det kan till exempel handla om namn och fotografier på ursprungsfamiljen. Informationen behöver anpassas efter det enskilda barnets behov, ålder och mognad [7]. Både mängden information och sättet som den presenteras på behöver anpassas till barnets funktionsnivå så att det inte får motsatt effekt och i stället blir stressande för barnet. I vissa fall kan det vara bra att vara mer försiktig med att ge information så att barnet inte får en allt för mörk bild av sina föräldrar.

Även om barnet har placerats i familjehem som spädbarn eller som litet och inte har någon klar minnesbild av föräldrarna så behöver barnet få information och kunskap om sin familj och bakgrund.

! Socialtjänstens ansvar

Socialtjänsten ansvarar för att utforma vården så att den främjar barnets kontakt med ursprungsfamiljen och andra viktiga personer, till exempel genom att uppmuntra barnets föräldrar att berätta för barnet om familjens historia. Detta är lika viktigt för de ensamkommande barnen.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Be barnets föräldrar och andra anhöriga om foton från barnets förflutna.
- Visa ett positivt intresse för viktiga personer i barnets ursprungsmiljö.
- Uppmuntra och stödja barnet i hans kontakter med sitt ursprung.
- Visa intresse för presenter och upplevelser som barnet får från sina föräldrar eller andra viktiga personer i sin ursprungsfamilj.
- Dokumentera tiden som barnet vistas i familjehemmet, till exempel med foton och dagboksanteckningar, så att barnet kan ha med sig detta som en del av sin historia när hen flyttar.

Umgänge med föräldrarna

Vid frivilliga placeringar bestäms umgängets omfattning och utformning gemensamt av vårdnadshavarna och socialtjänsten. Barnet ska vara delaktigt så långt det är möjligt och bedömningen kring umgänget ska alltid grunda sig på barnets bästa.

Även om barnet är placerat med tvång ansvarar socialtjänsten för att barnets umgänge med sina föräldrar tillgodoses så långt det är möjligt.¹⁰⁴ Om inte socialtjänsten och vårdnadshavarna är överens kan socialtjänsten besluta om umgängesbegränsning.¹⁰⁵ Begränsningen kan handla om umgängets omfattning, var umgänget ska ske och om det ska ske i närvaro av en utomstående person. Umgänget får endast begränsas i den omfattning som är nödvändig med hänsyn till ändamålet med vården enligt LVU.

¹⁰⁴ Se 14 § första stycket LVU.

¹⁰⁵ Se 14 § andra stycket 1 LVU.

Barn kan ha starka band till andra än sina föräldrar, till exempel syskon eller halvsyskon, andra släktingar, tidigare familjehemsföräldrar eller styvförälder. I regel ligger det i barnets intresse att kunna behålla sådana kontakter, vilket också är intentionen i lagstiftningen.

Henrik 15 år bodde i åtta år i ett familjehem som tidigare var hans kontaktfamilj. Han berättar att han för det mesta hade det bra i sitt familjehem. Det som inte var bra var att de pratade så negativt om föräldrarna, som hade missbruksproblem. Han ville inte höra om det så ofta. Han visste det ändå och föräldrarna var inga dåliga människor för det. En gång blev han tvärarg och cyklade därifrån hem till sin pappa.

Att lära av fosterbarn. Monica Westberg och Kristian Tilander 2010.

Fundera

Ett barn kommer tillbaka efter umgänge med sin mamma eller pappa och berättar att föräldern var mer eller mindre berusad hela tiden. Vad kan jag säga till barnet som bekräftar barnets negativa upplevelse utan att fördöma föräldern? Hur kan jag hantera mina egna känslor? Vad kan jag som familjehem göra för att minska risken för att det ska hända igen?

Umgänget i praktiken

Att stödja relationen mellan barnet och dess föräldrar är en viktig och ibland krävande uppgift för familjehemmet och ibland uppstår problem i samband med umgänget. Som familjehemsförälder behöver man ofta stöd och vägledning för att klara denna del av sitt uppdrag.

Barnet kan ha delade känslor inför umgänge med sina föräldrar. Vissa kan till exempel känna skuld över att ha lämnat sina föräldrar, medan andra kan känna sig bortvalda av sina föräldrar. Inför umgänget kan det kännas bra för barnet som längtar efter sin familj. Men under umgänget kan det bli bråk eller umgänget kan till och med behöva avbrytas för att det inte fungerade, vilket kan leda till en besvikelse för barnet [8, 9].

I undersökningen ”Att lyssna på barn i familjehem” tillfrågades barnen om hur de upplever sitt umgänge med familjen och övrigt nätverk. De flesta av barnen har kontakt med sina föräldrar, syskon och andra i nätverket och de säger att de är nöjda med umgänget. Två av tre barn svarar att de vid behov får hjälp av sitt familjehem i kontakten med närstående. Även om många barn är nöjda med omfattningen av umgänget med sin familj kan de ändå beskriva omständigheter som försvårar möjligheterna att bibehålla goda relationer till familjen. Det kan vara föräldrars missbruksproblematik eller psykiska ohälsa, eller föräldrar som är dåliga på att själva upprätthålla kontakten [4].

Familjehemmet har en nyckelroll för ett fungerande umgänge. Att medverka till ett fungerande umgänge mellan det placerade barnet och dess ursprung kan vara utmanade. Det kan handla om att rent praktiskt genomföra ett umgänge med resor för både barn och föräldrar. Men ofta är den stora utmaningen att stödja barnet känslomässigt både inför, under och efter umgänget. Det är därför viktigt att socialtjänsten ser till att familjehemmet får det stöd som behövs genom till exempel handledning eller en kontaktperson som deltar vid umgängen. Kontaktpersonen kan både se till att praktiskt genomföra umgänget men också vara en hjälp för barnet och föräldern känslomässigt och därmed också ett stöd för familjehemmet.

Barn har störst möjlighet att få fördel av umgänge när

- familjehemsföräldrarna har en öppen inställning till barnets umgänge med sina närstående
- den biologiska familjen accepterar placeringen
- familjehem och föräldrar kan samarbeta. [6]

Umgänge kan ske hemma hos föräldrarna, i familjehemmet eller på en neutral plats. Oberoende av formerna för umgänget underlättar det för alla om det finns en tydlig överenskommelse om umgänget som alla kan hålla sig till. Umgängets omfattning och utformning kan variera över tid.

Vid umgänge i familjehemmet är ofta både föräldrar och familjehemsföräldrar närvarande. Det kan vara en trygghet för barnet att umgänget sker på en säker plats. Om relationen mellan familjehemmet och föräldrarna är god kan barnet dessutom få uppleva att de kan umgås med varandra på ett avspänt sätt.

Ett avspänt umgänge kan ändå vara komplicerat. Det kan till exempel vara svårt för familjehemsföräldrarna att veta hur mycket tillgivenhet de kan visa barnet när föräldrarna är närvarande, av rädsla för att föräldrarna ska känna sig utanför och överflödiga. Även föräldrarna kan uppleva en osäkerhet i hur de ska bete sig vid umgänge med familjehemsföräldrarna. De kan ha svårt att vara naturliga tillsammans med barnet när de på samma gång är gäster i familjehemmet och föräldrar åt det placerade barnet [10, 11].

”Jag skulle kanske vilja få en bättre kontakt med min pappa någon gång. Min pappa mår inte så bra. Därför har jag inte kunnat ha så bra kontakt med han, om han ens vill det. Men jag hoppas han vill det snart, när han mår bättre.”

Flicka 15–17 år

Om umgänget sker hemma hos barnets föräldrar kan det kännas lättare för dem, samtidigt som det kan kännas som en stress att försöka tillgodose barnets förväntningar under den begränsade tid som de har till sitt förfogande. Ibland kan föräldrarna ha svårt att veta vad de ska prata med barnet om, men det kan underlätta om de har fått information om barnets vardagsliv och hur det går i skolan, eftersom det ger dem ett underlag för gemensamma samtalsämnen [18]. Föräldrarna kan också uppmuntras att på ett medvetet sätt stödja barnet i dess utveckling genom att exempelvis läsa för eller med barnet när de träffas. Att läsa med barnet ger dessutom ofta en känsla av gemenskap [12, 13]. Föräldern kan även ha specifika styrkor och intressen, som hen kan uppmuntras att ta tillvara tillsammans med barnet vid umgängestillfällena. Det är bra om umgängestillfället blir en positiv upplevelse för både barnet och föräldrarna. Då kan det underlätta om man gör en aktivitet som båda tycker om, till exempel spela spel, laga mat eller kanske kicka boll tillsammans. Som familjehemsföräldrar kan man ibland känna en oro över hur barnet har det vid umgängestillfällena hemma hos föräldrarna eftersom det sker utanför deras kontroll. Det kan finnas skäl att informera socialtjänsten om man som familjehemsförälder känner en oro.

Barnet behöver förberedelse

Det är viktigt att barnet känner sig bekvämt med själva genomförandet av umgänget. Umgänget är till för barnet – så barnets önskemål om hur umgänget ska genomföras behöver vara utgångspunkten. Barnet behöver få prata om umgänget, både för att kunna förbereda sig och för att känna sig tryggt inför umgängestillfället.

Ibland kan det vara frestande att låta bli att berätta för barnet om inbokade umgängestillfällen för att barnet ska slippa oroa sig. Då får inte barnet möjlighet att förbereda sig inför besöket – som faktiskt kan bli av. Om föräldrarna däremot ofta uteblir från inbokade umgängestillfällen kommer barnet förr eller senare att känna sig sviket. Barnet kan då behöva stöd, dels för att bearbeta sin sorg över detta, dels för att bättre kunna knyta an till familjehemsföräldrarna.

Förberedelserna behöver alltid anpassas efter barnets ålder, mognad och funktionsförmåga. Mindre barn, eller barn som har bristande tidsuppfattning, kan behöva förberedas endast en kort tid före besöket jämfört med äldre barn som kan ha ett större behov av framförhållning.

Socialtjänsten är ytterst ansvarig för att barnet får hjälp att förbereda sig inför ett umgänge. I praktiken kan det dock bli aktuellt att överlämna ansvaret till familjehemmet som träffar barnet dagligen [14].

Hur förbereder man barnet

- Det kan vara bra att berätta för barnet hur själva umgänget ska gå till, vad barnet ska göra med föräldern (eller en annan umgängesperson) och att barnet ska lämna föräldern igen när besöket är slut. Vissa barn kan behöva en mer detaljerad överenskommen struktur för umgänget som hjälp för mötets alla faser, till exempel: Hur gör vi när vi träffas? Hur gör vi sedan? Hur gör vi när vi säger hej då?
- Man kan till exempel titta i en kalender tillsammans med barnet: när ska mötet ske? Eller packa en väska tillsammans, kanske med ett gosedjur, läxböcker, ett spel att spela med föräldrarna eller ett foto på någon betydelsefull person. Foton på barnets rum eller nya fotbollslaget kan också göra det lättare för barnet att berätta om sin vardag. Kanske vill barnet rita en teckning till föräldern som det kan överlämna vid besöket?
- Barnet kan behöva hjälp att formulera frågor till sin förälder i samband med umgänget, till exempel var barnet föddes, var det har bott och vilka personer som har funnits med under barnets tidiga barndom. Syftet med frågorna är att barnet ska få mer kunskap om sin bakgrund.
- Barnet kan behöva få information om att början och slutet av ett umgänge kan vara lite speciellt och att många känslor kan uppstå just när man träffas eller när man ska skiljas åt. Det kan vara bra att bekräfta för barnet att alla känslor är tillåtna.

- Det är viktigt att barnet förstår att umgänget kan avbrytas om barnet tycker att något känns obehagligt. Det kan vara bra att komma överens om hur barnet ska signalera till den person som är med vid besöket att barnet vill avbryta umgänget. Om barnet ska vara ensam med en förälder eller en närstående är det viktigt att barnet får veta hur det ska göra om det vill avbryta umgänget.
- Om barnet ska åka hem till eller själv möta föräldern så behöver barnet veta både hur det ska göra och vem barnet ska kontakta om något oförutsett uppstår (till exempel om föräldern inte kommer till avtalad mötesplats) [15-17].

Vad förväntas av familjehemmet

Det är viktigt att socialtjänsten talar om vad som förväntas av familjehemmet – både inför, under och efter ett umgängestillfälle. Familjehemmet kan behöva hjälp att planera, genomföra och stödja barnet vid umgängen. Vilken förberedelse som behövs beror på barnets behov, umgängets utformande och familjehemmets roll i umgänges-situationen.

Om till exempel föräldrarna ska komma hem till familjehemmet kan familjehemmet behöva hjälp att tänka igenom hur besöket kan anordnas rent praktiskt för att vara bekvämt, tryggt och säkert för barnet. I vilken grad ska familjehemmet vara närvarande eller ha uppsikt över umgänget?

Det kan också vara bra att ta upp hur familjehemmet kan agera i situationer som kan uppstå före eller under ett umgänge, till exempel om umgänget måste ställas in, om föräldrarna inte kommer, hur familjehemmet kan prata med föräldrarna om bemötande av barnet, eller om en konflikt skulle uppstå.

Om umgänget ska genomföras på annan plats än i familjehemmet kan familjehemmet behöva hjälp att planera hur resorna ska genomföras.

Familjehemmet kan också behöva få vägledning i hur barnets eventuella reaktioner såväl inför, som efter umgängestillfället kan hanteras [15-17].

I första hand är det familjehemmet som möter barnet efter varje umgängestillfälle. Familjehemmet kan behöva ge barnet särskild uppmärksamhet eller stöd efter umgängestillfället. Hur barnets upplevelse blir beror naturligtvis på vad som skett vid umgängestillfället.

Om föräldern inte dök upp enligt vad som var avtalat kan barnet vilja prata om detta och kanske få en rimlig förklaring. När ett mötestillfälle varit en negativ eller mindre bra upplevelse för barnet kan familjehemmet behöva bekräfta barnets tankar och känslor kring det.

”Jag vill träffa mina syskon, men mamma är så jobbig så det går inte. Mamma hindrar mig från att träffa dem. Jag vet inte. Jag orkar inte tänka på det.”

Flicka 15-17 år

Läs mer

Mer om Socialstyrelsens stödmaterial för umgänge på webbplatsen Kunskapsguiden. Det finns tre olika guider som kan användas tillsammans eller separat av barnet, föräldrarna och familjehemmet.

Guiderna finns att beställa eller ladda ned på webbplatsen.

! Socialtjänsten ansvarar för

- att det finns en planering för barnets umgänge och kontakt med ursprungsfamiljen som utgår från barnets bästa
- att vara lyhörd för barnets önskemål och göra det delaktigt i umgängesplaneringen
- att barnets umgänge och kontakt med föräldrarna sker under trygga former
- att hjälpa familjehem och föräldrar att tala med varandra om den osäkerhet de kan uppleva i samband med umgänge och kontakt
- att stödja föräldrarna i att genomföra umgänget på ett sätt som blir bra för barnet
- att stödja barnet i sin kontakt med sina föräldrar
- att ge stöd till familjehemmet i umgängesfrågor.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Uppmuntra barnet till kontakt med föräldrar, syskon och andra viktiga personer, om det är till barnets bästa.
- Vara lyhörd för barnets önskemål och göra hen delaktig i umgängesplaneringen.
- Bekräfta barnet om det uppstått problem i samband med umgänge utan att för den skull nedvärdera föräldrarna.
- Förklara för barnet att föräldrarna bryr sig om hen, trots att det inte fungerar att bo hos dem.

Bandar berättar om oro för familjen

"Våra familjer har problem där nere och det är eländigt och krig där nere, så varje dag det händer något, så vi vet inte vad som händer och det är det som stör oss jättemycket."

Barnombudsmannens rapport Nyanlända barns hälsa, 2017.

Samarbete mellan familjehemmet och barnets föräldrar

Ur barnets perspektiv

Många barn i familjehem lever i en lojalitetskonflikt där deras starka band till föräldrarna och deras oro för hur föräldern klarar sig på egen hand gör det svårt för dem att komma till ro i familjehemmet. När alla är överens och föräldrarna accepterar att barnet bor i ett familjehem, kan man se att det blir lättare för barnet [9].

En inkluderande hållning gentemot barnets föräldrar kan göra det lättare för de inblandade att samarbeta kring barnet. Det kan i sin tur underlätta för barnet att acceptera att hen bor i ett familjehem. Gunvor Andersson fann i sitt forskningsprojekt att det underlättar för barnet om familjehemsföräldrarnas har förståelse för barnets bakgrund, visar empati och har ett generöst och icke fördömande förhållningssätt gentemot barnens föräldrar [10].

I Karlstad har socialsekreterare intervjuat unga som tidigare bott i familjehem. Flera av de unga har berättat hur svårt det blir för dem när inte familjehemsföräldrarna är respektfulla gentemot deras föräldrar. De vet ju redan vilka brister föräldrarna har, och de vill inte att familjehemsföräldrarna ska prata om föräldrarna på ett nedvärderande sätt. När de har gjort det har de unga upplevt det som att även de blev nedvärderade som personer [9].

Ensamkommande barn

Ur de ensamkommande barnens perspektiv är kontakten med ursprungsfamiljen mycket värdefull. Barnens starka lojalitet till föräldrarna kan dock vara en utmaning. Ibland känner de att de måste hålla tillbaka och inte berätta om något som är tungt eller svårt, för att inte göra situationen svårare för en förälder som kanske själv befinner sig i en utsatt situation.

Många barn och unga har också en önskan om att hjälpa sin familj samtidigt som de tvingas förhålla sig till att det kan vara svårt för dem att ge föräldrarna den hjälp som de behöver eller efterfrågar. Barnen kan behöva emotionellt stöd från vuxna omkring sig för att hantera den konflikt som kan uppstå, och socialtjänsten kan vid behov behöva förklara situationen för föräldrarna eller släktingarna.

Den starka lojaliteten till familjen i hemlandet kan också göra det svårt att knyta an till ett familjehem i det nya landet. Det kan finnas en känsla av att man sviker sin familj om man trivs för bra i familjehemmet eller att man kan förlora sin ursprungsfamilj [18, 19].

Det kan behövas en känslighet och lyhördhet från omgivningens sida inför vad det betyder att växa upp med sin närmaste familj på långt håll, och det kan vara hjälpsamt för barnet att socialtjänst och familjehem har en regelbunden kontakt med barnets föräldrar och andra närstående under placeringstiden.

Om relationen till biologiska föräldrar

"Jag har vuxit upp som placerat barn i familjehem. Mina familjehemsföräldrar tyckte inte om min mamma. Även om jag förstår att min mamma är svår att tycka om hade jag ändå önskat att de hade kunnat se något hos min mamma att tycka om. Hon är väldigt bra på att laga mat och att sjunga. Det är jag också. Tänk om de hade kunnat uppmärksamma det."

Johanna, kvinna med erfarenhet av att bo i familjehem

"I början hade jag och familjehemsmamman jättebra kontakt. Vi kunde ringa och liksom... vi hade skitbra kontakt verkligen. Och hon berömde mig för hur jag kämpar och bla, bla, bla. Medan idag har kontakten blivit... alltså hon låter du vet, sådär, tänk dig någon som svarar från ett kontor och är punktlig och "Ja, ja det var Linda. Ja, vad hade du på hjärtat?" Alltså jag tror hon har blivit en helt annan människa. Och jag förstår inte."

Göteborgsregionens material Förälder på avstånd, 2022.

Ur föräldrarnas perspektiv

Att ett barn placeras i familjehem är känsloladdat för alla inblandade. Föräldrar kan känna sorg, ilska, stress och tomhet då ett barn flyttar till ett familjehem, inte minst om barnet i all hast flyttas till ett jourhem. De kan även känna sig underlägsna och osäkra, tyngda av att, åtminstone i samhällets ögon, vara dåliga föräldrar. De kan vara rädda att göra fel och på så sätt komma ännu längre från barnet. Många upplever en stor saknad efter sitt barn. Men det kan också vara en känsla av lättnad efter att äntligen ha fått hjälp. För några föräldrar är situationen obegriplig och att de inte förstår varför barnet blivit placerat i en annan familj. Föräldrar till barn i familjehem är en heterogen grupp med olika förutsättningar, utmaningar och inställning till vården. Det ställer stora krav på att se till att varje barns kontakt med sina föräldrar blir utformad på bästa sätt utifrån allas behov och förutsättningar. Ett välfungerande samarbete som bygger på tillit är en bra förutsättning för ett fungerande umgänge [20].

Denna känslomässiga påfrestning kan påverka föräldrarnas förmåga att relatera till sitt barn under tiden som barnet bor i familjehemmet och även hindra dem från att samarbeta med andra vuxna. För att föräldrarna ska uppleva att de kan samarbeta med familjehemmet behöver de känna att både socialtjänsten och familjehemmet ser dem som viktiga personer för barnet.

Stöd till barnets föräldrar

Stödet till barnets föräldrar kan ha betydelse för hur bra kontakten med barnet och familjehemsföräldrarna fungerar. Socialtjänsten har ansvar för att ge föräldrarna det stöd de behöver när barnet blir placerat.¹⁰⁶ Stödet kan syfta till att hjälpa föräldrarna att acceptera att barnet bor i familjehem och samtidigt förstå och känna att de är viktiga för sina barn. Det kan minska konkurrensen mellan barnets föräldrar och familjehemsföräldrarna och istället öka viljan att hitta ett bra samarbete mellan dem. Att föräldrarna får hjälp att se sig själva som betydelsefulla vuxna i barnets liv, även om de inte tar del av barnets dagliga vård, kan göra det möjligt för dem att hantera umgänget med barnet utan att underminera den nya familjen [21].

Stöd till föräldrarna under placeringstiden kan även minska barnets känsla av ansvar för sina föräldrars väl och ve. Intervjuer med barn som bor i familjehem har visat att de ofta känner en djup oro för sina föräldrar, särskilt om föräldrarna har egna stora problem till exempel missbrukar [9, 22]. De inser att föräldrarna får det ännu sämre när de själva inte längre bor med dem, och den vetskapen kan plåga dem. Denna oro tar mycket energi och gör det svårare för barnet att ”landa” i familjehemmet. Om barnet känner att det vågar prata med familjehemsföräldrarna om sin oro, kan det ge en stor lättnad.

Ur familjehemmets perspektiv

När lagen anger att barnets samhörighet med anhöriga och andra närstående ska främjas, kan det vara av stor betydelse att socialtjänsten väljer ett hem som kan och vill samarbeta med barnets föräldrar.

I en undersökning som omfattade ett stort antal familjehem fann forskaren Ingrid Höjer att de flesta såg samarbetet med barnets föräldrar som en viktig del i uppdraget, även om det kunde vara både problematiskt och konfliktfyllt [23]. Familjehemmet kan uppfatta föräldrarna som försumliga,

olämpliga och ibland också farliga. Det händer att familjehemmet får ta emot negativa reaktioner från barnets föräldrar, eftersom de kan ha svårt att hantera den kris de själva befinner sig i. Det förekommer även att föräldrarna klagar hos socialtjänsten över familjehemmets sätt att ta hand om barnet.

Att ha överseende med föräldrars negativa attityd och uttryck och ändå vänligt kunna acceptera dem med deras fel och brister, är ibland en av familjehemmets större utmaningar [24].

! Socialtjänsten ansvarar för att

- ansvarsfördelningen mellan familjehem och föräldrar är tydlig
- förmedla en inkluderande hållning gentemot föräldrarna
- hålla föräldrarna informerade om viktiga händelser runt barnet
- föräldrarna får möjlighet att bidra till barnets utveckling i den utsträckning det är möjligt
- erbjuda stöd och, vid behov, behandling till föräldrarna
- underlätta kontakten mellan föräldrarna och familjehemmet.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Bemöta barnets familj vänligt och respektfullt.
- Tala med barnet om dess familj på ett sätt som visar respekt för dem som personer.
- Om det är lämpligt, diskutera viktiga vardagliga frågor som rör barnet med föräldrarna.
- Bjuda in föräldrarna till bemärkelsedagar om det är möjligt och barnet vill.
- Lyssna till barnets eventuella oro för sina föräldrar.
- Ge stöd till ensamkommande barn i deras kontakt med föräldrar och andra närstående.

¹⁰⁶ Se 6 kap. 7 § 4 SoL.

Referenser kapitel 5

1. Socialstyrelsen. Oplanerade avbrott i familjehemsplaceringar av yngre barn och långvarigt placerade barn. www.socialstyrelsen.se; 2012.
2. Vinnerljung B, Sallnäs M, Kyhle Westermarck P. Sammanbrott vid tonårsplaceringar: om ungdomar i fosterhem och på institution: en rapport från CUS. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS), Socialstyrelsen; 2001.
3. Lundström T, Sallnäs M. Samhällsvårdade ungdomars kontakter med föräldrar och syskon. Socionomens forskningssupplement nr 26. 2009; (6):20-35.
4. Att lyssna på barn i familjehem – en nationell brukarundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården. Socialstyrelsen; 2021.
5. Poitras K, Porlier S, Tarabulsy GM. Child's adjustment and parent-child contact after child placement into foster care: A systematic review. *Journal of Public Child Welfare*. 2022; 16(5):575-606.
6. Boyle C. 'What is the impact of birth family contact on children in adoption and long-term foster care?' A systematic review. *Child & Family Social Work*. 2017; 22:22-33.
7. Körner E, Åhäll K-I. Föräldraskapets (o)möjligheter: utredning & behandling av barn och relationen förälder-barn ur ett anknytningsperspektiv. [Göteborg]: [Psykologi Aveny]; 2005.
8. Maskrosbarn. Jag är bara en påse med pengar. En rapport från Maskrosbarn om ungdomars upplevelser av insatser från socialtjänsten: 2016.
9. Westberg M, Tilander K. Att lära av fosterbarn: åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset; 2010.
10. Andersson G. När barnet står mellan familj och fosterfamilj. *Socionomen*. 2005; (4):12-7.
11. Farmer E, Moyers S, Lipscombe J. Fostering adolescents. London Jessica Kingsley Publishers; 2004.
12. Stiftelsen Allmänna Barnhuset A. Nyfikenhet till lärande - i ett paket på posten; 2021.
13. Forsman H. Exploring the Letterbox Club Programme's Impact on Foster Children's Literacy: Potent Intervention or General Support? *Oxford Review of Education*. 2019; 45(4):502-18.
14. Socialstyrelsen. Barn i familjehem - umgänge med föräldrar och andra närstående. Socialstyrelsen; 2020.
15. Positivt umgänge – Guide för föräldrar till barn i familjehem. Socialstyrelsen 2021.
16. Positivt umgänge – Guide för familjehem. Socialstyrelsen 2021.
17. Positivt umgänge – Guide för dig som bor i familjehem. Socialstyrelsen 2021.
18. Stretmo L, Melander C. Får jag vara med?: erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp. Göteborg: FoU i Väst.Gr; 2013.

19. SBU. Stöd till ensamkommande barn och unga, Effekter, erfarenheter och upplevelser. Systematisk litteraturöversikt. www.sbu.se; 2018.
20. Melke A. Förälder på avstånd - Stöd till dig som möter föräldrar med barn i samhällsvård [Elektronisk resurs]; 2022.
21. Lindsey C. Contact with birth families: Implications for assessment and integration in new families. I: Kenrick J, Lindsey C, Tollemache L, red. Creating new families: Therapeutic approaches to fostering, adoption, and kinship care. London: Karnac Books; 2006. s. 221-36.
22. Barnskyddsutredningen. Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU): betänkande / av Barnskyddsutredningen. www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2009/07/sou-200968/; 2009.
23. Höjer I. Fosterfamiljens inre liv: en studie i ett föräldraskap med förbehåll. 1997; (5):45-52.
24. Höjer I. Föräldrars röster - hur är det att ha sina barn placerade i fosterhem?: brukare och forskare samverkar. Stockholm: Allmänna barnhuset; 2007.

Barns hälsa

6

6. Barns hälsa

Det här kapitlet handlar om

- familjehemsplacerade barns hälsa
- vikten av att uppmärksamma hälsoproblem
- neuropsykiatriska diagnoser
- våldsutsatthet
- sociala medier.

Vad menas med hälsa?

Det finns olika definitioner av begreppet hälsa. Men gemensamt är att det handlar om att må bra både fysiskt och psykiskt.

Enligt Världshälsoorganisationen (WHO) är definitionen av hälsa:

”ett tillstånd av fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande och inte endast frånvaro av sjukdom eller skada.”

Barnkonventionens syfte är att garantera alla barn deras mänskliga rättigheter och i artikel 24 anges det att barn har rätt till bästa möjliga hälsa och tillgång till hälso- och sjukvård och rehabilitering.

Barns rätt till hälsa innebär även att barn har rätt att växa och utveckla sina fulla möjligheter och att leva under förhållanden som främjar deras hälsa på bästa sätt.¹⁰⁷

Enligt hälso- och sjukvårdslagen avses med hälso- och sjukvård bland annat åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador.¹⁰⁸ Målet med hälso- och sjukvården är en god hälsa och vård på lika villkor för hela befolkningen.¹⁰⁹ Hälso- och sjukvården ska arbeta för att förebygga ohälsa.¹¹⁰ Det är som huvudregel regionen som ansvarar för att erbjuda hälso- och sjukvård.¹¹¹

Vad hälsa betyder för mig?

”Springa och leka, vara med mina vänner, cykla, träna, äta mat, frukt, sova på natten och drömma sköna drömmar.”

En 13-årig pojke berättar i ett engelskt forskningsprojekt.

Barns rätt till god hälsa

Placerade barns och ungas hälsoproblem behöver uppmärksammas

Placerade barn och unga har många gånger inte fått ta del av den generella hälsovård som är till för alla barn och unga, som till exempel vaccinationer och hälsokontroller [7]. De har ofta sämre munhälsa och inte lika regelbunden kontakt med tandvården under sin uppväxt som jämnåriga. Placerade barns och ungas fysiska- och psykiska hälsa samt orala hälsa behöver därför uppmärksammas i högre grad än den gör i dag. Därför är den hälsoundersökning som regionen ska erbjuda barnet eller den unge i anslutning till att en placering inleds viktig.

Hälsoundersökningar av placerade barn och unga

Regionen ska på initiativ av socialnämnden erbjuda en hälsoundersökning i anslutning till att vård utanför det egna hemmet av ett barn eller en ung person i åldern 18–20 år inleds.¹¹²

Hälsoundersökningen består av två delar. En fysisk och psykisk hälsoundersökning som genomförs av hälso- och sjukvården och en oral hälsoundersökning som genomförs av tandvården. Hälsoundersökningens syfte är att ta reda på om barnet eller den unge har behov av hälso- och sjukvård och/eller tandvård. Hälsoundersökningen ger socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården ett underlag så att de kan ta det ansvar de har för att placerade barn och unga får den hälso- och sjukvård och tandvård de har rätt till.¹¹³ Hälsoundersökningen kan ha genomförts innan barnet eller den unge kommer till familjehemmet. Ibland genomförs undersökningen när barnet eller den unge redan har flyttat in i familjehemmet, det kan innebära att det till exempel är en familjehemsförälder som följer med till hälsoundersökningen.

¹⁰⁷ Se barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 15 (CRC/C/GC/15) Barnets rätt till bästa uppnåeliga hälsa p. 2.

¹⁰⁸ Se 2 kap. 2 § 1 hälso- och sjukvårdslagen (2017:30), HSL.

¹⁰⁹ Se 3 kap. 1 § första stycket HSL.

¹¹⁰ Se 3 kap. 2 § HSL.

¹¹¹ Se 8 kap. 1 § HSL.

¹¹² Se 1 § lagen (2017:209) om hälsoundersökning av barn och unga som vårdas utanför det egna hemmet.

¹¹³ Se 3 § Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (HSLF-FS 2019:19) om hälsoundersökningar av barn och unga som vårdas utanför det egna hemmet.

Forskning visar brister

I rapporten som forskningsinstitutet Dartington tagit fram och som Socialstyrelsen publicerade redan år 2000 framkom att upp till 75 procent av barnen som var placerade i samhällsvård hade allvarliga kroppsliga hälsoproblem, t.ex. syndefekter, ortopediska problem (besvär med rygg, leder, ben och fötter), astma, magproblem, neurologiska problem och övervikt. Barnen hade varit placerade i familjehem i tre år eller mer, men problemen var oftast okända för socialtjänsten [1].

Vinnerljung m.fl. skrev i Social rapport 2010 om att barn som bor i familjehem löper högre risk att drabbas av framtida problem såsom självmordsbeteende, allvarlig psykisk ohälsa, försörjningsproblem, kriminalitet och tonårsföräldraskap.

Richard Tordön drog i sin forskningsrapport från 2020 slutsatserna att barn i samhällsvård har sämre psykisk hälsa, är mindre tillfreds med sitt sociala liv, har mer erfarenheter av övergrepp såväl på nätet som i verkliga livet och har sämre förutsättningar för skolresultat än sina icke samhällsvårdade jämnåriga [2].

I Socialstyrelsens brukarundersökning "Att lyssna på barn i familjehem" fick barnen svara på frågor om sina möjligheter till stöd i samband med besök inom hälso- och sjukvården respektive tandvården. Många barn svarade att de har gjort en hälsoundersökning, exempelvis i samband med elevhälsans skolhälsoprogram eller vid läkarbesök inom primärvården. De flesta i den yngre gruppen barn svarade att det är familjehemsföräldrarna som följer med till läkare och tandläkare. Utöver familjehemsföräldrarna är det oftast de biologiska föräldrarna som följer med barnen på dessa undersökningar.

Många av de äldre barnen framförde att familjehemsföräldrarna är ett stöd vid ett eventuellt läkarbesök och endast ett fåtal svarade att de inte har någon som följer med vid läkarbesök. När det gäller tandläkarbesök uppgav mer än hälften av de äldre barnen att de går själva och/eller att de inte behöver något sällskap.

I Socialstyrelsens rapport "Munhälsa och tandvård för placerade barn" som publicerades år 2020

framkom att hälsosituationen hos placerade barn är sämre än den hos jämnåriga, vilket även framkommit i flera tidigare undersökningar. Placerade barn har sämre munhälsa och besöker tandvården mer sällan än barn som inte är placerade. Det gäller både pojkar och flickor och både yngre barn och tonåringar. Placerade barn har dessutom sämre munhälsa redan i anslutning till placeringstillfället än andra barn i jämförbara åldersgrupper.

Socialstyrelsens framtagna statistik, Öppna jämförelser 2022, visar att barn som är eller har varit placerade har en högre användning av psykofarmaka än övriga barn vid 15–16 års ålder. 35 procent av de barn och unga som är placerade använder psykofarmaka, jämfört med 10 procent av barn och unga som inte är placerade. Det återspeglar en högre problematik när det gäller psykisk ohälsa bland barn som är eller har varit placerade.

Tidigare studier visar att det inom gruppen finns barn och unga med en psykiatrisk diagnos som kan förklara användning av psykofarmaka innan placeringen. Cirka 30 procent påbörjade användning av psykofarmaka för första gången under placeringen [3, 4].

Många ensamkommande barn har problem med den fysiska och psykiska hälsan

Forskning visar att ensamkommande barn och unga som grupp är utsatta för fler risker för att utveckla psykisk ohälsa och social problematik samtidigt som faktorer som ger skydd är färre än för unga generellt. Psykisk ohälsa i form av ångest, depression och posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) är vanligare hos ensamkommande barn jämfört med både barn som har kommit åtföljda av vårdnadshavare och barn i landet till vilket de flytt [5, 6].

Med detta sagt är det viktigt att komma ihåg att ensamkommande barn, liksom andra barn som placeras, inte är någon homogen grupp. Barnen har olika kön, ålder, bakgrund och erfarenheter med sig. De bär på olika styrkor och upplever olika typer av svårigheter och problem vilket gör att barnens behov kan se olika ut. De professio-

nella som möter ensamkommande barn behöver uppmärksamma både den utsatthet och de styrkor och förmågor som finns hos barnen.

Ensamkommande barn har rätt till kostnadsfri sjukvård och tandvård enligt lagen om hälso- och sjukvård för asylsökande.¹¹⁴

Ensamkommande barn ska erbjudas en hälsoundersökning i samband med att de söker asyl. De ska även, liksom alla barn som ska placeras, erbjudas en hälsoundersökning i samband med placeringen, om det inte är uppenbart att det inte behövs.¹¹⁵ Syftet är att göra en medicinsk bedömning och uppmärksamma behov av vård och eventuella smittskyddsåtgärder.¹¹⁶

Vårdbehov kan vara samsjuklighet mellan psykiatriska och somatiska besvär som magont och sömnsvårigheter, tandvård och/eller behandling av PTSD, självskadebeteende, självmordsplaner och självmordsförsök.

För de ensamkommande barnen likväl som för alla placerade barn och unga är det särskilt viktigt med stöd i vardagen, i form av regelbundna vardagsrutiner kring mat, sömn och aktiviteter.

Psykisk ohälsa

Vad menas med psykisk ohälsa?

Psykisk ohälsa är ett sammanfattande begrepp som inkluderar både mindre allvarliga psykiska problem och mer allvarliga symtom som uppfyller kriterierna för en psykiatrisk diagnos. Psykisk ohälsa kan komma till uttryck exempelvis i form av

- oro och nedstämdhet
- huvudvärk och magont
- sömnsvårigheter
- svårigheter kring matsituationen
- utagerande beteende och aggressivitet
- blyghet och ängslan
- svårigheter att förstå andra och att göra sig förstådd
- skolproblem.

Ibland är barnet eller den unge själv besvärad av symtomen, men kan eller vill inte förmedla det till omgivningen. Vid andra symtom, till exempel när det gäller utagerande beteende, behöver inte barnet själv uppleva att han eller hon mår psykiskt dåligt.

I brukarundersökningen "Att lyssna på barn i familjehem" svarade de flesta av de yngre barnen att när de är ledsna eller inte mår bra så vänder de sig till familjehemsföräldrarna. Även skolans personal (t.ex. lärare, skolkurator eller skolsköterska) utgjorde en trygghet för de placerade barnen. För den äldre gruppen var första valet istället kompisarna och endast ett fåtal barn uppgav att de inte hade någon att prata med [8].

Psykiska symtom hos barn kan ha olika orsaker

- Tidigare brister i föräldrarnas omsorgsförmåga, till följd av föräldrarnas egna problem med exempelvis missbruk.
- Utsatthet för exempelvis våld eller sexuella övergrepp, eller att ha upplevt att någon annan familjemedlem har varit utsatt.

¹¹⁴ Se 5 § lagen (2008:344) om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl.

¹¹⁵ Se 7 § lagen om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl. samt 11 kap. 3 a § SoL och lagen om hälsoundersökning av barn och unga som vårdas utanför det egna hemmet.

¹¹⁶ Se proposition 2007/08:105, lag om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl. s. 33 samt 5-6 §§ lagen om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl.

- Reaktionen på krig eller svåra händelser i konflikttrabbade länder innan migration till Sverige.
- Hedersrelaterat våld eller förtryck.
- Tidigare utsatthet för människohandel.
- Biologiska och genetiska orsaker, exempelvis neuropsykiatriska, intellektuella eller kognitiva funktionsnedsättningar m.m.
- Påverkan under fosterstadiet av alkohol eller droger, vilket kan ge hjärnskador som skapar funktionsnedsättningar under livet. (Exempelvis FASD, Fetal Alcohol Spectrum Disorders).

Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar

ADHD och autism är exempel på neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, som också brukar förkortas NPF. NPF påverkar den kognitiva förmågan och hur man fungerar i vardagen. Den kognitiva förmågan handlar om hur hjärnan tar in, bearbetar, lagrar och tar fram information.

ADHD och autism påverkar en persons utveckling från barndomen och varar i allmänhet livet ut. ADHD och autism kan ta sig olika uttryck under olika perioder av livet och graden av funktionsnedsättning kan variera stort. Symtomen kan också uttryckas olika hos flickor, pojkar, kvinnor och män.

Pojkar med ADHD har ofta ett mer utagerande beteende än flickor vilket gör att de uppmärksammas mer, framför allt i skolan. Flickors svårigheter upptäcks senare, ofta som skolsvårigheter i och med ökade krav i högre årskurser. Flickor diagnostiseras ofta med ångest eller depression innan deras ADHD identifieras.

Exempel på svårigheter för en person med ADHD

- svårigheter att fokusera och bibehålla uppmärksamheten, t.ex. svårigheter att komma ihåg långa instruktioner och fullfölja arbetsuppgifter
- svårigheter att hantera impulser, t.ex. svårigheter att hejda sig och att stänga ute oönskat intryck i miljön
- överaktivitet, t.ex. många tankar i huvudet och stort behov av att röra på sig och få stimulans.

Om överaktivitet saknas kallas ADHD också ADD, eller ADHD med i huvudsak uppmärksamhetssvårigheter

Exempel på svårigheter för en person med autism

- begränsad förmåga till social kommunikation – svårigheter med ömsesidighet och samspel
- begränsade, repetitiva mönster i beteende, intressen eller aktiviteter, till exempel stort fokus på detaljer och intressen samt svårigheter att hantera förändringar och att växla mellan aktiviteter.

Barn och vuxna behöver få tidiga insatser om de har svårigheter som misstänks bero på en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. De bör alltså få insatserna nära i tiden efter att behovet har uppstått, och inte först behöva stå i kö till en neuropsykiatrisk utredning.

En stödjande omgivning och tidiga insatser kan minska svårigheterna. Rätt insatser är också viktiga för att förebygga allvarliga konsekvenser av ADHD och autism, till exempel depression, skolfrånvaro, alkohol- och narkotikaproblem och fysiska sjukdomar. För en del räcker anpassningar i vardagsmiljön eller skolan, men ofta behövs insatser från flera verksamheter i hälso- och sjukvården och socialtjänsten.

Personer som har fått en diagnos och de som har hand om den dagliga omsorgen behöver få utbildning för att hantera funktionsnedsättningen. Kognitiv beteendeterapi (KBT) som är en behandling där man tränar på att använda sig av nya beteenden och tankemönster kan hjälpa en del med ADHD att hantera känslor och impulser bättre. För personer med autism kan KBT framför allt lindra ångest. Både barn och vuxna med ADHD kan ha stor nytta av läkemedel som förbättrar uppmärksamheten och koncentrationen [3]. ADHD-läkemedel ska alltid kombineras med andra insatser och följas upp regelbundet.

Man kan se vid registerstudier att andelen barn med någon form av NPF är betydligt högre bland barn i samhällsvård jämfört med hela populationen barn. Exempelvis visar en studie som socialstyrel-

sen genomförde 2019 att knappt var femte ungdom 13–17 år som var placerad i familjehem under åren 2012–2013 hade en diagnosticerad ADHD. Detta kan jämföras med att omkring 5–7 procent av alla barn i världen har adhd. Överlappningen mellan ADHD, autism och IF (Intellectuell funktionsnedsättning) är dessutom hög, det vill säga att ett barn ofta har mer än en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning [4].

Familjehemmets stöd är centralt, men även professionell hjälp kan behövas

Det kan vara svårt att veta vad i ett barns beteende som ligger inom ramen för det normala. I vissa fall kan barnet börja må bättre med rätt stöd från familjehemmet. I den trygghet som familjehemmet utgör kan barnet börja känna sig fri att uttrycka sina egna behov. ”När barnet börjar bråka är det dags att ställa till kalas” uttryckte sig en gång en läkare, som hade mycket med flyktigbarn att göra. Läkaren menade att det är när barnen känner sig trygga som de vågar bråka.

Så kan det bli, men inte alltid. Om man som familjehemsförälder märker att barnets svårigheter eller psykiska problem inte går att hantera enbart inom familjehemmet är det viktigt att söka hjälp innan svårigheterna känns övermäktiga.

”Att söka hjälp kan upplevas som ett nederlag, men är tecken på ansvarstagande, inte brist på förmåga.”

Vart vänder man sig vid behov av hjälp?

Många gånger kan både barn och familjehemsföräldrar få god hjälp av BVC, skolornas elevhälsa och ungdomsmottagningen som ansvarar för förebyggande och tidiga insatser när det gäller barns psykiska hälsa. Det stödet räcker dock inte alltid utan ibland behövs en barn- eller ungdomspsykiatrisk utredning och särskilda behandlingsinsatser.

Möjligheterna till stöd och hjälp kan skifta mellan

olika kommuner och regioner. Socialtjänsten kan hjälpa familjehemmet med nödvändiga kontakter och ansvarar för planering och uppföljning. Även om socialtjänsten ska ha utrett barnets situation före placeringen är det inte ovanligt att svårigheter visar sig först efter placeringen.

Ett interkulturellt perspektiv på psykisk ohälsa

Synen på sjukdomar och ohälsa är påverkad av kultur och religion. För många barn i migration är det skamligt att må psykiskt dåligt och be om hjälp för det. Personal på HVB för ensamkommande vittnar om att många visar upp en glad och positiv fasad. De vill inte prata om det som varit utan vill fokusera på sitt liv här och nu. Det kan vara svårt att motivera till kontakt med psykolog eftersom den traditionen inte alltid finns i hemlandet. En bra början som familjehemsförälder kan vara att visa ett respektfullt intresse och ställa frågor kring eventuella symtom för att försöka förstå hur barnet tänker och känner. Man kan också fråga hur problemen skulle ha tagits om hand om hen hade varit i hemlandet [11, 12].

UMO, ungdomsmottagningen på nätet, har tagit fram sajten youmo.se som riktar sig till barn och unga med olika kulturer och ursprung. Den handlar om hälsa och jämställdhet och finns på olika språk. Där kan man bland annat läsa berättelser med hög igenkänning som belyser ”normala” reaktioner på svåra upplevelser.

Fundera

Hur ser jag själv på psykisk ohälsa och hur tänker jag kring att söka hjälp?

Sociala koder och kulturella skillnader för barn i migration

Alla barn och unga har rätt till kunskap om jämställdhet, hälsa, sexualitet och kroppen, och det kan se väldigt olika ut vad man fått lära sig hittills i livet, av olika skäl. Ett sådant skäl kan vara hur undervisningen på området ser ut i det land man har vuxit upp i. Synen på sexualitet och kön varierar också mellan olika länder men även inom samma land, till exempel i olika familjer.

Det finns barn i Sverige som har bristande kunskaper i området, samtidigt som en ung person som har migrerat hit kan ha jobbat för jämställdhet och hbtqi-rättigheter i sitt födelseland.

Det är viktigt med respekt för att alla har rätt att tycka och tänka vad de vill om sexualitet och kön, även barn. Däremot finns det saker man inte får säga och göra mot andra, och som andra inte får göra mot en själv.

Inom många av de kulturer som ungdomar som har migrerat hit kommer ifrån är det tabu att prata om sexualitet, och homosexualitet kan till exempel vara förbjudet. Få har fått undervisning om eller diskuterat frågor som rör sexualitet, kroppen och kontakten mellan killar och tjejer. I flera av de länder som ungdomarna kommer ifrån umgås inte pojkar och flickor i vardagen. Det kan därför vara svårt för dem att tolka sociala koder och förstå samspelet mellan könen här i Sverige.

Flickors utsatthet – några fler exempel

Könsstympning/omskärelse av flickor och kvinnor är en flera tusen år gammal tradition som förekommer i en del länder i Afrika och i Mellanöstern och är en del av det hedersrelaterade förtrycket. Traditionen kan se olika ut i olika länder. Könsstympning innebär att man skär bort delar av de yttre könsorganen. Åldern då ingreppet utförs varierar, liksom typen av ingrepp, vem som utför det och förklaringarna till varför.

Alla former av kvinnlig könsstympning är förbjudna i Sverige, och detta oavsett om samtycke har lämnats eller inte. Kvinnlig könsstympning är

straffbart i Sverige även om det utförs i ett land där det inte är förbjudet. I Sverige har ledare inom de flesta trossamfund gemensamt tagit avstånd från traditionen i alla dess former. Flickor och kvinnor som har besvär på grund av könsstympning har rätt till en god vård och ett bra bemötande. Om ett barn riskerar att föras utomlands för att utsättas för könsstympning kan socialnämnden ansöka om utreseförbud. Vid oro kontakta din socialsekreterare.¹¹⁷

I Sverige är det förbjudet för barn under 18 år att gifta sig.¹¹⁸ Sverige har även ett förbud mot erkännande av utländska barnäktenskap.¹¹⁹ Barnäktenskap och äktenskapstvång är brottsliga handlingar och brottet barnäktenskapsbrott omfattar även fall där ett barn förmås eller tillåts att ingå en förbindelse som liknar ett äktenskap.¹²⁰ Det är även olagligt att tvinga eller lura ett barn att resa till ett annat land för att gifta sig. Det här är ett brott som kan leda till fängelse.¹²¹ Om ett barn riskerar att föras utomlands för att ingå äktenskap kan socialnämnden ansöka om utreseförbud.¹²² Vid oro kontakta din socialsekreterare.

Tonårsföräldraskap har sedan tidigare uppmärksamats inom familjehemsvården och påverkar i första hand flickorna. Det är förknippat med stor risk för negativa följder, både för modern och för eventuella barn. Förlorade möjligheter till studier, sämre ekonomi och sämre mental hälsa i vuxen ålder är några exempel på negativa följder. Svensk forskning pekar på att mer än var fjärde flicka med beteendeproblem som placeras i familjehem blir tonårsmamma, men även pojkarna har en ökad risk att bli tonårsföräldrar [14-16].

¹¹⁷ Se 31 a–i §§ LVU.

¹¹⁸ Se 2 kap. 1 § äktenskapsbalken, ÄktB.

¹¹⁹ I undantagsfall kan dock ett utländskt barnäktenskap erkännas om det finns synnerliga skäl och båda parterna är över 18 år när frågan om erkännande prövas. Se 1 kap. 8 a § lagen (1904:26 s.1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap IÄL.

¹²⁰ Se 4 kap. 4 c § tredje stycket brottsbalken, BrB.

¹²¹ Se 4 kap. 4 d § BrB.

¹²² Se 31 a–i §§ LVU.

Uppmärksamma risken för sexuell utnyttjande och annan utsatthet

Det är redan konstaterat att barn i familjehem kan ha varit utsatta för våld på olika sätt. De kan bland annat ha bevittnat och upplevt psykiskt och fysiskt våld, hedersrelaterat våld och förtryck, sexuella övergrepp eller sexuell exploatering. Barn kan även ha utnyttjats på andra sätt och en del barn har varit offer för människohandel [17]. Både flickor och pojkar kan ha utsatts för alla dessa former av våld.

Familjehem behöver vara uppmärksamma på tecken på utnyttjande och ha en beredskap för att ställa frågor och erbjuda stöd. Socialstyrelsen har tagit fram ett utbildningsmaterial och filmer om sex mot ersättning [12].

Ensamkommande barn har uppmärksamats som en riskgrupp när det gäller sex mot ersättning. Majoriteten av barnen saknar ett nära socialt nätverk i Sverige som kan vara till skydd. En del barn kan dessutom ha en svår social problematik som gör dem mer sårbara.

Vissa barn vågar berätta om vad de varit utsatta för först när de har kommit till tryggheten i familjehemmet. Som familjehemsförälder kan man behöva tala med socialtjänsten eftersom barnet sannolikt behöver särskild hjälp. Om barnet varit utsatt för sexuella övergrepp före placeringen är det troligt att även familjehemsföräldrarna behöver få stöd och handledning då detta ofta väcker svåra känslor, både hos en själv och hos barnet.

Läs mer

Mer om Socialstyrelsens utbildningsmaterial Sex mot ersättning på Socialstyrelsens webbplats.

Sociala medier som riskmiljö

Nätet har blivit en självklar del av barns vardag – en plats där de spelar spel, leker, träffar vänner och lär sig mängder av nya saker. Det har gett barn större tillgång till världen utanför hemmet. Som förälder behöver man föra en dialog med barnen om deras nätvanor för att bland annat försöka skydda dem mot personer som är intresserade av barn och unga i sexuella syften. Sociala medier har också blivit en arena för kränkningar och trakasserier och det är viktigt att påpeka att samma regler gäller i sociala medier som i resten av samhället. Det betyder att ingen ska behöva utstå kränkningar, trakasserier, hot eller sexuella trakasserier på nätet. Den som utsätts kan anmäla det till polisen. Även familjehemsföräldrarna kan göra en polisanmälan.

Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Visa intresse för vad barnet eller den unge gör på nätet. Fortsätta även om barnet eller den unge visar motstånd, var inte rädd för att bli tjatig.
- Påminn barnet om att hen alltid har rätt att säga nej och att lämna en kontakt på nätet om den inte känns bra.
- Lär barnet att det inte bör ge ut några personuppgifter, sätta på kameran eller skicka ut bilder eller filmer.
- Prata om sexuella övergrepp och kränkningar, även om det kan kännas både pinsamt och obekvämt.
- Hitta en annan vuxen person som barnet kanske både vill och vågar prata med om det skulle visa sig vara den bästa lösningen.

Läs mer

Mer om stöd till föräldrar vars barn råkat illa ut på internet finns på Polisens webbplats och Rädda Barnens webbplats.

I regeringens utredning En uppväxt fri från våld från 2023 redovisades att var fjärde elev innan de fyllt 15 år har blivit kontaktade på nätet i sexuellt syfte av en person som var minst fem år äldre [9].

Läs mer

Mer om hur man kan stödja och vägleda barn för att förebygga sexuella övergrepp och kränkningar på nätet i materialet Nätsmart som finns på Rädda Barnens webbplats.

Våldsutsatthet behöver uppmärksammas

Placerade barn och unga kan ha varit utsatta för våld innan placeringen men utsatthet för våld förekommer även under tiden barnet eller den unge är placerad, både vid umgänge och i familjehemmet eller familjehemmets omgivning.

Ett barn som blivit utsatt för våld kan dra sig undan, visa ilska, skada sig själv eller ofta ha ont i magen eller i huvudet. Men det kan också vara så att barn som lever med våld i sin vardag inte visar några synliga tecken alls. Egen våldsutsatthet i barndomen är en riskfaktor för våldsutövande i vuxen ålder men alla vuxna som utsatts för våld som barn utövar inte våld senare i livet.

I regeringens utredning ”En uppväxt fri från våld” definieras våld mot barn såsom det är beskrivet i Barnkonventionen artikel 19:

- Fysiskt våld, skada eller övergrepp.
- Psykiskt våld, skada eller övergrepp.
- Vanvård eller försummelse.
- Misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp.

Läs mer

Om barn som utsatts för våld och andra övergrepp i Barnafriids kunskapsbibliotek som finns på Barnafriids webbplats.

I utredningen har man granskat vad som behöver göras för att förebygga och bekämpa våld mot barn och där beskrivs ”våld” så att det handlar om alla former av våld, i alla situationer, i hela kedjan från att förebygga att våld utövas till barns rätt till skydd, stöd och behandling [9].

Barn kan bli utsatta för våld på många olika arenor och av olika förövare. Att bli utsatt av en vuxen i familjen är vanligast. En typ av våldsutsatthet hos barn är att barn blir vittnen till våld i nära relationer.

Våld mot barn tar sig olika uttryck, det är viktigt att vara medveten om att våld inte alltid ger upphov till synliga skador.

Fysiskt våld innebär att ett barn av någon annan orsakas kroppsskada, sjukdom eller smärta. Det kan exempelvis handla om att en person slår barnet med eller utan tillhygge, nyper, sparkar, knuffar, skakar eller luggar barnet.

Psykiskt våld kan bestå exempelvis av verbala kränkningar, känslomässiga övergrepp eller emotionell vanvård. Att skada eller hota att skada barnets eller familjens husdjur kan också förstås som psykiskt våld. Att ett barn tvingas bevittna våld i sin närmiljö eller leva i en miljö där våld och hot om våld förekommer kan också göra att ett barn far psykiskt illa.

Sexuellt våld mot barn innefattar alla former av sexuella handlingar mot vilka barnet är berättigat till skydd genom straffrätten. Barn under 15 år har en absolut rätt till skydd mot sexuella handlingar.

Försummelse eller vanvård innebär att barnets fysiska och psykiska behov inte tillgodoses, att det inte skyddas från fara, eller att de som är ansvariga för barnets omvårdnad inte utnyttjar befintliga resurser och tjänster trots att de har medel, kunskap och tillgång för att kunna göra det.

Hedersrelaterat våld kan omfatta alla former av våldsuttryck som anges ovan. Andra typiska uttryck för hedersrelaterat våld är könsstympning och barnäktenskap. Barn kan också bli förda ur landet, antingen i syfte att just gifta bort barnet eller könsstympa flickan. Det kan också vara för att ”uppfostra” barnet i linje med hedersnormer. Det är vanligt att förtrycket och våldet ökar när

barnet blir tonåring, speciellt när det gäller flickor. Att inte leva enligt strikt definierade könsroller, där det ingår att vara heterosexuell, anses som ett grovt brott mot hedersnormer. Därför är hbtqi-personer särskilt utsatta i en hederskontext. Även barn med intellektuella funktionsnedsättningar är särskilt utsatta i en hederskontext [10].

Hedersrelaterat förtryck

Barn och unga kan vara utsatta för hedersrelaterade förtryck. De kan ha krav på sig från familj och släkt att följa vissa regler och traditioner såsom kontroll av syskon. Det kan handla om kontroll i vardagen med begränsningar av exempelvis vilka kläder de får ha på sig, vilka vänner de får umgås med, vad de får göra på fritiden eller under skoltiden. Det kan också handla om hur de förväntas leva sina framtida liv med begränsningar och krav kring exempelvis val av utbildning och giftermål. Vissa kulturer tolererar till exempel inte homosexualitet.

Det är brottsligt att utsätta någon för upprepade gärningar som misshandel, olaga tvång, eller ofredande med motivet att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grupps heder. Brottet kallas för hedersförtryck.¹²³

De som är nya i landet kan sakna eller ha bristfällig kunskap om lagar och regler som gäller i Sverige och om mänskliga rättigheter i allmänhet. Andra kan ha god kännedom om detta men ändå befinna sig i ett sammanhang där man förväntas följa de krav som ställs på individen utifrån ett s.k. hederskulturellt tänkande.

Det är viktigt att på ett sakligt sätt stödja barn och ungdomar och ge tydliga svar om vad som gäller i Sverige och om deras rätt att skapa sitt eget liv.

Läs mer

Mer om förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck på Rädda Barnens webbplats.

Mer om hedersrelaterat våld och förtryck på Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtrycks webbplats.

Tonårstiden

Tonårsfasen präglas av tankar kring kropp, sexualitet, kärlek, vänskap, könsroller och den egna identiteten. Som familjehemsförälder behöver man vara lyhörd och öppen inför frågor om detta. Det är också viktigt att förmedla att flickor och pojkar är lika mycket värda, att alla har rätt att älska den man vill, oavsett den andres kön, att alla människor har rätt till sin egen kropp och att ingen får tvinga någon annan att göra något som personen inte vill.

Barn och unga behöver också stöd i hur de själva kan söka kunskaper och få hjälp med sina funderingar.

UMO, ungdomsmottagningen på nätet, är en nationell webbplats för personer mellan 13 och 25 år som tagits fram som komplement till de sedvanliga ungdomsmottagningarna som ska finnas i varje kommun. På UMO kan barn och unga hitta svar på sina frågor om sex och relationer, men även om sin hälsa i övrigt. Om en familjehemsförälder behöver rådgivning kan direktkontakt tas med ungdomsmottagningen.

Identitet

”Ett barn eller ungdoms identitet är en föränderlig process av olika faktorer som biologiskt arv, uppväxtmiljö, ålder, etnicitet, kön, sexualitet och kultur. Alla dessa bidrar till att skapa en unik och ständigt utvecklande identitet. För barn och ungdomar i samhällsvård kan denna process vara särskilt utmanande. De bär ofta med sig ett bagage av erfarenheter och känslor som kan påverka deras självbild och identitetsutveckling.

¹²³ Se 4 kap. 4 e § BrB.

Det är viktigt som familjehem att stödja barnet eller ungdomen i denna process. Var nyfiken, lyhörd och uppmuntra hen att utforska och uttrycka sin identitet. Detta kan stärka självkänsla och självförtroende, och hjälpa individen genom osäkerhet och förändring.”

Ett barn eller ungdoms identitet är en föränderlig process av olika faktorer som biologiskt arv, uppväxtmiljö, ålder, etnicitet, kön, sexualitet och kultur. Alla dessa bidrar till att skapa en unik och ständigt utvecklande identitet. För barn och ungdomar i samhällsvård kan denna process vara särskilt utmanande. De bär ofta med sig ett bagage av erfarenheter och känslor som kan påverka deras självbild och identitetsutveckling.

Det är viktigt som familjehem att stödja barnet eller ungdomen i denna process. Var nyfiken, lyhörd och uppmuntra hen att utforska och uttrycka sin identitet. Detta kan stärka självkänsla och självförtroende, och hjälpa individen genom osäkerhet och förändring.

Tonåringar och deras kamrater

Barn och unga som är placerade i familjehem riskerar att få problem som kan visa sig i ett normbrytande beteende, till exempel kriminalitet, våld och missbruk.

Problematiske kamratrelationer är en riskfaktor för negativ utveckling. Det är inte ovanligt att barn och unga som flyttar till familjehem har eller har haft sådana problem redan innan placeringen. När man flyttar till familjehem har man en chans att börja om på nytt.

Att kamratgruppens attityder, värderingar och beteenden ofta har stor påverkan på tonåringar är allmänt känt. Barn som har erfarenhet av problematiske kamratrelationer kan uppleva problem med att de inte accepteras av kamrater med positivt beteende eller att de själva föredrar umgänge med anti-sociala kamrater. Kamratfrågan är viktig att uppmärksamma även i samarbetet med skolan och med andra som finns runt ungdomen på fritiden. Goda kamratrelationer påverkar barnet positivt både under uppväxten och senare i livet.

Det är viktigt att tänka på att det är bra att ha en öppen dialog med barnet om hur hen upplever

sina kamratrelationer.

Gällande barn i migration och deras kontakter med jämnåriga så har de, inte oväntat, olika behov och olika önskemål. En del vill ha hjälp med att få kontakt med kulturföreningar och personer med samma etniska bakgrund som de själva. Andra vill lära känna svenska kamrater, både för att hitta nya vänner, och för att få möjlighet att lära sig svenska och komma in i den svenska kulturen. Många vittnar om att det kan vara svårt att komma in i den svenska ungdomskulturen. Familjehemmets stöd kan vara till stor hjälp.

Tobak, alkohol och andra droger

I CAN:s (Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning) rapport från 2022 redovisas resultat från den årliga undersökningen om erfarenheter av bl.a. alkohol, narkotika och tobak bland elever i årskurs 9 och gymnasiet årskurs 2.

Alkoholkonsumtionen bland svenska skolungdomar har minskat kraftigt sedan millennieskiftet. Även rökningen har minskat kraftigt, medan snusningen har ökat och särskilt kraftig har uppgången varit bland flickor. Användningen av e-cigarett har också ökat.

Narkotikaerfarenheten har under de senaste 20 åren legat på ungefär samma nivå bland niondeklassarna. 6 procent av niondeklassarna svarade att de någon gång använt narkotika men det var mer än dubbelt så vanligt bland gymnasieeleverna. I båda årskurserna var cannabis det vanligaste preparatet.

Andelen elever som har sniffat eller boffat ett preparat har minskat över tid och ligger nu på historiskt låga nivåer. Att sniffa brukar beskrivas som att andas in ångor från lättflyktiga lösningsmedel, som till exempel aceton, bensin eller lim. Att boffa avser att använda olika drivgaser, t. ex. butangas som finns i cigarettändare.

År 2022 ställdes för första gången frågor om användningen av lustgas. I årskurs 9 uppgav 6 procent att de använt lustgas någon gång och i gymnasiet var motsvarande andel 17 procent.

Barn som bor i familjehem löper större risk att utveckla missbruksproblem än andra barn. An-

vändning av alkohol och droger kan leda till att man utsätter sig för ett flertal risker, bland annat ett riskfyllt sexuellt beteende (begreppet innefattar ett bristfälligt användande av kondom och många olika sexpartners som därför ökar risken att drabbas av sexuellt överförbara sjukdomar). Det finns därför anledning att som familjehemsförälder vara särskilt uppmärksam på hur barnet eller den unge förhåller sig till alkohol och droger [13].

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- **Inse sin betydelse.** Varje förälder är betydelsefull. Tonåringar bryr sig mycket om vad deras föräldrar säger - även om det inte verkar så i stunden.
- **Sätt tydliga gränser.** Föräldrar som inte accepterar drickande före 18 år bidrar till att ungdomar börjar dricka vid senare ålder och dricker mindre.
- **Visa omsorg.** Tonåringar mår bra av att få höra att föräldrarna bryr sig om och vill förhindra att olyckor händer.
- **Var tydlig.** Den förälder som varnar, men som samtidigt bjuder på alkohol hemma, sänder ut motstridiga signaler.
- **Sätt upp gemensamma regler.** Sätt upp regler tillsammans med andra föräldrar kring fester, alkohol och tider för att göra argumentet ”alla andra får” verkningslöst.

Ovanstående är hämtat från Folkhälsomyndighetens hemsida. Där framgår även att ungdomar som röker tobak använder alkohol och cannabis mer än andra ungdomar. På Folkhälsomyndighetens hemsida finns det mer att läsa för att få både information, tips och mer kunskap.

Om det finns särskild anledning till oro ska man alltid kontakta barnets socialsekreterare

Föräldrar har stora möjligheter att påverka sina barn genom att vara tydliga med gränser och förväntningar. Faktum är att de flesta tonåringar väntar sig att deras föräldrar ska sätta gränser kring just alkohol.

Sexualitet och könsidentitet

Alla människor i Sverige har samma rättigheter och det spelar ingen roll vilken sexuell läggning eller könsidentitet en person har.

Sexuell läggning handlar om vem man blir kär i, attraherad av eller vill ha sex med. Att vara homosexuell betyder att en person blir kär i eller attraherad av någon av samma kön. Att vara heterosexuell betyder att en person blir kär i eller attraherad av någon som har ett annat kön. Att vara bisexuell betyder att en person kan bli kär i eller attraherad av personer oavsett vilket kön de har

En del personer vet med säkerhet vilken sexuell läggning de har och har kanske vetat det sedan de var barn, medan andra känner sig osäkra eller inte vill definiera sig. Ens sexuella läggning kan också ändras genom livet.

Könsidentitet är vilket kön man känner sig som eller vilket kön man vet att man är. För många överensstämmer könsidentiteten med kroppen, det brukar kallas för att vara cisperson. För andra är det inte så och detta kallas för att vara transperson. Många har samma könsidentitet hela livet, men den kan också förändras.

Som familjehem är det viktigt att tänka på att alla har rätt att känna sig sedda och välkomna. Vid ett möte med ett barn eller en ung person behöver man påminna sig om att man inte vet allt om vem personen är eller hur den lever sitt liv:

- Ställ gärna öppna frågor, gissa inte att en person exempelvis har en flickvän eller att en familj består av en mamma och en pappa. Det kan försätta hbtqi-personer i en jobbig situation.
- Många unga hbtqi-personer mår bra och har goda kamratrelationer, men det finns också de som mår dåligt och behöver stöd, till exempel om de är oroliga för vad släkten ska tycka, känner sig annorlunda eller blir utsatta för homofobi eller transfobi i skolan. Vissa transpersoner behöver könsbekräftande vård, andra inte. Var lyhörd för att det kan vara på många olika sätt.

- Problematisera inte den unges sexualitet eller könsidentitet och försök inte påverka i någon riktning, men ge gärna information om olika alternativ eller sök information tillsammans.
- Var och en har rätt att själv definiera vem den är. Använd det namn som personen säger att den heter. Fråga om personen vill benämnas som hon, han eller den.
- För bara vidare information om barnets eller den unges könsidentitet eller sexuella läggning till andra om barnet själv vill det.
- Alla människor har rätt att bestämma över sin kropp och sin sexualitet. Det är en mänsklig rättighet.

Vad är hbtqi?

Hbtqi är ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner, personer med queera uttryck och identiteter och intersexpersoner.

Bokstäverna HBTQI står för:

H – Homosexuell

B – Bisexuell

T – Trans

Q – Queer

I – Intersex.

Queer har flera olika betydelser. Queer handlar om att inte vilja definiera sig själv enligt strikta kategorier, utan att själv få bestämma över sin sexuella läggning och könsidentitet.

Intersex betyder att man fötts med en kropp som inte stämmer med hur en typiskt kvinnlig eller manlig kropp ser ut. Det kan handla om hur ens könsorgan ser ut, vilka inre könsorgan man har, vilka hormoner kroppen tillverkar eller vilka kromosomer man fötts med.

En transperson kan vara heterosexuell, homosexuell, bisexuell eller pansexuell.

Pansexuell betyder att man blir kär i eller attraherad av personer oavsett deras kön.

Publicering av bilder och annan information

Vad är sharenting?

Sharenting är en sammanslagning av de engelska orden "sharing" och "parenting" och är ett begrepp som beskriver när en förälder, eller annan med föräldraansvar, publicerar bilder, filmer eller annan information om sitt barn på internet.

Sharenting kan vara olagligt om innehållet som sprids är känsligt och innehåller privat information om barnet eller om spridningen medför allvarlig skada för barnet.

Familjehemmet behöver även ta hänsyn till barnets vårdnadshavares åsikt om att barnet exponeras på nätet samt tänka på om barnet omfattas av någon form av sekretess.

Det bästa är att prata med det aktuella barnet och dess vårdnadshavare om de godkänner att familjehemmet lägger ut bilder, filmer eller annan information som rör barnet på t.ex. sociala medier.

Rådgör alltid med barnets socialsekreterare i dessa frågor.

**Sharing + Parenting
= Sharenting**

Sharenting - vad säger lagen?

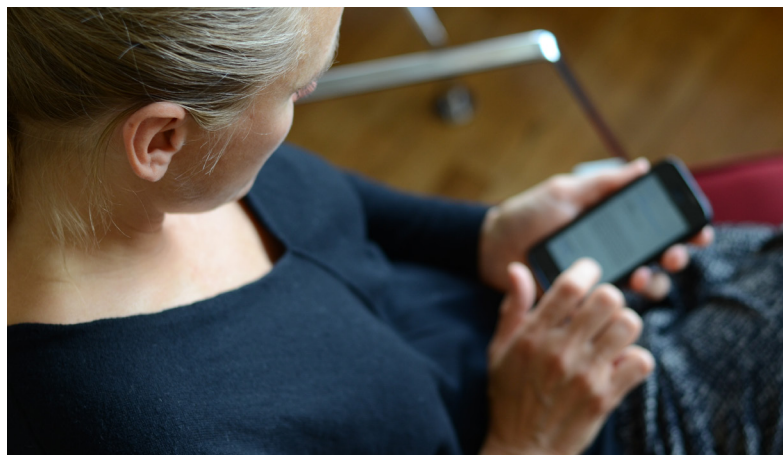
Det kan vara **förtal** om en vårdnadshavare, eller annan med föräldraansvar, delar eller sprider information på internet som pekar ut barnet som brottsligt eller på annat sätt klandervärt. Det spelar ingen roll om påståendet är sant eller inte.¹²⁴

Om en vårdnadshavare, eller annan med föräldraansvar, riktar en kränkande kommentar till barnet på internet kan detta ses som en **förolämpning**. Syftet ska vara att barnet ska se kommentaren, inte att barnet av en slump råkar se den.¹²⁵

En vårdnadshavare, eller annan med föräldraansvar, som sprider en känslig bild eller annan information om sitt barn i syfte att allvarligt skada barnet kan göra sig skyldig till brottet **olaga integritetsintrång**.¹²⁶ Känsliga uppgifter kan handla om barnets sexualliv eller hälsotillstånd, bild på barnet i en utsatt situation eller bild på barnets helt eller delvis nakna kropp.

Att en vårdnadshavare, eller annan med föräldraansvar, lägger upp en bild på nakna barn som leker på stranden en fin sommardag innebär inte automatiskt att spridningen utgör olaga integritetsintrång. Spridningen kan däremot utgöra brott om den kan leda till allvarlig skada för barnet och den som publicerade bilden eller filmen borde ha förstått det men ändå valde att publicera.

Det är ovanligt att sharenting klassas som **ofredande**. För att det ska anses vara ofredande måste det handla om ett upprepat, störande och oönskat beteende, något som digitalt främst sker vid så kallade drev, när en person blir överöst av elaka och ovälkomna kommentarer.¹²⁷

Vem ansvarar för barnets hälsa?

! Socialtjänstens ansvar

Socialtjänsten ska verka för att barnet får den hälso- och sjukvård hen behöver under tiden i familjehemmet.¹²⁸ Om ett barn ska placeras ska som huvudregel en hälsoundersökning göras innan socialnämnden ansöker om vård.¹²⁹ Hälsoundersökningen kan utgöra en grund för barnets eller den unges behov av hälso- och sjukvård och tandvård.

Om det finns behov av insatser från både hälso- och sjukvården och socialtjänsten kan en individuell plan upprättas gemensamt (SIP),¹³⁰ men det kan också räcka med barnets genomförandeplan.¹³¹ Socialtjänsten ansvarar sedan för att följa upp att barnets behov inom hälsoområdet tillgodoses.¹³² Uppföljning och planering gäller även barnets behov av tandvård.¹³³

Det ansvar som socialnämnden har för de barn och unga som är familjehemsplacerade innebär konkret att de socialsekreterare som har kontakt med barnet eller den unge och familjehemmet återkommande kommer följa upp hur barnet eller den unge mår och vilket stöd som kan behövas.¹³⁴

¹²⁴ Jfr 5 kap. 1 § BrB.

¹²⁵ Jfr 5 kap. 3 § BrB.

¹²⁶ Jfr 4 kap. 6 c § BrB.

¹²⁷ Jfr 4 kap. 7 § BrB.

¹²⁸ Se 6 kap. 7 § SoL.

¹²⁹ Se 11 kap. 3 a § SoL och lagen om hälsoundersökning av barn och unga som vårdas utanför det egna hemmet.

¹³⁰ Se 2 kap. 7 § SoL och 16 kap. 4 § HSL.

¹³¹ Se 11 kap. 3 § fjärde stycket SoL.

¹³² Se 6 kap. 7 b § SoL.

¹³³ Se 7 kap. 3 § 2 SOSFS 2012:11.

¹³⁴ Se 6 kap. 7 b § SoL och AR till 6 kap. 7 b § SoL i 7 kap. SOSFS 2012:11.

Regionens ansvar

Regionen ansvarar som tidigare nämnts för den hälso- och sjukvård som barn och unga i familjehem behöver.¹³⁵ Regionen ansvarar även för att erbjuda tandvård.¹³⁶ Asylsökande barn och unga ska erbjudas hälso- och sjukvård och tandvård i samma omfattning som andra barn.¹³⁷ Utgångspunkten är att asylsökande barn och unga som placeras ska erbjudas två hälsoundersökningar, om inte arbetet i respektive region och kommun organiseras så att de istället till exempel erbjuds en undersökning som uppfyller kraven i båda regelverken.¹³⁸

Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

Som tidigare konstaterats i början av kapitlet handlar hälsa inte bara om att vara frisk och fri från sjukdomar och skador, utan om en hel del annat som är viktigt för att en människa ska må bra och utvecklas positivt. Som familjehemsförälder kan man bidra på bland annat följande sätt:

- Se över ditt hem så att barnet inte löper risk för att skadas.
- Hjälp barnet att komma till hälsokontroller hos läkare och tandläkare och se till att barnet vid behov får sjukvård.
- Bjud barnet på en allsidig och näringsrik kost.
- Hjälp barnet med den dagliga munhygien då detta är en förutsättning för att barnet ska få en god munhälsa. Det är viktigt att karies förebyggs tidigt i livet, eftersom barn som en gång har utvecklat karies löper högre risk för att utveckla det även i framtiden. Sjukdomar i munnen kan påverka allmän hälsa och livskvalitet genom smärta, försämrat tal, och tuggfunktion och andra kroniska och akuta medicinska tillstånd.
- Bidra till samverkan med viktiga personer runt barnet såsom exempelvis barnets föräldrar, syskon, andra släktingar, skolpersonal och socialtjänsten.

¹³⁵ Se 8 kap. 1 § HSL.

¹³⁶ Se 5 § tandvårdslagen (1985:125).

¹³⁷ Se 5 § lagen om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl.

¹³⁸ Se 7 § lagen (2008:344) om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl. samt 11 kap. 3 a § SoL och lagen om hälsoundersökning av barn och unga som vårdas utanför det egna hemmet.

- Uppmuntra till fysisk aktivitet och andra fritidsintressen. Fysisk aktivitet kan vara ett sätt att hitta lusten och glädjen till att vilja träna och röra på sig tillsammans samt att barnen får en bättre hälsa både fysiskt och psykiskt. Gemenskapen och glädjen kan även stärka relationen mellan barnet och familjehemmet och bidra till stabilare familjehemsplaceringar.
- Skapa förutsättningar och rutiner för att barnet ska få tillräckligt med sömn och vila.
- Var både öppen och lyhörd för vilka kompisar barnet eller den unge umgås med för att få bild av hur dessa kontakter fungerar och ge vid behov stöd.
- Var uppmärksam på om barnet eller den unge verkar finna sig under press och brottas med hedersrelaterade frågor.
- För en dialog med barnet eller den unge om deras nätvanor för att bland annat försöka skydda dem mot personer som är intresserade av barn och unga i sexuella syften.
- Var medveten om att publicera bilder, filmer eller annan information om sitt barn eller det placerade barnet på internet kan vara olagligt om innehållet som sprids är känsligt och innehåller privat information om barnet eller om spridningen medför allvarlig skada för barnet.
- Sist men inte minst - umgås mycket med barnet eller den unge och ha roligt tillsammans. Påminn ofta barnet om att hen inte är ensam. Tveka inte för att prata med socialtjänsten om det finns minsta oro för något.

Läs mer

Mer om elevhälsa på www.elevhalsan.se och på Skolverkets webbplats.

Referenser kapitel 6

1. Dartingtonprojektet: en försöksverksamhet för att stärka och utveckla familjevården. Stockholm: Socialstyrelsen; 2000.
2. Tordön RD. Health, Experienced Support and School Performance among Children in Out-of-home care. Linköping: Linköping University Electronic Press; 2020.
3. Nationella riktlinjer för vård och stöd vid adhd och autism: prioriteringsstöd till beslutsfattare och chefer. Socialstyrelsen ; 2024
4. Förskrivning av psykofarmaka till placerade barn och ungdomar. Stockholm: Socialstyrelsen; 2014.
5. Ana Hagström A-CH, Ellenor Mittendorfer-Rutz. Kartläggning av självskadebeteende, suicidförsök, suicid och annan dödlighet bland ensamkommande barn och unga: Avdelningen för försäkringsmedicin, Institutionen för klinisk neurovetenskap, Institutionen för folkhälsovetenskap; 2018. ISBN 978-91-7676-052-9.
6. Stensson M, Karlsson M-A. Ensamkommande barn och unga: handbok för socialtjänsten. [Stockholm]: Socialstyrelsen; 2020.
7. Alexander D, Rigby M, Blair M. Issues and Opportunities in Primary Health Care for Children in Europe: The Final Summarised Results of the Models of Child Health Appraised (MOCHA) Project: Emerald Group; 2019.
8. Att lyssna på barn i familjehem – en nationell brukarundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården. Socialstyrelsen; 2021.
9. En uppväxt fri från våld: En nationell strategi för att förebygga och bekämpa våld mot barn. Stockholm: Regeringskansliet; 2022.
10. Våld i nära relationer: handbok för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården. [Stockholm]: Socialstyrelsen; 2023.
11. Marjan Schippers PvdPaLdRdWN, Kerstin Thys (Minor-Ndako), Marie Krogshøj Larsen (Danish Red Cross), Zima Massoumi (Jugendhilfe Süd-Niedersachsen) and Martin Rozumek (Organization for Aid to Refugees). Alternative family care: Nidos, Maliebaan 99, 3581 CH Utrecht, The Netherlands; 2016.
12. Sex mot ersättning: utbildningsmaterial om skydd och stöd till barn och unga. Stockholm: Socialstyrelsen; 2015.
13. Vinnerljung B, Berlin M, Hjern A. Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. Stockholm: Socialstyrelsen; 2010. s. 227-66.
14. Inventering av vård för flickor och kvinnor som har varit utsatta för könsstympning: slutrapport - november 2021. [Stockholm]: Socialstyrelsen; 2021.
15. Manual till BRA-fam: en standardiserad bedömningsmetod för rekrytering av familjehem. Stockholm: Socialstyrelsen; 2014.
16. Vinnerljung B, Sallnäs M, Kyhle Westermarck P. Sammanbrott vid tonårsplaceringar: om ungdomar i fosterhem och på institution: en rapport från CUS. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS), Socialstyrelsen; 2001.
17. Människohandel med barn [Elektronisk resurs] genomlysning av polisärenden 2015-2016. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län; 2017.

Barns skolgång

7. Barns skolgång

Det här kapitlet handlar om

- om familjehemsplacerade barns skolgång
- om vikten av att uppmärksamma och stötta skolgången
- barns och ungdomars läsning.

Ansvar för placerade barns skolgång

Socialnämnden ansvarar för att de barn och unga som är familjehemsplacerade får god vård.¹³⁹

Nämnden ska bland annat arbeta för att barnet får lämplig utbildning och ska dessutom noga följa vården som helhet.¹⁴⁰ Socialnämnden ska samverka med andra för att barn och unga i familjehem ska få lämplig utbildning. Allt detta gäller även socialnämndens ansvar för barn i migration. Det ansvar som socialnämnden har innebär konkret att de socialsekreterare som har kontakt med barnet och familjehemmet återkommande kommer följa upp hur barnets skolgång ser ut och vilket stöd som kan behövas.¹⁴¹

Det är ni som familjehem som i vardagen exempelvis bidrar med att stötta med läxläsning, vara i kontakt med skolan och på olika sätt motivera och uppmuntra barnen i deras skolgång och inläring.

Goda skolresultat påverkar barns framtid positivt

Både svensk och utländsk forskning visar att placerade barns skolgång behöver uppmärksammas bättre och att skolmisslyckande är en nyckelfaktor när det gäller framtida psykosociala problem. Omvänt är ett hyggligt skolresultat en av de starkaste skyddsfaktorerna för barn och unga [1]. Forskning visar att gruppen familjehemsplacerade barn har sämre skolresultat än andra barn, även om de har samma kognitiva förmågor, som att minnas, lära in, lösa problem, koncentrera sig och att vara uppmärksam. Det finns också ett starkt samband mellan låga betyg i årskurs 9 och framtida problem (missbruk, kriminalitet, självmord, tonårsföräldraskap och socialbidragsberoende) [1].

Socialstyrelsens statistik, Öppna jämförelser från 2022, visar att drygt 80 procent av de barn som var placerade hela årskurs 9 har fullföljt grundskolan. Motsvarande andel av de som inte var placerade var drygt 95 procent. Av de som var

placerade hela årskurs 9 var det endast 35 procent som hade en treårig gymnasieutbildning vid 20 års ålder och motsvarande andel av de som inte var placerade var drygt 80 procent. Dessa siffror har varit stabila under en längre tid.

Vad kan förklaringen till detta vara? Sannolikt finns ett antal förklaringar, varav några nämns nedan.

De flesta barn har haft en tuff tid före placeringen, till exempel med en skolgång som inte fungerat och som resulterat i kunskapsluckor.

Flera av barnen har upplevt återkommande byten av skolor och familjehem under uppväxten och det kan finnas brister i överföringen av information mellan olika skolor.

Oklarheter mellan skolan och socialtjänsten om vem som ansvarar för olika delar kan påverka skolsituationen negativt.

Man har kanske av *missriktad välvilja* – för att man inte vill belasta barnet – inte ställt relevanta krav på barnen.

Ibland har förväntningarna på barnen varit låga och både lärare, familjehemsföräldrar och socialarbetare har underskattat barnens förmågor till inläring.

Upprepade placeringar under uppväxten

Många av de barn som är i samhällsvård är placerade flera gånger, antingen för att de byter familjehem eller för att de återplaceras i familjehem efter att de återförenats med sina föräldrar. Socialstyrelsen publicerade år 2023 en kartläggning som visade att drygt hälften av alla placerade barn och unga har varit placerade mer än en gång och att en tredjedel har tre eller fler placeringstillfällen.

Det är framför allt barn som har varit placerade under lång tid (fem år eller längre) som har många placeringar. Bland dem har närmare en tredjedel fem eller fler placeringar under uppväxten [2].

¹³⁹ Se 6 kap. 1 § andra stycket SoL.

¹⁴⁰ Se 6 kap. 7 § 2 och 7 b § SoL.

¹⁴¹ Se 6 kap. 7 b § SoL och AR till 6 kap. 7 b § SoL i 7 kap. SOSFS 2012:11.

Generellt är det betydligt vanligare med låga betyg och avsaknad av gymnasieutbildning bland barn och unga som varit placerade än bland jämnåriga som inte varit placerade. Det finns också ett tydligt samband mellan antalet placeringstillfällen och skolresultat samt utbildningsnivå. Ju fler placeringstillfällen desto sämre skolresultat.

Det är viktigt att ha i åtanke att placeringar i unga år ofta är resultat av brister i hemmiljön vilket innebär att många barn har halkat efter i skolarbetet redan innan de placeras. Och eftersom skolan bygger kunskap genom skolåren så behöver eventuella kunskapsluckor fyllas igen snabbt för att så tidigt som möjligt bryta en negativ spiral. Möjligheterna att förbättra skolresultaten är goda och forskningsöversikter har visat att de flesta utbildningsinsatser riktade till placerade barn ger positiva resultat.

Skolan är viktig här och nu

Barns skolresultat påverkar inte bara framtiden för barnen utan även deras psykiska mående och deras självkänsla här och nu. Skolprestationer och psykisk hälsa hänger ihop och kan leda till såväl onda som goda cirklar. Läsförmågan är särskilt betydelsefull och det är därför viktigt att satsa på stöd till barnen redan under de tidiga skolåren, sannolikt redan under förskoletiden. En bra förskola med tydliga pedagogiska inslag kan vara bra för alla barn. För barn som har det svårt med inläring kan en stödjande familj vara viktig för att hjälpa barnet att inte förlora självförtroendet. Även kamraters och lärares bemötande och stöd

Läs mer

Mer om att arbeta strukturerat med att stödja barn i skolarbete och lästräning finns på Allmänna Barnhusets webbplats. Där finns bland annat information om SkolFam, Letterbox och Paired reading.

kan betyda mycket. Den sociala kontakten med kamrater är överhuvudtaget mycket viktig för trivsel och framgång i skolan [3].

Vad säger de placerade barnen om att gå i skolan?

I en brukarundersökning som Socialstyrelsen publicerade 2021 [4] gick i stort sett alla de deltagande barnen i skolan eller hade en praktikplats. Nästan alla de yngre barnen tyckte att det gick bra i skolan och att de trivdes och även bland de äldre barnen var svaren övervägande positiva. Dock uppgav vart tionde barn att de sällan kände sig trygga i skolan. Två av tre barn uppgav att de alltid eller oftast får hjälp och stöd med läxläsning i familjehemmet.

Ungefär vart fjärde barn hade varit utsatt för mobbing någon gång. Det var fler i den yngre gruppen som hade mobbats jämfört med den äldre.

Oavsett ålder verkade de flesta barnen i brukarundersökningen ha kompisar. Ett undantag var de yngre barnen med olika funktionsnedsättningar, varav drygt vart femte barn uppgav att de inte har någon kompis.

Skolgång för barn i migration

Flera forskningsstudier om barn i migration visar att utbildning och skolgång är mycket viktigt för barnens möjligheter att etablera sig och lyckas väl i det nya land de kommer till. Det handlar inte bara om själva kunskapsinhämtningen och den ökade möjligheten till arbete, utan också om att skolan är en social arena som på olika sätt påverkar barnens liv positivt. Skolgången bidrar till struktur och normalitet efter kanske flera år med en osäker tillvaro. I skolan får de möjlighet att skaffa nya vänner och knyta kontakter med både jämnåriga och vuxna. Barnen får goda möjligheter att lära sig det nya språket och ta del av kulturen i det nya landet [5, 6].

Ensamkommande barn beskrivs ofta som en skolmotiverad grupp, även om det inte gäller varje enskilt barn. I en amerikansk studie där ungdomar från Sudan intervjuades sju år efter att de lämnade hemlandet, framhöll de själva utbildning som en av de faktorer som bidragit mest till att det gått bra för dem i det nya landet. De poängterade hur betydelsefullt det varit att få stöd och hjälp med skolarbetet av sina familjehemsföräldrar.

Det finns stora skillnader mellan de ensamkommande barnen vad gäller utbildningsbakgrund. Deras möjligheter till utbildning före ankomsten till Sverige har troligtvis varit beroende av klasstillhörighet, ålder, kön och etnisk tillhörighet, förutom situationen i ursprungslandet. En del har nästan ingen utbildning medan andra kan ha gått flera år i privatskolor.

Alla barn som söker asyl i Sverige har rätt att gå i skolan

Kommunen ansvarar för att ge asylsökande barn som bor i kommunen möjlighet att gå i skolan på samma villkor som andra barn i Sverige.¹⁴² Rätten till skolgång gäller också gymnasienivå om den asylsökande påbörjat utbildningen innan hen har fyllt 18 år.

Utbildningen ska vara likvärdig den som andra barn får och ska kunna anpassas inom ramen för den ordinarie undervisningen. Om ett ensamkommande barn inte är behörigt till ett nationellt program på gymnasiet kan det gå kvar i grundskolan i två år för att slutföra utbildningen. Inom ramen för gymnasieskolans introduktionsprogram finns också olika möjligheter att anpassa skolgången efter barnets behov.

Ett av gymnasieskolans introduktionsprogram är språkintröduktion. Det är till för ungdomar som nyss har kommit till Sverige. Utbildningen har fokus på svenska språket för att eleven ska kunna gå vidare till något annat program i gymnasieskolan, eller till annan utbildning. Elever på språkintröduktion kan få undervisning i enbart svenska eller svenska som andraspråk under en kort inledande

period. I övrigt ska utbildningen baseras på den inledande bedömning som görs och de ämnen och kurser som eleven behöver för sin fortsatta utbildning.

Att så snabbt som möjligt lära sig svenska är förstås viktigt för barnen, men de kan även behöva undervisning i sitt modersmål.

Förskolan kan vara en viktig resurs

Förskolan har en positiv effekt på barns psykiska hälsa och utveckling. Flera studier visar att effekten gäller både under barndomen och i vuxen ålder. När det gäller förskola för barn som bor i familjehem går det inte att uttala sig generellt om vad som är lämpligt. En individuell bedömning behöver göras utifrån varje barns behov. Ett rimligt antagande är dock att en bra förskola med tydliga pedagogiska inslag har goda utsikter att påverka barnens utveckling positivt och det gäller för alla barn oavsett om de är placerade eller inte [7-9].

Fundera

Hur var det för mig när jag gick i skolan?

Hur kan mina egna upplevelser av skolgången påverka vad jag förmedlar till barnen i min familj?

¹⁴² Se 7 kap. 2 § och 29 kap. 2 § skollagen (2010:800).

Bo Vinnerljungs forskning visar att det finns ett starkt samband mellan barns skolgång och hur det går för dem senare i livet.

”Om samhället vill förbättra framtidsutsikterna för utsatta barn är det sannolikt nödvändigt att ge dem ett kraftfullt stöd under skolgången.”

Socialstyrelsen. Social rapport 2010

”Jag lägger mig mätt varje dag, de tvättar mina kläder och hjälper mig med mina läxor när jag behöver.”

Pojke 15–17 år

”Jag började liksom må bättre. Jag började känna mig okey och ville gå i skolan och ha en bra framtid och allt det där. Dom hjälpte mig verkligen mycket med det där.”

Why one goes to school: what school means to young people entering foster care av Lena Hedin, Ingrid Höjer och Elinor Brunnberg 2010.

”Jag känner mig väldigt smart också. Jag känner mig inte som ett dumhuvud av värsta sort som jag brukade göra.”

Foster youth’s sense of belonging in kinship, network and traditional foster families. Lena Hedin 2012.

Hur kan de placerade barnen få hjälp för att få bättre skolresultat?

De dystra forskningsresultaten om placerade barns skolgång har resulterat i olika arbetssätt, både i Sverige och på andra håll i västvärlden, som syftar till att hjälpa barn och unga till bra skolresultat. En del av dessa har utvärderats och Socialstyrelsen har kartlagt resultatet av utvärderingarna [10].

Kartläggningen visar att följande är viktigt för att de placerade barnen ska lyckas i skolan:

- Samverkan mellan dem som är involverade i barnets skolgång, till exempel lärare, specialpedagog, socialsekreterare, familjehemsföräldrar, barnens föräldrar och barnen själva.
- Samordning av insatser, resurser och aktörer.
- Individuell pedagogisk kartläggning av barnets förutsättningar och förmågor att klara olika ämnesområden, för att bättre kunna planera barnets skolgång.
- Individuella handlingsplaner med tydliga mål samt uppföljning av barnets utveckling i skolan.
- Att barnet får handledning inom specifika ämnesområden av en vuxen person som till exempel familjehemsförälder eller lärare.

Barns och ungdomars läsning

Vuxnas attityder samt dagliga rutiner påverkar barn och unga

Det är känt att barn och ungas skolgång påverkas av hemmiljön. Dagliga rutiner kring läsläsning, intresse och engagemang från föräldrar samt gemensam läsläsning skapar gemenskap och positiva effekter på flera sätt både gällande barnets skolgång och i vardagen. Om barn och unga får hjälp av sina familjehemsföräldrar att förstå att utbildning är viktigt kan de bli mer motiverade [11].

Att läsa högt

Att läsa högt för barnet har visat sig vara en viktig framgångsfaktor med utgång från hur viktig barns läsförmåga är för resultatet i skolan [12]. För barnen kan vissa böcker fungera som ett fönster ut i en annan värld, medan andra fungerar mer som en spegel där barnet kan känna igen sig samt känna hopp inför framtiden.

Att spela spel med barnen kan ge familjehemsföräldrarna en möjlighet till en trevlig och lustfylld samvaro. Samtidigt kan det ge barnen nya erfarenheter av till exempel turordning och att få lyckas, något som många av de placerade barnen tidigare saknat erfarenhet av.

Barn börjar inte läsa utan läsande förebilder

Det första steget för att få barn att läsa är att själv läsa. Föräldrarnas egen läsning har stor betydelse för hur de kan stödja sitt barn och hurdana förebilder de är.

Tidig läsning är oersättlig

Barnets första år är av avgörande betydelse för hans språkliga utveckling och läskompetens. Om man börjar med högläsning för babyn kan det ha stor betydelse för hur god läsare hen blir som ung och vuxen.

Läsmotivation

En god läskompetens förutsätter att barnet tycker om att läsa. En positiv inställning till läsning ger en positiv spiral: Ett barn som trivs med att läsa, läser mer.

Läskompetensens betydelse

Läskunnigheten hjälper oss att sätta ord på känslor samt stärker självkännet och självförtroendet. En god förmåga att uttrycka sig hjälper hen att klara av olika sociala situationer och läskompetens ger hen medel för att uttrycka sig i tal och skrift.

Smarta apparater eller pappersböcker?

Man kan använda digitala plattformar och applikationer då man läser med barn och de kan inspirera både barn och vuxna till nya läsoplevelser. Det är viktigt att komma ihåg att för att utveckla läskompetens behövs tålmodig djupläsning och när det gäller ungdomar är orosmomentet speciellt hur det går med läsning som kräver tålamod och långsiktighet. Att hitta texter som är intressanta och passande är ändå viktigare än vilket läsformat man använder.

Läs mer

Mer om att lyssna, prata och läsa med små barn på webbplatsen www.bokstart.se.

Tips från en pedagog för att stödja barnets skolgång

Pedagogen Lennart Grosin intervjuades i tidningen *Nytt i Skolfam*, 2012, där han förde fram att det inte har så stor betydelse om en familjehemsförälder förstår allt som barnet studerar. Det viktiga är att visa intresse för vad barnet gör i skolan och att vara delaktig. Så här kan barnet få stöd:

- Prata med barnet om skolan.
- Hjälp till att organisera skolarbetet.
- Hjälp till med läxorna.
- Berätta om egna erfarenheter och kunskaper.
- Läs, skriv, räkna och prata med barnet.
- Visa intresse för barnets fritidsintressen.
- Gör saker tillsammans på fritiden.
- Visa intresse för barnets framtid.
- Håll kontakt med skolan.

Vem ansvarar för barnets skolgång?

Socialtjänsten ska verka för att barn i familjehem får lämplig skolgång.¹⁴³ Skolan ska tillhandahålla undervisning och vid behov särskilt stöd. Du som familjehemsförälder ansvarar för att följa och stödja barnets skolgång utifrån de planer som finns. Ett bra samarbete mellan alla parter är a och o. Även barnets föräldrar ska så långt möjligt göras delaktiga.

Skolan ansvarar för att

- tillhandahålla undervisning
- genomföra en utredning om det visar sig att en elev inte uppnår kunskapskraven
- upprätta ett åtgärdsprogram och erbjuda särskilt stöd om behov finns.

! Socialtjänsten ansvarar för att

- verka för att de barn som placeras i familjehem får lämplig utbildning
- upprätta en genomförandeplan där det framgår vad som ska göras och vem som ansvarar för vad
- tillhandahålla de extra insatser som kan behövas i skolan av sociala eller psykologiska skäl
- följa upp hur det går i skolan genom samtal med barnet, familjehemmet och skolan.

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

Som familjehemsförälder finns det många sätt som man kan bidra för att underlätta och motivera barnets läsande och skolgång. Ibland finns även specifika uppdrag utifrån barnets behov beskrivna i genomförandeplanen. Som familjehemsförälder ansvarar man för att barnets vardag i skolan fungerar och man kan exempelvis

- läsa för och tillsammans med barnet
- uppmuntra barnet att läsa själv
- ge barnet stöd i kamratkontakter
- prata med barnet om skolan och visa intresse för hur det går
- hjälpa barnet att få ordning och struktur i vardagen [13]
- ha löpande kontakt med lärare och annan skolpersonal
- ha löpande kontakt med barnets föräldrar för information om barnets skolgång.
- gå på föräldramöten
- delta i skolaktiviteter som föräldrar är inbjudna till
- slå larm till skola och socialtjänst om barnets skolsituation inte fungerar.

¹⁴³ Se 6 kap. 7 § 2 SoL.

Referenser kapitel 7

1. Vinnerljung B, Berlin M, Hjern A. Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. Stockholm: Socialstyrelsen; 2010. s. 227-66.
2. Socialstyrelsen. Instabilitet bland barn och unga placerade i heldygnsvård enligt SoL och LVU. 2023.
3. Gustafsson J-E, Allodi Westling M, Alin Åkerman B, Eriksson C, Eriksson L, Fischbein S, et al. School, Learning and Mental Health: A systematic review. Stockholm: Kungl. Vetenskapsakademien; 2010.
4. Att lyssna på barn i familjehem – en nationell brukarundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården. Socialstyrelsen; 2021.
5. Eide K, Hjern A. Unaccompanied refugee children – vulnerability and agency. *Acta Paediatrica*. 2013; 102(7):666-8.
6. Wade J, Sirriyeh A, Kohli R, Simmonds J. Fostering unaccompanied asylum-seeking young people: creating a family life across a "world of difference"; 2012.
7. Förskolans påverkan på barns hälsa [Elektronisk resurs]. 2017.
8. Tordön RD. Health, Experienced Support and School Performance among Children in Out-of-home care. Linköping: Linköping University Electronic Press; 2020.
9. Bremberg S. Psykisk hälsa, specialnummer. 2011:nr 3 [Förskolan, skolan och den psykiska hälsan]. Stockholm; 2011.
10. Kartläggning av interventioner med syfte att tillgodose placerade barns och ungas rätt till utbildning och hälso- och sjukvård. Stockholm: Socialstyrelsen; 2013.
11. Hedin L. Foster youth's sense of belonging in kinship, network and traditional foster families, an interactive perspective on foster youth's everyday life. Örebro: Örebro University; 2012.
12. Vinnerljung B, Tideman E, Sallnäs M, Forsman H. Paired Reading for foster children: results from a swedish replication of an English literacy intervention. *Adoption & Fostering*. 2014; 38(4):361-73.
13. Skilbred DT, Iversen AC, Moldestad B. Successful Academic Achievement among Foster Children: What Did the Foster Parents Do? *Child Care in Practice*. 2017; 23(4):356-71.

Samspel och gränssättning

8. Samspel och gränssättning

Det här kapitlet handlar om

- hur familjehemsföräldrar kan främja ett bra samspel med barnet
- strategier för att lösa konfliktsituationer
- hur kan familjehemsföräldrarna hjälpa barnet att bryta negativa beteenden.

Förälder eller familjehemsförälder – likheter och skillnader

Föräldraskap utgår från barnets behov. Alla barn behöver föräldrar som är närvarande, lyhörda och förutsägbara. Det ger barnet en trygg och förutsägbar tillvaro tillsammans med föräldrarna. Det här kapitlet kommer ägna sig åt hur man som förälder skapar denna tillvaro. Alla barn har behov av fostran och vägledning för att kunna växa upp till välfungerande vuxna individer, men gränserna behöver sättas i ett varmt och vänligt klimat. Barn i familjehem, liksom alla barn, har rätt till ”omvårdnad, trygghet och en god fostran” så som lagen uttrycker det.¹⁴⁴ Likheter mellan föräldraskap i allmänhet och föräldraskap i rollen som familjehemsförälder är i många fall större än skillnaderna. Barns behov av ett gott omhändertagande är lika stort, oavsett om barnet bor hos sin ursprungsfamilj eller är placerat i ett familjehem. Att fostra barn handlar om att ge värme, kärlek, beröm och uppmuntran, och att på så sätt skapa en grund för en god självkänsla. Att bygga en god relation till barnet och skapa en positiv samvaro är grunden i all fostran. En förälder behöver också sätta gränser, men inte på ett auktoritärt och bestraffande sätt. Forskning visar att en sådan uppfostringsstil är negativ för ett barns utveckling [1]. Den kränker dessutom barnets rättigheter och hör inte hemma i vare sig familjehemsvården eller i uppfostran av egna barn.

Ovanstående gäller alltså alla barn, men det finns särskilda omständigheter när det gäller barn i familjehem som är viktiga att belysa. Som vi tidigare konstaterat har barn och unga som flyttat till familjehem ofta svåra upplevelser bakom sig. Barn som farit illa har ofta fler problematiska känslor och beteenden att hantera än barn som haft en mer trygg tillvaro.

Familjehemsföräldrar kan därför behöva fler strategier för att möta exempelvis beteendeproblem hos det placerade barnet än vad de behöver för att möta de ”egna” barnen.

En annan viktig skillnad är att en familjehemsförälder har byggt en trygg bas och har en stabil grundrelation till det egna barnet medan detta är något man behöver etablera med ett barn som inte vuxit upp med familjehemmet från början.

Ett sätt att beskriva föräldrarollen

Föräldraskapet kan på ett lekfullt sätt beskrivas i fyra olika roller [2].

Skyddsängel

Det är familjehemmets främsta uppgift att se till att barnet får en god omvårdnad och att barnets intressen och behov uppmärksammas.

Lärare

Här är familjehemsförälderns uppgift att lära barnet nya färdigheter som hen kan behöva för att klara en situation bättre (hur man förväntas sitta vid matbordet, hur man pratar vid matbordet med de andra måltidsdeltagarna m.m.).

I många fall kan problematiska beteenden (till exempel att vara stökig vid en matsituation) handla om att barnet saknar sociala färdigheter för att klara av situationen på ett bra sätt.

Detektiv

För att man som familjehemsförälder ska veta vad barnet behöver hjälp med, till exempel vilka sociala färdigheter som barnet behöver träna på, måste man ha god kunskap om barnet och dess beteenden. Det är ofta familjehemsföräldern som träffar barnet mest, vilket skapar goda förutsättningar för att identifiera såväl träningsarenor som styrkor hos barnet. Denna uppgift kan liknas vid ett ”detektivarbete”.

Domare

För att en fotbollsmatch ska kunna spelas tryggt och säkert behöver det finnas en domare som sätter regler för spelet och vägleder spelarna så att de vet hur de ska följa dessa. På samma sätt kan det placerade barnet behöva vägledning kring vad som är okej och vad som inte är det.

¹⁴⁴ Se 6 kap. 1 § föräldrabalken.

Viktigt att förebygga oönskade avbrott i placeringen

Ett problem inom familjehemsvården som nämnts tidigare är att placeringen alltför ofta avbryts i förtid, ofta med allvarliga konsekvenser för den unges utveckling och negativa upplevelser för familjehemmet. Risken är särskilt stor när det gäller tonåringar med beteendeproblem [3]. Familjehem kan behöva redskap och verktyg för att bryta mönster av återkommande konfliktsituationer och för att förebygga att allvarliga problem utvecklas.

Tre viktiga tillägg till detta:

- Alla barn och unga som flyttar till ett familjehem har inte ett problematiskt beteende. Det är viktigt att inte generalisera, eftersom egna förväntningar också påverkar hur barnet faktiskt beter sig i praktiken. Positiva förväntningar leder ofta till positiva beteenden och vice versa.
- Grunden för att kunna förändra negativa beteenden är att möta barnets behov och skapa en god relation. Ett lyhört, respektfullt och varmt bemötande är viktiga förutsättningar för att skapa en bra relation med barnet.
- Problematiska beteenden hos barn och svårigheter i relationer med barn kan ha flera orsaker. Barnet kan till exempel ha funktionsnedsättningar som kräver särskilda kunskaper. Samråd med socialtjänsten och med barnets föräldrar är viktigt för att få veta om särskilda insatser och förhållningssätt behövs.

Social inlärningsteori – en utgångspunkt för att förebygga och förändra

Det sätt att tänka som presenteras i det här kapitlet har sin grund i social inlärningsteori, som är en förklaringsmodell för hur vi människor lär in såväl önskade som oönskade beteenden. Utgångspunkten är att vårt beteende påverkas av, och påverkar, vår omgivning [2, 4]. Genom att fokusera på människors beteende i stället för på exempelvis människors känslor skapar man, enligt förespråkare för denna teoretiska utgångspunkt, bättre förutsättningar för positiva förändringar i relationer människor emellan. Det kan i sin tur leda till ett större välbefinnande.

Att kunna bryta ett mönster av konflikter mellan barn och föräldrar är av intresse, inte bara för familjehemsvården. Det finns ett antal föräldraskapsprogram för alla föräldrar som bygger på social inlärningsteori (Komet, Cope, The incredible years med flera). Utvärderingar av dessa program är i många fall positiva, och både föräldrar och barn upplever att de blivit hjälpta av att delta i programmen [5].

Små och stora beteendeproblem

Både barn och vuxna har ibland problematiska beteenden. Exempel på beteendeproblem är aggressivitet, skolk och kriminalitet. Beteendeproblem kan också definieras som upprepade brott mot sociala normer för vad som betraktas som ett acceptabelt beteende [6].

Beteendeproblem yttrar sig på olika sätt beroende på barnets ålder. Ju tidigare problemen uppstår, desto större är risken för att problemen ska kvarstå och dessutom öka, om inte insatser sätts in. Det kan finnas naturliga skäl till att barn exempelvis är aggressiva och bråkiga. Det gäller inte minst barn som flyttar till familjehem. Oavsett orsak till beteendet bör barn få hjälp med att bryta mönster av negativa beteenden, främst för barnets egen skull. Omfattande forskning visar att en hög andel av de barn som har beteendeproblem får svårigheter på flera områden i livet, såsom i kamratrelationer och i skolan [6]. Det gäller alltså att

rusta barnet för goda, varaktiga relationer och då är de vuxnas förmåga att hantera barnets beteendeproblem centrala. Barn behöver hjälp i ett tidigt skede med beteenden som skapar svårigheter i relationer med andra, innan problemen har blivit alltför stora. Genom att bryta mönster av negativa beteenden i vardagen kan man som familjehemsförälder dels förebygga att allvarigare problem utvecklas, dels få till en mer positiv samvaro i familjen här och nu.

Hur kan negativa sociala beteenden växa fram?

Människor formar och formas av det sociala sammanhang som de befinner sig i. Talesättet ”barn gör inte som man säger, utan som man gör” får starkt stöd i forskning om mänskligt beteende. Till exempel kan ett barn trösta eller ”läxa upp” sina gosedjur med samma ord, tonfall och mimik som föräldern själv använder till sitt barn. Människor lär sig genom att observera andra i sin omgivning. Positiv förstärkning av olika beteenden (till exempel belöningar eller beröm) ökar sannolikheten för att ett beteende lärs in [7]. Om lillasyster märker att storebror får positiv förstärkning i form av uppmärksamhet och skratt när han sjunger för föräldrarna, kommer hon med stor sannolikhet att själv vilja sjunga en sång.

Hur inläringen blir påverkas av vilka förebilder som finns att iaktta. På så vis kan både ett ”lyckat” beteende och ett antisocialt beteende läras in. Beteendeproblem kan utvecklas i relationen mellan barn och föräldrar om föräldrar ofta ger efter eller är överdrivet hårda och bestraffande. Barnets negativa beteende kan bli ett mönster som riskerar att upprepas i andra sammanhang, till exempel i skolan. Barn som inte lärt sig de ”rätta koderna” kan bli utestängda från gemensamma aktiviteter och så småningom söka sig till andra med liknande svårigheter. Det kan förstärka en negativ grupidentitet där normbrytande beteenden, såsom begynnande kriminalitet, är acceptabelt och till och med ger hög status [2, 4].

Det som uppmärksammas kommer man troligen att få se mer av

Det är inte ovanligt att barn som kommer till familjehem har fastnat i ett mönster där de får mycket uppmärksamhet för dåligt beteende, till exempel att bråka och slåss, och lite uppmärksamhet för positiva beteenden. Detta påverkar barnets självkänsla på ett negativt sätt och riskerar att bli en självuppfyllande profetia, där negativa förväntningar leder till ökat negativt beteende. Ett verktyg för att bryta en sådan utveckling är att anta utmaningen att påverka beteenden genom riktad uppmärksamhet och positiv förstärkning. Detta kräver två saker av en förälder:

- Man måste vara beredd att omedelbart uppmärksamma och uppmuntra önskade beteenden som man ser hos barnet.
- Man måste vara beredd att ignorera och minska graden av uppmärksamhet när barnet visar oönskade beteenden. Ofta är möjligheterna att rikta om uppmärksamheten större än vad man tror.

Precis som en brasa fortsätter att brinna då man ger den syre fortsätter ofta ett beteende om man uppmärksammar det. Därför finns det anledning att uppmärksamma det som är positivt. Det finns självfallet beteenden som man inte kan ignorera. Om barnet till exempel håller på att skada någon annan eller sig själv så måste man ingripa.

Gränssättning – ”Fem gånger mer kärlek”

Även om man vet att beröm och belöning ökar chansen till positiv inläring är det svårt att undvika att då och då säga ”nej, gör inte så!” eller något liknande. Forskning visar dessutom att barn behöver adekvat gränssättning. Det innebär i korthet att det behöver finnas tydliga regler och rutiner i hemmet. Gränssättningen ska vara konsekvent, men inte rigid och auktoritär. Barn behöver också lära sig att förhandla och kompromissa. Gränssättningen behöver vara balanserad och ske med flexibilitet i en varm relation mellan barn och vuxna.

Hur bör då balansen mellan den vuxnes positiva och negativa reaktioner på ett beteende se ut? Forskaren Martin Forster ger oss ett riktmärke i boken ”Fem gånger mer kärlek”. Han menar att formeln för en framgångsrik interaktion mellan vuxen och barn är fem gånger så mycket positiv social samvaro som negativ samvaro. Att ha trevliga stunder tillsammans har stor betydelse. Detta kan låta enkelt och självklart. Verkligheten för många familjer i en stressad vardag är emellertid att en stor del av kommunikation består av tillsägelser eller korrigeringar. Det som är problematiskt med detta är att en alltför hög grad av tillsägelser och kritik leder till ökade konflikter och problem [8].

Exempel

Om någon i ditt hushåll glömmar att släcka lamporna i hallen och sedan lämnar huset, är det troligt att du kommer att uppmärksamma och kommentera detta? Kanske. Hur stor är sannolikheten att du på samma sätt skulle uppmärksamma och kommentera varje gång samma person har kommit ihåg att släcka lamporna? Förmodligen inte så hög. Om vi framgångsrikt ska kunna öka mängden positiv förstärkning till de männi-skor som vi omger oss med krävs det att vi letar efter små positiva saker att uppmärksamma, även sådant som vi kan tycka är självklart. Det handlar även om hur vi riktar våra tankar. Var lägger jag min energi, på det som fungerar, eller på det som behöver förändras?

Exempel

Alla som har gjort en livsstilsförändring någon gång i sitt liv, t.ex. börjat träna, vet att förändringen ofta har ett pris och att det kan kännas ”motigt” att göra något nytt, framför allt till en början. Om man går från att vara en ”soffpotatis” till att börja med någon fysisk aktivitet brukar detta dock bli självförstärkande efter 4–6 veckor. Genom att tillföra uppmuntran i olika former under den första tiden, då risken för återfall i det ”gamla” oönskade beteendet är som störst, kan känslan av motstånd för det ”nya” minska.

Förhållningsätt och strategier

Även om många konfliktsituationer går att förebygga är det ändå troligt att man någon gång kommer att hamna i mer ”akuta” lägen som förälder eller familjehemsförälder. När konflikten redan är ett faktum behövs verktyg för att hantera, snarare än att förebygga.

Hur får man barnet att lyssna?

Hemligheten bakom ett gott samarbete mellan en förälder och ett barn är ofta en god kommunikation. För att skapa en god kommunikation krävs att föräldern är aktivt lyssnande, detta är särskilt viktigt om man pratar med någon som inte är så van vid att uttrycka sig på ett effektivt sätt eller att bli lyssnad på.

Några tips för att främja aktivt lyssnande:

- Håll ögonkontakt med barnet, det finns dock barn som blir obekväma vid just ögonkontakt. Med tonåringar är samtal i bilen ofta särskilt lyckade.
- Lyssna färdigt innan frågorna ställs.
- Ställ öppna och utvecklande frågor – alltså inte frågor som är påståenden eller som man kan svara ja eller nej på.
- Hjälp barnet att sätta ord på sina känslor men gör det varsamt eftersom det viktiga är att fokusera på barnets version av exempelvis något som hänt. Det är inte säkert att de känslor som väcks hos lyssnaren är desamma som de som barnet faktiskt kände.

Förutom aktivt lyssnande är förmågan att kommunicera budskap och önskemål på ett tydligt sätt en viktig ingrediens i ett gott samarbete.

Tips på mer effektiv kommunikation:

- Välj ett lämpligt tillfälle för att fånga barnets uppmärksamhet.
- Var kortfattad och tydlig.
- Ge positiva och specifika budskap om vad som önskas i stället för att berätta vad man inte vill.
- Ge barnet tid för att följa en uppmaning. Upprepa inte samma uppmaning flera gånger; både barn och vuxna kan behöva processtid för att först kunna bearbeta informationen och sedan omsätta den i handling.

Det är inte ovanligt att vuxna avbryter barns berättelser med frågor, tips eller till och med kritik. Risken är då att barnet tystnar, upprepar sig eller betar sig sämre.

Fundera

De flesta av oss har ett starkt behov av att tillhöra en grupp och ett sammanhang och att känna oss sedda och bekräftade. Vi tenderar i hög grad att bete oss på ett sätt som uppskattas av gruppen eller någon förebild vi har. Vilka förebilder har jag själv haft under min uppväxt? Har någon varit speciellt betydelsefull och i så fall varför?

Att arbeta med uppmuntran i form av beröm och positiv respons

De föräldrastödsprogram och metoder som utifrån social inlärningsteori har vuxit fram för att bryta upptrappade konflikter och onda cirklar av tjat och trots arbetar bland annat med positiv respons. Det innebär att aktivt uppmärksamma och berömma ett önskat beteende. Målet är att öka mängden uppmuntran och att den uppmuntran som ges blir så attraktiv för barnet att det blir lönsamt att anstränga sig. Barnstyrd tid där föräldern är helt närvarande på barnets villkor har visat sig ge en mycket positiv effekt. För att nå denna positiva effekt kan det räcka med 10 – 15 minuter per dag.

Vad är konsekvenser och hur kan de användas på ett effektivt sätt?

Huvudbudskapet i detta kapitel är att det är oerhört viktigt med uppmuntran och en positiv samvaro. Det finns dock tillfällen i all fostran och vägledning då även användande av konsekvenser är nödvändigt [9]. Konsekvenser är inte samma sak som straff. Vad det handlar om är att allt mänskligt beteende får någon form av konsekvens och detta är något som både barn och vuxna behöver förhålla sig till.

Man kan skilja på naturliga konsekvenser och konstruerade konsekvenser. En *naturlig konsekvens* är något som uppstår av sig själv till exempel ”Om man går ut i kylan utan att ha på sig en jacka så fryser man”. En *konstruerad konsekvens* är något vi kan skapa för att göra ett oönskat beteende mindre lönsamt till exempel ”Om läxorna inte är gjorda före klockan 19.00 blir det ingen datortid”.

Naturliga konsekvenser är ofta en mer effektiv väg till inlärning. Men det är inte alltid möjligt att kontrollera dem. Fostran som består av en hög andel konstruerade konsekvenssystem blir lätt ”tungrodda” och blir i värsta fall ineffektiva. När man använder konsekvenssystem är det viktigt att konsekvenserna utformas i överenskommelse med barnet. Det blir bättre om konsekvenser är genomtänkta och har ett, för barnet, tydligt syfte. Det är annars lätt att konsekvensen skapas i stunder av irritation och som resultatet av en konflikt.

Fundera

I vilket av nedanstående exempel tror du att det är störst chans att Kevin kommer att berätta om sin dag?

Kevin: Det var inte kul i skolan i dag. Alla är dumma, särskilt Jesper! Jag fick inte vara med och låna hans skateboard på rasten i dag.

Mamma: Du hade säkert fått låna hans saker om du hade varit mer försiktig. Kommer du ihåg spelet som gick sönder när du lånade det? Varför leker du inte mer med Robin i stället, ni verkar komma bättre överens?

Eller

Mamma: Är du verkligen säker på att det var så? Jesper kanske bara var upptagen av annat, han gillar säkert dig.

Eller

Mamma: Det verkar som om du haft en tuff dag, jag kan förstå om du blev ledsen eller arg när du inte fick vara med. Kan du berätta mer om vad som hände?

Viktigt att tänka på vid användandet av positiv respons och konsekvenser

Hemligheten bakom framgång vid användande av positiv respons och konsekvenser är egentligen ganska logisk. Det handlar om att skapa regler som gör det mer lönsamt att uppvisa ett positivt beteende än ett negativt, och att sedan tillämpa dessa regler konsekvent. Det kan låta enkelt att använda sig av detta system, men det finns en del fallgropar.

Det är viktigt att tänka på att barnen är delaktiga och att barnets bästa är det avgörande. Endast

positiv förstärkning ska användas. Det kan finnas en risk för att beröm för det positiva beteendet kan utebli då barnet inte förändrat sitt beteende. Det uteblivna berömmet kan då uppfattas som ett straff av barnet. Det är viktigt att vara uppmärksam på risken för detta och berömma även ”små” positiva förändringar.

Många föräldrar och familjehemsföräldrar tycker om att arbeta med belöningssystem och konsekvenser, men detta passar inte alla barn. Rådgör därför alltid med barnets socialsekreterare. Det är en fördel om man får specifik utbildning och handledning om man vill använda sig av dessa metoder.

Välj dina strider

Forskaren Ross Greene har utvecklat ett verktyg som han kallar för ABC-modellen. Från början var modellen särskilt inriktad på hur man bemöter barn med exempelvis NPF-diagnoser. Verktöget kan dock vara användbart även i bemötandet av barn utan diagnoser. Modellen beskriver de olika alternativ man har som vuxen då man ger barn en uppmaning eller fråga, eller ställer ett krav. Många kan nog känna igen att det är just i dessa situationer, då det förväntas något av barnet, som barnet kan "explodera". Till exempel 3-åringen som börjar skrika "vill inte" vid uppmaningen "nu ska tänderna borstas!" eller 13-åringen som smäller i dörren och stänger in sig på sitt rum vid uppmaningen "det är dags att göra läxorna". Ross Greene menar att det finns barn som är särskilt explosiva och som har svårare att hantera denna typ av situationer än andra [10].

För att de vuxna som finns runt barnet ska orka stå för en konsekvent fostran och för att den ska vara så effektiv som möjligt rekommenderar Ross den vuxne att sortera sina förväntningar på barnet i tre kategorier:

- A Förväntningar som inte är förhandlingsbara**
och som den vuxne kan genomdriva.
- B Förväntningar som är förhandlingsbara,**
där den vuxne och barnet kan finna en kompromiss.
- C Förväntningar som lämnas obesvarade,**
där den vuxne kan släppa sitt krav.

Modellen ger alltså föräldern ett verktyg att tänka igenom vilket handlingsätt som kan ge den mest konstruktiva lösningen för just det här barnet i just den här situationen. Att exempelvis inte ta strid om tandborstningen en kväll när barnet av något skäl är särskilt upprivet eller ledset kan vara en medveten strategi. Vid ett annat tillfälle kan det vara mer lämpligt att försöka få barnet att förstå att tandborstning är nödvändigt [10].

När konflikten är ett faktum

Många konfliktsituationer går som sagt att förebygga, men det är troligt att man någon gång kommer att hamna i mer "akuta" lägen som förälder eller familjehemsförälder. En viktig insikt är att det i sådana situationer handlar minst lika mycket om att hantera sig själv och sina egna känslor, som barnets. Om man bestämmer sig för att använda nya strategier vid konflikthantering kan det dessutom tillfälligt leda till att barnet trappas upp konflikten. Nedan följer några tips på hur man kan tänka och handla:

- Försök att hitta nödutgångar från konflikten. Välj till exempel att inte ta strid för att undvika upptrappning.
- Det kan även fungera att avleda barnets uppmärksamhet till en annan aktivitet. På det viset kan man som förälder hantera sina egna känslor och hjälpa barnet att öka sin förmåga till självkontroll.

Fundera

Vilka känslor kan jag drabbas av som förälder i en akut konfliktsituation?

Finns det flera exempel på "nödutgångar" att ta till?

Olika åldrar

Yngre barn

Positiv samvaro med små barn sker ofta genom lek. Det har forskats mycket kring hur viktig leken är för att utveckla barns förmåga till samspel och språkutveckling [11]. Leken stärker också relationen mellan barnet och den vuxne. Det är ofta bra att följa barn i leken, att se vad de tar initiativ till och följa efter. Barnstyrd lek, där vuxna är lyhörda och närvarande, tycks öka barnets förmåga till samarbete mer än lek mellan vuxna och barn i allmänhet. Det viktigaste är dock att man har en positiv social samvaro regelbundet. Forskning har visat att 15 minuters positivt umgänge per dag mellan barn och föräldrar påverkar kontakten positivt.

Det är vanligt att barn utvecklas i ”språng”. Perioder med intensiv utveckling och prövande av nya kunskaper kan följas av perioder då barnet tvivlar på sin förmåga och tillfälligt tycks ”tappa” färdigheter som barnet tidigare uppvisat [12]. Under dessa perioder kan barnet ofta upplevas som trotsigt eller gnälligt och klängigt. Man pratar ibland om specifika ”trotsåldrar” men detta är beteenden som kan förekomma under barnets hela utveckling och som ställer krav på både lyhördhet och tålamod hos de vuxna. För att bli en självständig individ pendlar barnet mellan en önskan om närhet och en strävan efter att handla efter egen vilja.

Tonåringar

Hjärnforskare brukar tala om att hjärnan blir ”vuxen” först vid 23–25 års ålder [13]. Rent biologiskt befinner sig tonåringen i en fas då förmågan att bedöma risker och förstå konsekvenser inte är fullt utvecklad. Hjärnan är som mest ”riskbenägen” vid 15–16 års ålder. Kanske är detta en av anledningarna till att normbrytande beteenden (till exempel kriminalitet och droganvändande), som generellt är ovanliga hos barn, förekommer i större utsträckning hos tonåringar.

Tonårstiden är också en tid då frigörelse från vuxenvärlden är en del av identitetsutvecklingen. Det kan innebära särskilda utmaningar för de tonåringar som blir familjehemsplacerade och för de familjehem som tar emot dem. En skillnad som det är viktigt att vara medveten om, är att den bas och de band som man byggt upp med sin biologiska tonåring ofta innebär att relationen tål mer av konflikter och hårda ord. Det kanske inte händer så mycket om det biologiska barnet som kommit in i tonåren argt skriker något om att flytta och svaret blir ”Gör så!”.

Ett sådant svar till en tonåring i ett familjehem kan ställa till stor skada då det är en realitet för det placerade barnet att hen kan få flytta om det uppkommer ett bråk med familjehemsföräldrarna. Många placerade barn har vittnat om deras känsla av maktlöshet vid en placering som bland annat kan komma till uttryck i att det placerade barnet alltid har ”en nödväska” packad för att försöka att vara beredd om det blir ett sammanbrott.

Att skapa förutsättningar för en positiv samvaro med tonåringar kan handla om att hitta rätt balans mellan att finnas till hands för aktiviteter och samtal, och att respektera tonåringens behov av ökad integritet och en egen sfär, där jämnåriga ofta har en stor betydelse. Idealet är förstås att skapa ett familjeklimat som uppmuntrar till att familjemedlemmarna öppet delar med sig av vad som händer dem i deras dagliga liv, men detta är inte alltid så lätt med en tonåring.

Om tonåringen har haft eller har ett normbrytande beteende (som kan vara en del av anledningen till placeringen), kan det finnas ett extra stort behov av kontroll. Tonåringen kan också behöva ett särskilt stöd för att bygga positiva kamratkontakter men det kan samtidigt kollidera med tonåringars frihetslängtan. I dessa situationer är det viktigt att ha ett nära samarbete med andra som finns runt barnet, som socialtjänst, skola eller ursprungsfamilj. Tillsammans kan man kanske hjälpas åt, så att man som familjehemsföräldrar inte ensamma behöver stå för alla gränser.

Normbrytande beteende

Riskbeteenden

Normbrytande beteende är ett samlingsnamn för negativa, destruktiva beteenden hos barn som innebär brott mot gällande sociala normer, regler eller lagar.

Begreppet normbrytande beteende omfattar beteenden och svårigheter där det finns risk för att man fortsätter det normbrytande beteendet och återfaller i brott. Det kan till exempel handla om trots, ilskeutbrott, aggressivitet, impulsivitet, spänningssökande, svårigheter med empati och beteenden som följer av bristande sociala färdigheter och destruktiva problemlösningstrategier [14, 15].

Kumulativ utveckling

Man kan anta att de riskbeteenden som ett barn uppvisar tidigt i livet till stor del beror på samma orsaker som de riskbeteenden barnet uppvisar i övre tonåren. Riskbeteenden utvecklas kumulativt, det vill säga att riskfaktorer och riskbeteenden i tidiga år ofta leder till fler riskfaktorer och mer allvarliga riskbeteenden.

I låg- och mellanstadieåldern kan normbrytande beteende bland annat yttra sig som ilskeutbrott, vägran att underordna sig vuxnas regler och krav hemma och i skolan, lögn, svårigheter med samspel, konflikter med andra barn och att utsätta sig själv och andra för fara. Riskbeteendena kan också uttryckas som mobbing och elakheter mot andra barn, skadegörelser och snatterier. Barnet kan börja vistas i riskmiljöer, debutera med alkohol och droger och företa sig grövre brott. I högstadie- och gymnasieåldern kan riskbeteendena öka i allvarlighetsgrad och frekvens då umgänget och identifikationen med andra personer med normbrytande beteende förstärks, samtidigt som kontakterna med prosociala barn och vuxna minskar [16-19].

Allvarlig brottslighet i målgruppen

Ungdomsåren är en period i livet då många begår kriminella handlingar. Förseelsebrott, snatterier och till och med enstaka allvarligare brott kan där-

för ses som normalt för en tonåring och innebär i sig sällan en risk för fortsatt brottslighet. För de allra flesta kommer dessa riskbeteenden att avta i takt med ålder och mognad [20-22].

För yngre barn däremot kan alla former av brott vara en varningssignal som behöver tas på allvar. Svenska och internationella studier visar att ungefär fem procent av de pojkar som begår brott före 13 års ålder står för 50–60 procent av alla brott – särskilt allvarliga brott – som begås av unga vuxna [22, 23]. Samtidigt kommer inte alla som begår eller misstänks för brott innan de är straffmyndiga att fortsätta med kriminalitet. I en studie från Brottsförebyggande rådet (Brå) fann man att drygt hälften av de barn under 15 år som misstänktes för brott under 2012 inte hade återfallit i ny brottsmisstanke inom tre år [23].

NPF och IF

Pojkar och flickor med normbrytande beteenden och neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (NPF) eller intellektuell funktionsnedsättning (IF) är en sårbar grupp med förhöjd risk för en ogynnsam utveckling [16, 24-26]. Svårigheter till följd av NPF eller IF kan utgöra riskfaktorer för utveckling av ett normbrytande beteende.

Samarbeta och ta emot stöd

Att fostra ett barn är något av det mest utmanande och belönande som finns. Ett talesätt säger att ”det krävs en by för att fostra ett barn”, det vill säga det krävs flera personer för att klara en så ansvarsfull uppgift. Det ligger en hel del i det talesättet. Föräldraskap innehåller många utmaningar och glädjeämnen, som man vinner på att dela med andra. Detsamma gäller för familjehemsföräldrar. Forskning visar att familjehem som deltar i utbildning/handledning med andra familjehem, där fokus läggs på att hantera problematiska beteenden hos det placerade barnet, upplever att de klarar sitt uppdrag bättre än andra familjehem och att de mår bättre psykiskt [27].

Referenser kapitel 8

1. Steinberg LD. Adolescence; 2017.
2. Chamberlain P, Fisher PA, Moore K. Multidimensional treatment foster care: Applications of the OSLC intervention model to high-risk youth and their families. I: Reid JB, Patterson GR, Snyder J, red. Antisocial behavior in children and adolescents: A developmental analysis and model for intervention. Washington, DC: American Psychological Association; 2002.
3. Vinnerljung B, Sallnäs M, Kyhle Westermarck P. Sammanbrott vid tonårsplaceringar: om ungdomar i fosterhem och på institution: en rapport från CUS. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS), Socialstyr.; 2001.
4. Shaw DS, Winslow EB. Precursors and correlates of antisocial behavior from infancy to preschool. I: Stoff DM, Breiling J, Maser JD, red. Handbook of antisocial behavior. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc; 1997. s. 148-58.
5. Föräldrastödsprogram vid utagerande beteende hos barn: effekter och verksamma komponenter [Elektronisk resurs]. 2019.
6. Kyhle Westermarck P. MTFC – en intervention för ungdomar med beteendeproblem [Doctoral Thesis]: Socialhögskolan, Lunds universitet; 2009.
7. Ferrer-Wreder L. Successful prevention and youth development programs: across borders. New York: Kluwer Academic/Plenum; 2004.
8. Forster M. Fem gånger mer kärlek: [forskning och praktiska råd för ett fungerande familjeliv: en bok till föräldrar med barn mellan 2 och 12 år]. Stockholm: Natur & kultur; 2009.
9. Patterson GR NC. The development of a reliable and valid treatment program for aggressive young children. Int J Ment Health. 1990; 1990; 19.
10. Greene RW, Gerland G. Explosiva barn: ett nytt sätt att förstå och behandla barn som har svårt att tåla motgångar och förändringar. Stockholm: Cura; 2003.
11. Hedenbro M, Wirtberg I. Samspelets kraft: Marte meo - möjlighet till utveckling. Lund: Palmkron; 2012.
12. Alfvén M, Hofsten K. Trotsboken. Stockholm: Norstedts; 2015.
13. Klingberg T. Den lärande hjärnan: om barns minne och utveckling. [Stockholm]: Natur & Kultur; 2021.
14. Socialstyrelsen. Insatser för att motverka fortsatt normbrytande beteende och återfall i brott: kunskapsstöd med rekommendationer för socialtjänstens arbete med barn 6-17 år. [Stockholm]: Socialstyrelsen; 2021.
15. Bedöma risk och behov för barn och unga som begår brott eller har annat normbrytande beteende: kunskapsstöd för socialtjänsten. [Stockholm]: Socialstyrelsen; 2020.
16. Pilling S, Gould N, Whittington C, Taylor C, Scott S. Guidelines Recognition, intervention, and management of antisocial behaviour and conduct disorders in children and young people: summary of NICE-SCIE guidance. BMJ-British Medical Journal , 346 (artn f12) (2013. 2013.

17. Connor DF. Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: Research and treatment. New York: Guilford; 2004.
18. Fanti KA. Understanding heterogeneity in conduct disorder: A review of psychophysiological studies. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*. 2018; 91:4-20.
19. (SFBUP) Sffb-ou. Riktlinjer beteendesyndrom; 2019.
20. Westerberg S. Skolundersökningen om brott 2019. [Elektronisk resurs]: om utsatthet och delaktighet i brott. Stockholm: Brottsförebyggande rådet; 2020.
21. Moffitt TE. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*. 1993; v100(n4).
22. Farrington DP, Ttofi MM, Coid JW. Development of adolescence-limited, late-onset, and persistent offenders from age 8 to age 48. *Aggressive Behavior*. 2009; 35(2):150-63.
23. Bogestam N. Brotts begångna av barn: en utvärdering av ändringarna i lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare under 15 år Stockholm: Brottsförebyggande rådet BRÅ: 2014.
24. Beaudry G, Yu RQ, Langstrom N, Fazel S. An Updated Systematic Review and Meta-regression Analysis: Mental Disorders Among Adolescents in Juvenile Detention and Correctional Facilities. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 2021; 60(1):46-60.
25. Rutten AX, Vermeiren RRJM, Ch. Van N. Autism in adult and juvenile delinquents: a literature review. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*. 2017; 11(1):1-12.
26. Cino G. A crime to be punished or a problem to be solved? Anti-social behaviour orders and young people with mild learning disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities and Offending Behaviour* ; volume 5, issue 2, page 64-77 ; ISSN 2050-8824. 2014.
27. Price JM, Chamberlain P, Landsverk J, Reid JB, Leve LD, Laurent H. Effects of a foster parent training intervention on placement changes of children in foster care. *Child Maltreatment*. 2008; 13(1):64-75. Vardagen i familjehemmet.

Vardagen i familjehemmet

9

9. Vardagen i familjehemmet

Det här kapitlet handlar om

- hur man som familjehemsförälder kan ta emot barnet på ett välkomnande sätt
- hur den egna familjen kan påverkas när en ny familjemedlem flyttar in
- syskon i familjehem
- hur kan man stödja barnet inför flytt till eget boende.

Förberedelser

När ett barn ska flytta till ett familjehem är det bra att alla berörda är väl förberedda. Det kan handla om att få information om vad som ska hända, vilka är familjehemmet, beskrivning av barnet och dess behov och en plan för stöd till alla berörda. Utifrån rollen som uppdragsgivare ansvarar socialtjänsten för att familjehemsföräldrar, barnet och dess vårdnadshavare, i den mån det är möjligt, är delaktiga och får den information som krävs. För barnet som ska flytta in är informationen om familjehemmet särskilt viktig. Som familjehem kan man gärna förbereda en presentation av sin familj och sin omgivning som kan lämnas till barnet. I planeringen inför flytten kan till exempel ingå en plan för hur övergången och inflyttningen till familjehemmet ska se ut. Planering för eventuell skolgång är också viktigt [1].

Familjehemsföräldrarna behöver få information om barnet som ska flytta till dem. Det kan handla om sånt som rutiner vid sänggåendet, barnets matvanor (vad barnet tycker om eller ogillar), vad som är viktigt eller roligt för barnet, vad som skrämmer eller oroar barnet och information om eventuell medicinering. Socialtjänsten ansvarar för att familjehemmet får nödvändig information och det kan vara bra att få den skriftligt [1]. Information om barnet kan komma från olika personer runt barnet. Det är viktigt att barnets föräldrar är delaktiga och får möjlighet att berätta om sitt barn och vad barnet kan behöva. Om det rör sig om en omplacering från ett annat familjehem, ett jourhem eller en institution är de viktiga informationsgivare.

Flytten är en omvälvande händelse för barnet

Att flytta till ett familjehem är oftast en omvälvande händelse för barnet. Det kan vara smärtsamt att skiljas från det välkända och det är naturligt att känna sig chockad, rädd och orolig inför allt det nya i familjehemmet. Känslan hos barnet kan stå i kontrast till familjehemmets känsla av förväntan och glädje inför att barnet ska flytta in. Barn som har haft kaos i ursprungsfamiljen eller under tiden på flykt från annat land till lugnet i familjehemmet

beskriver att omställningen kan vara stor och svår att hantera. När barnet väl landar i familjehemets lugn kan känslor som varit nedtryckta komma upp till ytan. Det kan resultera i att barnet mår sämre än det gjorde före flytten [2, 3].

Mindre barn behöver hjälp med att förstå alla förändringar i och med flytten. Att få med sig något hemifrån, till exempel ett gosedjur eller en filt som luktar ”hemma”, kan ge en viss tröst i övergången. När barnet flyttar in behöver familjehemmet på alla sätt försöka få barnet att känna sig välkommet och att hen känner sig trygg. Förutom ord, gester och leenden som välkomnar barnet, kan man till exempel bjuda barnet på dess favoriträtt. Visa intresse för barnet och var tydlig och förutsägbar i kommunikationen. Bjud in barnet i samtalet och samvaron i familjen. Många barn i familjehem beskriver hur viktigt det är att få känna att man räknas som en familjemedlem. Att göra roliga och positiva saker tillsammans stärker relationen och ger gemensamma minnen.

Många barn känner oro för sina föräldrar

Många barn som flyttar till familjehem har tagit ett stort ansvar för sina föräldrar och ibland även för sina syskon. När de kommer till familjehemmet förändras deras relation till föräldrarna och då kan relationen bli än mer komplicerad. Vissa föräldrar är ledsna och uppmanar barnen att flytta hem igen. Andra är arga och beskyller barnen för att ha orsakat kaoset i familjen eller för att ha ljugit för socialtjänsten om situationen i familjen.

Några av barnen kan ha levt i en familj där föräldern eller någon annan vuxen i familjen är allvarligt sjuk, har ett missbruk eller andra betydande svårigheter. Då kan barnet uppfatta sig som annorlunda och känna sig ensam i förhållande till andra barn. Kanske har barnet lärt sig att dölja vad som pågår i familjen, på grund av det stigma som ofta är kopplat till missbruk eller psykisk ohälsa. Vardagen kan ha varit oberäknelig, och barnet och övriga i familjen kanske måste ljuga för att inte röja ”familjehemligheten”. Barnet blir upptaget med att inte visa sitt mående utåt utan kämpar med att upprätthålla en fasad för att passa in.

Familjehemmets uppgift blir att stödja barnet i sin kontakt med sina föräldrar och att underlätta för att barnet inte ska ta ansvar för sina föräldrar. Socialtjänsten ansvarar för att erbjuda stöd till föräldrarna i samband med placeringen.

"Det bästa med att bo i familjehem, säger Oscar, är att jag inte är rädd när det blir fredag. Och att jag har något att berätta i skolan när det blir måndag."

Kylskåpsbolibompa, En bok om att bo i ett familjehem. Lisbeth Pipping 2015

Ungdomar från Maskrosbarn har lyft fram några viktiga punkter att tänka på.

Ungdomar vill:

- få förtroendet att få en hemnyckel
- få förtroende att vara ensam hemma
- kunna röra sig fritt i bostaden
- få äta när man är hungrig
- att det finns mat som man tycker om och är van vid
- få inreda sitt eget rum
- få veta var allt finns, toalettpapper, schampo, diskmedel osv. Och veta att det är ok för dem att använda det.
- känna sig fria att ifrågasätta saker och ge förslag om förändring/förbättring
- att det är tydligt för ungdomen att den inte själv ansvarar för inköp av mat, hygienartiklar osv
- inte veta vad familjehemmet får i ekonomisk ersättning för deras placering.

Ett interkulturellt perspektiv

Alla bär med sig en kultur. Den formar vår livsstil, våra göranden och våra normer och värderingar. Att känna sig hemma i en kultur innebär att veta vem man är, att kunna förmedla sina tankar och känslor och att agera på ett sätt som man kan räkna med att omgivningen förstår. Om man istället känner sig utanför kan både ens identitet och självkänsla påverkas negativt.

Alla kan känna utanförskap vid vissa tillfällen i livet, till exempel då man flyttar eller byter jobb. Ibland är förändringen en spännande upplevelse, men om den blir för stor eller inte är önskvärd kan den påverka såväl identitet som självkänsla. Det minskar ens förmåga att anpassa sig till det nya sammanhanget. Alla barn som kommer till ett familjehem byter i större eller mindre utsträckning en familjekultur mot en annan. Som familjehemsföräldrar behöver man visa intresse och lyhördhet inför barnets kultur och på alla sätt försöka hjälpa barnet att hitta sin plats i sitt nya sammanhang [4].

Särskilt om jourhem

Som jourhemsföräldrar har man en vana vid att olika barn flyttar in och flyttar ut inom en kort tidsperiod. Inför mottagandet kan man skaffa sig allmänna kunskaper om vad som är viktigt att tänka på, men man måste samtidigt ha i åtanke att varje barn är en ny individ med sina unika egenskaper och personlighetsdrag. Varje barn som man tar emot innebär att man bygger en ny relation.

När ett barn behöver flytta till ett jourhem kan det ofta gå snabbt vilket påverkar den tid som finns för förberedelser. Då är det särskilt viktigt att vara lyhörd för barnets behov och förutsättningar i samband med inflyttningen.

Fundera

Vad tror du är viktigt för att inflyttningen ska bli bra för barnet?

Vanor och rutiner

Det är i vardagen i familjehemmet som alla möts, vuxna som barn. Varje familj har sina regler och förhållningssätt, en del är tydligt uttalade och annat är mer underförstådda. Det kan vara självklart för familjemedlemmarna vad som gäller men det är viktigt att förklara och beskriva för barnet som flyttar in. Hur ser vardagsrutinerna i familjen ut, vilka regler och gränser finns? Det kan handla om sådant som familjemedlemmarnas bestämda sittplatser runt matbordet eller hur familjen brukar ha sitt fredagsmys. Det handlar också om familjens traditioner och vanor, till exempel hur man firar högtider och födelsedagar och hur man umgås med släkt och vänner. Ur ett interkulturellt perspektiv är det både viktigt och spännande att tillsammans med det nyinflyttade barnet skapa en ny familjekultur.

Många av de barn som flyttar till familjehem har tagit ett stort ansvar och varit tvungna att skapa sina egna gränser och rutiner. Det kan då vara svårt för barnet att förhålla sig till att en vuxen sätter gränser. Med tiden kan dock barnet uppleva att det både är en befrielse och en trygghet att få bo med vuxna som just sätter gränser, av omsorg om barnet.

Flytten till familjehemmet innebär förändringar och förluster av olika slag för barnet. Kanske fanns det ett älskat husdjur hemma eller en nära vän som barnet nu saknar. Barnet kan också sakna hemmets lukter och smaker. I barnets ursprungsfamilj pratade man kanske på ett annat sätt och man hade kanske egna skämt och andra familjeegenheter. Det kan dröja innan barnet förstår hur man pratar och skrattar med varandra i den nya familjen.

Barn som flyttar till familjehem kan ha levt med press, omsorgsbrist eller hot och våld under lång tid innan flytten till familjehemmet. De kan ha varit på flykt under lång tid och inte fått sina grundläggande behov tillgodosedda på länge. För dem är det viktigt att familjehemmet representerar trygghet och säkerhet.

Språket

Det kan hända att familjehemmet inte talar samma språk som det placerade barnet och det kan finnas andra orsaker som försvårar kommunikationen till en början. Därför behöver man som familjehemsförälder vara lyhörd, nyfiken och kreativ för att hitta fungerande sätt att kommunicera med barnet. Även om man strävar efter att barnet ska lära sig svenska så snart som möjligt är det bra för barnet att få möjlighet att tala sitt modersmål när det gäller angelägna och känslomässigt laddade frågor. Som familjehemsförälder kan man uppmuntra barnet att underhålla och behålla sitt modersmål, både det talade och det skrivna språket, samtidigt som det lär sig svenska. Ett rikt modersmål medför att även barnets svenska blir mer nyanserad.

Fundera

Vilka rutiner har vi i vår familj?

Vilka är våra viktigaste traditioner?

Vad kan komma att påverkas av att ett barn flyttar in?

Vad kan behöva förändras?

Två barn svarar på frågan vad som kännetecknar ett bra familjehem:

"Familjelivet, att hela familjen ska kunna sitta ner tillsammans, äta middag om inte annat på helger, kunna umgås på kvällarna, hitta på saker tillsammans. Alltså det som är det vanliga, det så kallade normala familjelivet."

"De är liksom sociala, umgås och gör allting tillsammans som en vanlig familj. Jag känner som att jag är född där."

Barnombudsmannens rapport Bakom fasaden, 2011.

Ett barn om betydelsen av sitt modersmål.

"Men när man träffar tandläkaren och så ser man att wow, det här är en persisktalande och man förstår varandra väldigt väl, det känns som att man bara tar en skön, underbar dusch och så släpper allting."

Barnombudsmannens rapport Nyanlända barns hälsa, 2017.

Farzin berättar att han kan uppleva distans i förhållande till sina klasskamrater, t.ex. genom att inte dela humor:

"När jag pratar, när jag skämtar med dem, det blir lite konstigt för dem. Och de garvar inte alls, de skrattar inte alls. Om de skrattar så skrattar de bara för att jag blir glad, men egentligen så är det inte alls roligt. För dem."

Ensamkommande barn och ungdomar – ett longitudinellt perspektiv, Åsa Backlund mfl., 2014

Oscar 6 år berättar.

"Jag tittade inte så mycket på Bolibompa när jag flyttade hit. Jag tittade i kylskåp. Alltså, det var så mycket god mat så att jag inte kunde räkna alla saker. Det är som i en affär. Mat i kylskåp gör mig glad."

Kylskåpsbolibompa, En bok om att bo i ett familjehem. Lisbeth Pipping 2015.

Religion

I en studie där flera ensamkommande barn intervjuades beskrev barnen att deras kontakt med den egna religionen var bra för dem. Att de utövade sin religion hade en lugnande inverkan och fungerade som en inre kompass, sa barnen. Det var för dem ett sätt att hålla kvar kontakten med den egna kulturen och en möjlighet att få tala sitt modersmål. De upplevde också att religionen kunde hjälpa dem i existentiella frågor [5, 6]. Den här erfarenheten gäller alla barn även de som inte är ensamkommande. Religionens betydelse kan skifta mellan olika barn. En del har ett mindre intresse av att ha kontakt med sitt samfund och utöva sin religion och andra ett större.

Att vara i asylprocess

De ensamkommande barnen är ofta oförberedda på den process som det innebär att söka asyl. Det är förvirrande med alla aktörer som de möter i processen och osäkerheten för både barnet och dess ursprungsfamilj är svår att uthärda. Även om det inte är familjehemsföräldrarna som ansvarar för att barnet får kontinuerlig information i asylprocessens olika delar kan deras stöd och engagemang vara viktigt för barnet [5, 6].

Ibland har barnen fått instruktioner, som de uppmanats hålla hemliga, från de människosmugglare som tagit dem till Sverige. De kan också ha fått uppdrag från sin familj som de inte får berätta om för någon. Ibland finns en föreställning om att barnens chanser att få uppehållstillstånd ökar om de inte har någon familj i hemlandet och därför uppmanas barnen att inte berätta om sin ursprungsfamilj. Sådana hemligheter är svåra och stressande för barnen att bära [5].

Läs mer

Mer om ensamkommande barns asylprocess på webbplatsen Kunskapsguiden.

Barnet anpassar sig till en ny vardag

Barn har på olika sätt beskrivit hur de upplever sin vardag i familjehemmet och vad som gör att de känner sig hemma i familjehemmet.

I en studie intervjuade forskaren Gunvor Andersson barn i 10–11 årsåldern om deras vardag i familjehemmet. Deras tillvaro visade sig vara märkvärdigt ”normal” och ”vanlig”, trots att deras situation var minst sagt ovanlig. Detta kunde förklaras med att vardagslivet präglades av rutiner precis som för andra barn, vilket fick dem att känna trygghet. När barnen funderade över vad det är för skillnad att bo i familjehem jämfört med att bo i en egen familj, jämförde de i första hand med hur andra barn har det och konstaterade att det inte var någon skillnad. Jämfört med hur de hade det i sin ursprungsfamilj fick de ofta tillgång till mer resurser. De fick till exempel hjälp med läxor, hade tillgång till dator och blev skjutsade till ridlektioner och fotbollsmatcher.

Barn och unga i familjehem intervjuades av Barnombudsmannen 2010. Även dessa barn och unga beskrev att det som var bra med familjehemmet var sådant som kan tyckas vanligt och normalt. Det kunde handla om att uppleva trygghet, ha ett eget rum, få bada och sova, få möjlighet att göra roliga saker, utöva fritidsaktiviteter och lära känna nya vänner [9]. I ”vanligheten” ingår även att bli bemött på ett bra sätt av familjehemsföräldrarna. Sådant som barnen nämner som värdefullt är att bli lyssnad på, att känna att familjehemsföräldrarna har tid, att de bryr sig, att de är kärleksfulla, förstående, snälla och raka, liksom att de ger en hjälpande hand när det behövs. Man ska också kunna prata med familjehemsföräldrarna om vad som helst och de ska märka om man är ledsen eller arg, säger några av de barn och unga som intervjuats [8].

I en undersökning genomförd av Örebro universitet frågade man tonåringar om deras upplevelser av vardagslivet i familjehemmet. Syftet var att ta reda på vad som får ungdomar att känna sig hemma. Här konstateras att både struktur och värme är viktigt för att skapa ett välgörande vardagsliv i familjehemmet. Dagliga rutiner som regelbundna måltider, att få tillräckligt med sömn och att göra läxor gör tillvaron trygg och säker. Har man fri tillgång till kylskåpet känner man att man ses som en medlem i familjen. Att man skämtar och skrattar tillsammans, kanske retas på ett vänligt sätt, att man pratar med varandra och har gemensamma aktiviteter gör att det blir en varm känsla i familjehemmet. Det bidrar också till att minska spänningar och kan få barnet att känna sig som en del av familjen [3]. Det kan handla om att få vara en aktiv medlem i hushållet och på olika sätt bidra till exempel i matlagningen. Det är viktigt för barnen att familjehemsföräldrarna är intresserade av deras vanor och traditioner, att de får röra sig fritt i huset och att de exempelvis får en egen nyckel till hemmet [5-7].

En familjehemsförälder får frågan om hur uppdraget påverkat deras parförhållande: ”Positivt, det har svetsat oss samman. Den stora tryggheten vi har haft, den har vi haft då i varann, och sökt i varann när man har hållit på och brottats med de problem som har varit.”

Fosterfamiljens inre liv. Ingrid Höjer 2001.

Följande två exempel beskriver hur svårt det kan vara att göra rätt och att man som familjehem måste vara oerhört lyhörd:

Ingvar flyttade till familjehem som tonåring och bodde där i två år. Han beskriver att det han framför allt uppskattade var att familjehemmet respekterade hans privata fält, hans behov av att behålla sina tankar och känslor för sig själv. Han var inte van vid att visa känslor och vågade inte släppa någon för nära. Familjehemmet såg, förstod och respekterade hans gränser. De frågade ibland och visade att de fanns till hands.

Vera omplacerades när hon var 11 år och hamnade i ett familjehem, där hon upplevde att hon hade svårt att veta hur hon skulle vara. Detta gjorde hennes osäker, varför hon valde att mest vara på sitt rum. Hon hade önskat att någon hade tagit sig tid att komma in, sitta ner och prata. Familjehemsföräldrarna gjorde inte det. "De trodde väl att jag ville vara ensam", säger Vera i dag.

Att lära av fosterbarn. Monica Westberg & Kristian Tilander 2010.

"Så länge vi är placerade blir vi misstänkliggjorda och batraktas som okapabla. När det blir dags för utflyttning förväntas vi plötsligt klara av allt på egen hand."

Flicka som bott i familjehem uttrycker sin synpunkt på möte med Socialstyrelsen.

Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Gör saker tillsammans och sträva efter att ha trevligt ihop.
- Skapa situationer där barnet kan känna att hen ingår i familjegemenskapen.
- Ha tid för barnet och visa att man lyssnar.
- Var tydlig när man pratar med barnet för att undvika missförstånd.
- Fråga barnet om vad hen vill, menar eller tycker.
- Berätta hur man gör i familjen och varför man gör det, så att barnet slipper undra och gissa.
- Se till att ha rutiner som skapar trygghet.

Unga på väg ut i vuxenlivet

Anledningen till att barn och unga flyttar från sina familjehem är olika. Ibland flyttar de tillbaka till sina föräldrar och ibland vidare till något annat boende, till exempel ett annat familjehem eller HVB. Ibland är barnets flytt från familjehemmet oplanerad och sker i förtid.

Unga med erfarenhet av att vara placerade kan ha större svårigheter än andra unga i övergången till vuxenliv. Övergången präglas av tidigare upplevelser, stöd från omgivningen och personliga förutsättningar. De placerade kan ha tidigare trauman, begränsat nätverk eller kanske egna svårigheter. Då kan de behöva mycket stöd i övergången till vuxenlivet [8]. Risken är annars att de får svårigheter att hitta bostad, att fullfölja en utbildning eller att de får ekonomiska svårigheter och större risk för fysisk och psykisk ohälsa och ensamhet.

Det finns studier som visar att om ungdomen har rätt förutsättningar så ökar deras möjlighet att övergången blir bra och det ger bra förutsättningar för ett bra vuxenliv. Några av de saker som ökar ungdomens förutsättningar är stöd från sitt nätverk och en uppväxt som präglas av stabilitet men även utbildning och förmåga att läsa och skriva [9].

I en systematisk översikt som SBU genomfört ser man att det också är viktigt med delaktighet och självbestämmande när ungdomar ska flytta ut. Det är en viktig balansgång när omgivningen ska besluta om vilket stöd ungdomen behöver [10].

Stöd är viktigt både innan och efter att placeringen upphör

För de flesta unga som ska flytta hemifrån spelar föräldrarna en viktig roll i samband med vuxenblivandet. Det är föräldrarna som berättar om hur samhället fungerar och ger både praktiskt, ekonomiskt och emotionellt stöd. Forskning visar att många unga har en övergångsfas där de under en period testar att stå på egna ben och återvänder hem i omgångar. En viktig uppgift för familjehemmet är att vara en bra förebild för hur en familj kan vara [11]. Unga som varit placerade upplever övergången till vuxenlivet annorlunda än de som inte har erfarenhet av att vara placerade. Medan unga vuxna som växer upp tillsammans med föräldrarna förlitar sig på ekonomiskt och känslomässigt stöd från sin familj, får ungdomar som lämnar samhällsvård lite eller inget stöd från familjen, något som ökar risken för flera olika problem [7, 12].

Unga som är placerade har samma behov som andra unga av att få möjlighet att förbereda sig för vuxenlivet under en längre tid. Men för unga som varit långvarigt placerade har ofta kontakter med familj och nätverk försvagats. Detta gör att de inte har samma ekonomiska, emotionella och praktiska stöd hemifrån som jämnåriga har, och att det ofta saknas möjlighet att återvända till föräldrahemmet efter placering. Det kan därför vara svårt att återvända hem om utmaningarna med att stå på egna ben blir för svåra.

De flesta långvariga placeringar av barn och unga avslutas antingen i samband med 18-årsdagen eller i samband med att den unge går ut gymnasiet. Övergången från ung till vuxen inträffar därmed tidigare jämfört med jämnåriga, som i genomsnitt flyttar hemifrån i 20-årsåldern. Vanligtvis flyttar unga hemifrån när de är redo för det. De flesta har dessutom ofta möjlighet att återvända hem under en period innan de så småningom flyttar ut igen. För unga som flyttar från sitt familjehem

blir det oftast inte så. De förväntas ofta vara redo att flytta i och med att de har blivit myndiga [14] och om flytten inte går bra är det långt ifrån säkert att de kan återvända till sitt familjehem. Det finns dock inget lagkrav på att unga ska lämna sitt familjehem vid en viss ålder. Det är möjligt att låta dem få lämna i en lugnare takt. Unga som fått bo kvar i familjehemmet och själva har bestämt takten i utflyttningen berättar att de mått bra av att inte känna en press att flytta. Det gäller antingen om de har kunnat bo kvar i familjehemmet genom socialtjänstens försorg eller på familjehemmets eget initiativ [13]. Socialtjänsten kan även se till att övergången till ett självständigt liv blir mjukare genom att låta placeringen övergå till en inackordering med högre grad av självständighet eller genom att ge familjehemmet i uppdrag att vara den unges kontaktfamilj under en period. Eftersom många unga med erfarenhet från samhällsvård har ett bristande nätverk löper den unge en ökad risk att bli ensam och isolerad. Då kan det vara bra om familjehemmet finns med under en tid efter utflytt och avslutad placering.

Insatser före och efter

För att socialtjänsten och familjehemmet ska kunna tillgodose behovet av stöd behövs ofta både förberedande stödinsatser under placeringstiden och stödinsatser efter att placeringen upphört.

Exempel på förberedande insatser kan vara möjlighet att träna på olika praktiska färdigheter, få information om samhället och få hjälp med frågor om ekonomi, bostad, studier och arbete. Exempel på stödinsatser efter att placeringen upphört kan vara ekonomiskt bistånd, hjälp med boende, boendestöd och kontaktperson.

En viktig faktor enligt forskningen är att stödet finns kvar över tid så att de unga hinner lära in de färdigheter som behövs för vuxenlivet. Tiden bör motsvara den utdragna period som unga som inte varit placerade ges möjlighet till i sitt vuxenblivande.

Inför och efter utflyttning kan den unge få stöd även från andra personer än föräldrarna och familjehemmet. Relationen med syskon och andra anhöriga kan ha en avgörande betydelse för den unge. Även andra personer, som den unge lärt känna under tiden i familjehemmet, kan finnas kvar i hens nätverk.

”Så länge vi är placerade blir vi misstänkliggjorda och betraktas som okapabla. När det blir dags för utflyttning förväntas vi plötsligt klara av allt på egen hand.”

Flicka som bott i familjehem uttrycker sin synpunkt vid möte på Socialstyrelsen.

Risk för isolering och att bli utan stöd

Ungdomar som lämnar sitt familjehem för att flytta till eget boende riskerar att bli ensamma och isolerade. Kontakten mellan dem och de egna föräldrarna kan ha avtagit under placeringens gång och relationen mellan dem kan ha försvagats. Föräldrarna lever ofta i en svår social och ekonomisk situation och det är inte en självklarhet att de har möjlighet att ge stöd till sina barn. De unga kan även ha svårt att upprätthålla en stabil relation till familjehemsföräldrarna efter utflyttning. Det finns till och med risk för att kontakten avbryts helt, till exempel om placeringen avslutas oplanerat och i affekt.

Inom ramen för BBIC, finns ett material som heter ”På väg”. Det består av enkäter som ska besvaras av den unge själv, av familjehemmet och, när det är möjligt, av föräldrarna eller en god man. Syftet är att det ska bli tydligare för alla berörda vilka behov den unge har inför och efter utflyttning från familjehemmet. Med stöd av dessa enkäter kan man lägga upp en plan för hur den unges behov ska tillgodoses.

Unga som har flyttat ut från sina familjehem har berättat att de framför allt oroar sig för följande:

- Hur ska jag klara min ekonomi?
- Hur ska jag bo?
- Vad ska jag göra – arbete eller utbildning?
- Vem ska hjälpa mig med praktiska saker?
- Hos vem kan jag få personligt stöd?
- Kommer jag att bli helt ensam?

Efter utflytt – en känsla av osäkerhet i relationen till familjehemmet

Inför utflytt behöver familjehemsföräldrarna och den unge prata med varandra om hur den fortsatta relationen ska se ut. Det är viktigt för den unge att få klara besked om vad hen kan förvänta sig av familjehemsföräldrarna. Kommer hen att få ringa eller besöka familjehemmet? Hur ofta i så fall? Kommer familjehemmet att ta kontakt med hen? Helger och födelsedagar – är den unge välkommen till familjehemmet då?

I en undersökning med unga som flyttat från familjehem uppgav en tredjedel att de hade någon form av relation till sina tidigare familjehemsföräldrar. De unga beskrev relationen som hjälpsam men inte självklar. De kände att de inte hade tillgång till familjehemsföräldrarna på samma sätt som familjens egna barn. Det hände att de tvekade att ta kontakt och istället väntade på att bli inbjudna. Denna osäkerhet kan vara förklaringen till att hela två tredjedelar av de familjehemsplacerade barnen inte har någon fortsatt relation med sina familjehemsföräldrar efter utflytt.

Familjehemmet efter en utflytt

När ett barn flyttar kan det vara smärtsamt och sorgligt för alla i familjehemmet. Det kan handla både om separationen från någon man levt nära men också känsla av skuld för att man kanske inte har lyckats i sitt uppdrag så som man tänkt sig. Socialtjänsten kan finnas till hands för familjehemmet även efter att placeringen avslutats och barnet flyttat. Kanske behöver familjehemmet stöd från någon utomstående. Som familjehemsförälder behöver man vara uppmärksam på de egna barnens reaktioner och kanske behöver de också extra stöd under en tid.

Några tips från projektet Syskonstöd hur ni som familjehem kan stödja era barn efter en utflytt

- Bekräfta era barns känslor, även om man inte kan förändra något i stunden. Vi har alla ett behov av att få våra känslor validerade. När vi får det får vi kraft och ork att gå vidare. Att bli förnekad eller ignorerad skapar inre frustration.
- Prata om att man som förälder känner sig otillräcklig ibland. Utan att därmed lägga skuld eller ansvar på barnet. Bara konstatera att det är så och att man är medveten om det.
- Planera för egen tid. En resa, en aktivitet, en stund i vardagen då ni gör något tillsammans. Eller bara vara tillsammans utan att göra något.
- Be om hjälp!
- Vi alla gör fel. Inget barn behöver en perfekt familj, utan en vanlig familj där det finns utrymme att göra fel och där man kan säga förlåt, ställa till rätta och göra annorlunda nästa gång.
- Prata med barnen om att alla gör så gott de kan. Föräldrar blir trötta och slitna emellanåt. Barnen har inget ansvar i om det placerade barnet kan bo kvar eller inte.

Hämtat från www.syskonstod.se.

Särskilt om ensamkommande barns utflytt

Ensamkommande barn som blir vuxna i familjehem flyttar av samma skäl som andra placerade barn. Men de kan också vara tvungna att flytta efter att de fått beslut om avslag på sin asylansökan eller att de fyller 18 år. Om barnet fyller 18 år under asylprocessen innebär det i de flesta fall att placeringen i familjehemsvården avbryts eftersom barnet då betraktas som vuxen och att den unge flyttas till Migrationsverkets boenden för vuxna asylsökande. Om barnet får uppehållstillstånd är det vanliga att barnet bor kvar i familjehemmet tills hen flyttar hemifrån, som andra unga i familjehem.

Återförening med familjen

Barn som fått uppehållstillstånd kan ansöka om att få återförenas i Sverige med sin ursprungsfamilj. Det är Migrationsverket som beslutar om återförening. Möjligheten till återförening är begränsad. Det händer också att barnets familj kommer till Sverige som asylsökande. Ibland kan då barnet återförenas med sin familj redan under asylprocessen och därmed avslutas familjehemsplaceringen.

Utvisningsbeslut

Om barnet får ett beslut om utvisning börjar Migrationsverket ordna med hemresan och ser till att det finns någon som tar emot barnet i hemlandet. Finns det ingen som kan ta emot barnet kan inte utvisningsbeslutet genomföras. Barnet kan då få ett tillfälligt uppehållstillstånd i avvaktan på att utvisningen kan ske. När barnet fyller 18 år och därmed blir vuxen upphör kravet på att någon ska ta emot den unge i hemlandet, vilket innebär att åtgärden kan genomföras. Socialtjänsten ansvarar för att barnet har boende fram till att utvisningen genomförs. Det betyder att barnet vanligtvis bor kvar i familjehemmet under den tiden.

Ett avslag på asylansökan kan vara svårt för barnet. Som familjehemsförälder behöver man ge barnet känslomässigt stöd, struktur och rutiner i vardagen för att motverka känslor av meningslös-

het, ångest och apati. En aktiv fritid kan underlätta för barnet. Familjehemsföräldern behöver också förbereda barnet praktiskt genom att till exempel se till att barnet får ett kursintyg från skolan om det inte hinner få ett avgångsbetyg.

Barn som avviker

Det händer att barn avviker både innan de ansökt om asyl, under asylprocessen eller då de fått avslag på sin asylansökan. Några av de vanligaste skälen är att de är rädda för att bli utvisade, att de vill söka asyl i annat land eller att de vill söka upp någon i släkten/sitt nätverk i eller utanför Sverige. För familjehemsföräldrarna är det viktigt att vara observant på tecken som tyder på att barnet tänker avvika, och att prata med socialtjänsten. Tecken som observerats i samband med att barn avviker är till exempel låg närvaro i skolan, att barnet håller sig borta hemifrån och att barnet har ett undvikande beteende [5, 14].

! Socialtjänsten bör

- beakta ungdomens behov av fortsatt kontakt med familjehemmet efter avslutad placering
- uppmärksamma ungdomens behov av personligt stöd när placeringen upphör
- tillgodose ungdomens behov av stöd och hjälp med frågor om ekonomi och att ordna med bostad, studier eller arbete om ungdomen flyttar till eget boende.¹⁴⁵

? Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

- Fortsätta att hålla kontakten med den unge efter utflyttning.
- Tydliggöra, om familjehemsföräldern och resten av familjehemmet vill det, för den unge att hen är välkommen att ta kontakt efter flytten.
- Klargöra för den unge om det finns önskemål om vissa regler för när och hur kontakten ska ske.
- Hjälpa den unge att göra en budget.
- Ge träning i praktiska göromål före utflyttningen.
- Finnas till hands för den unge när hen behöver råd om något efter utflyttningen.
- Uppmuntra ungdomen till kontakter med andra i nätverket inför och efter utflyttningen.

¹⁴⁵ Se AR till 5 kap. 1 § SoL i 8 kap. SOSFS 2012:11.

Den egna familjen påverkas

Ett berikande men även krävande uppdrag

I en svensk studie, genomförd av forskaren Ingrid Höjer, säger familjehemsföräldrar att det är tillfredsställande och givande att vara familjehemsföräldrar. De anser att de gör en viktig insats och att de får en stor känslomässig belöning genom sina nära relationer till de barn och unga som de tar emot i sitt hem. Många berättar att det tillfört mycket positivt i familjens liv.

Uppdraget att vara familjehemsförälder kräver stort engagemang och medför ett behov av att kontinuerligt reflektera över vad det innebär att vara förälder och att vara förälder till någon annans barn. Livet blir känslomässigt mer intensivt med nya upplevelser som behöver bearbetas. Familjemedlemmarna behöver vara öppna med vad de tycker och känner. Det kan bli många och långa samtal på kvällarna om föräldraskap och om olika sätt att lösa problem. Majoriteten av familjehemsföräldrarna i Höjers studie tycker att de, genom att ta emot ett barn, känner sig mer som ett föräldrteam än tidigare, de bildar ett arbetslag som kan finna glädje i de utmaningar som de möter och i att se barn och ungdomar utvecklas på ett positivt sätt [15].

Läs mer

Mer om de biologiska barnen i familjehemmet på webbplatsen www.syskonstod.se.

Fundera

Barn som bor stadigvarande i en familj som är jourhem får vid upprepade tillfällen vara med om att barn flyttar in och flyttar ut.

Hur påverkas dessa barn av att det återkommande sker förändringar i familjen? Hur kan det upplevas? Hur kan jag som jourhemsförälder underlätta för de egna barnen?

Fler får insyn i familjens liv

Att bli familjehem innebär en rad förändringar för familjen. En av de mer påtagliga förändringarna är att man som familjehem behöver vara öppen för besök och kontakt med det placerade barnets föräldrar och släktingar likväl som med socialtjänstens representanter och övriga professionella. Som familjehem får man vara beredda på mer insyn i familjens liv men också att få mer stöd i att vara föräldrar.

Uppdraget kräver tid

Uppdraget att vara ett familjehem kan kräva mer tid än vad man hade förväntat sig. Barnet som flyttar in behöver ofta mycket uppmärksamhet, både utifrån sina behov men också för att det tar tid att lära känna varandra och för barnet att hitta sin plats i familjen. Även praktiska omständigheter eller uppgifter, som att ta emot barnets föräldrar i sitt hem eller köra en lång väg för att barnet ska få träffa sina föräldrar, är exempel på tidskrävande uppgifter som kan upplevas som oväntade.

Omgivningens reaktioner

Familjens alla medlemmar kan komma att möta reaktioner från omgivningen som de kan finna överraskande. Flera familjehemsföräldrar uppger i en forskningsstudie att de fått kritiska kommentarer från arbetskamrater, släktingar och vänner. I några fall gällde kritiken det faktum att de får ett arvode för sitt uppdrag, med kommentarer om att man inte bör tjäna pengar på att ta hand om barn. Kritikerna hade i dessa fall ingen förståelse för att uppdraget är både tidskrävande och ansvarsfullt. Vissa familjehemsföräldrar berättar att familjens sociala umgänge har begränsats, bland annat på grund av att barn som bor i familjehem i vissa fall är utagerande och krävande, vilket inte alltid accepteras i sociala sammanhang [15].

Svagare mandat att fatta beslut om barnet

Att ta ansvar som förälder innebär bland annat att kontinuerligt fatta små och stora beslut som rör barnen, beslut som ska vara så välgrundade som möjligt och syfta till att barnen får det bra. Familjehemsföräldrar delar ansvaret för barnet både med barnets föräldrar och med socialtjänsten. Det är inte alltid som familjehemsföräldrarnas syn på vad som är bäst för barnet delas av de andra aktörerna runt barnet. Familjehemsföräldrar kan uppleva en frustration över detta. De känner ett ansvar för barnet som flyttat in hos dem, men i de fall då de inte är överens med övriga har de inte en given möjlighet att påverka viktiga delar i barnets liv.

Lina berättar:

”Jag tror att de som kommer känner sig ganska välkomna, för om man är en sådan familj som liksom pratar med varandra och har roligt tillsammans, känner man sig mer välkommen och man blir som en familj, fast man kanske inte ska bli kvar länge.”

Barnombudsmannens rapport Bakom fasaden, 2011.

Familjehemmets egna barn

Alla familjemedlemmar i ett familjehem påverkas av att ett barn flyttar in, även familjehemmets egna barn. Förr var det ingen självklarhet att barn och unga – varken familjens egna barn eller placerade barn – som redan bor i familjehemmet skulle vara delaktiga i samband med utredning och beslut om att godkänna ett familjehem. Numera bör socialtjänsten i utredningen beakta vilken inställning barn och unga som redan bor i familjehemmet har till att barn eller unga placeras där.¹⁴⁶ Det är också viktigt att, så långt det är möjligt, inkludera familjehemmets barn i familjehemsföräldrarnas beslut och förberedelse att ta emot ett barn.

Barn i familjehem får jämfört med många andra barn en inblick i hur barn som inte har det bra kan ha det och i hur samhället fungerar för utsatta barn. Det kan också vara svårt för familjehemsföräldrarna att förhålla sig till omständigheter runt det placerade barnet, till exempel hur de ska hantera sekretess eller skyddade personuppgifter runt det placerade barnet [16].

Familjens barn är oftast nöjda

Liksom sina föräldrar kan familjehemmets egna barn berätta om varma och nära relationer till det familjehemsplacerade barnet. I flera studier uttrycker äldre barn att de uppskattar att ta hand om yngre fostersyskon, eftersom det får dem att känna sig dugliga och ansvarstagande. Med fostersyskon menas andra barn boende i familjehemmet. År 2006 avslutades en svensk undersökning där ett stort antal barn och ungdomar som levt med fostersyskon deltog. Av den framkom att de flesta ungdomar var nöjda med att familjen var ett familjehem. Nästan hälften tyckte att det inte spelar någon roll om man är ”fostersyskon” eller ”biologiska syskon”. De flesta uppgav sig ha ett gott förhållande till sina fostersyskon och tyckte att det var bra att familjen gjorde en insats [15, 17].

¹⁴⁶ Se AR till 4 kap. 3 § SOSFS 2012:11.

Familjens barn kommer ofta i andra hand

Det framkommer emellertid också i undersökningen som nämns ovan att familjehemmets egna barn anser att de ofta kommer i andra hand. De är medvetna om att fostersyskonen i många fall har upplevt omsorgsbrist och andra svårigheter när de levde med sina egna föräldrar, och att de därför har stora behov av uppmärksamhet. De barn som tillfrågades i studien säger sig acceptera att föräldrarna ofta fokuserar på fostersyskonen men att det kan innebära att de själva får klara av sina svårigheter på egen hand. Vissa barn tycker att det är djupt orättvist att fostersyskonen prioriteras framför dem själva och uttrycker sin besvikelse över att inte ha blivit sedda av sina föräldrar. Det är emellertid få av dem som har visat sitt missnöje eftersom de förstår att deras föräldrar vill lyckas med sitt uppdrag som familjehemsföräldrar. De är rädda för att föräldrarna ska få en alltför tung börda om de även måste hantera sina egna barns problem. För att skydda föräldrarna väljer alltså barnen att inte berätta om sina egna svårigheter. Några av barnen uttrycker känslor av ensamhet och övergivenhet [17]. Att vara barn till familjehemsföräldrar kan också innebära att man upplever att man måste vara lyckad och en bra förebild för sitt fostersyskon. Det innebär att man kan känna att det finns mindre utrymme för att misslyckas [16].

Upplevelser av orättvisa

I synnerhet de yngre barnen som fick komma till tals i studien talar om orättvisa. För dem kan känslan av orättvisa bli påtaglig i vardagen, i synnerhet då de har fostersyskon som är jämnåriga med dem själva. Deras upplevelse av att särskild hänsyn tas till fostersyskon eftersom det är synd om dem, kan påverka relationen negativt och leda till känslor av avundsjuka. Avundsjukan handlar ofta om materiella ting – att barnen som flyttar in till exempel får presenter, nya möbler till sitt rum och nya kläder av familjehemsföräldrarna. Flera av de yngre barnen känner att det inte är tillåtet att uttrycka sina upplevelser av orättvisa. Eftersom de själva har haft det bra, är det inte tillåtet att klaga. Barn behöver få uttrycka ilska och andra negativa

känslor gentemot fostersyskon precis som barn oftast får lov att göra det gentemot sina biologiska syskon, annars kan relationen till fostersyskonen påverkas negativt. Som förälder är det viktigt att klargöra för de egna barnen att det är både naturligt och tillåtet att ha negativa känslor, så att de inte ska känna skuld gentemot fostersyskonen.

Lögner är något som biologiska barn kan reagera starkt på. Att ett placerat barn ljugar eller skyller på de biologiska barnen händer ibland. Ofta har man ett vuxenperspektiv på detta som kan vara svårt för barn att förstå, och känslorna kring det blir starka. De biologiska barnen behöver stöd i att kunna förstå varför det placerade barnet ljugar och har andra svåra beteenden [16].

Känner ansvar för fostersyskonen

En majoritet av barnen tar ansvar för sina fostersyskon, och med fostersyskon avses andra barn som bor i familjehemmet. De oroar sig ofta för att de inte har det tillräckligt bra och att de ska hamna snett på något sätt. I många fall vet de också mer än vad deras föräldrar vet om hur fostersyskonen har det, exempelvis i skolan. De ser sina fostersyskons behov ur andra perspektiv än vad deras föräldrar gör och agerar för att hjälpa och stödja dem [17].

Fundera

De placerade barnen beskriver det "normala" och "vanliga" som det bästa med sina familjehem. Familjehemmets egna barn tycker att familjen blir "ovanlig" och inte längre fullt ut "normal" – på gott och på ont. Vad tänker du om det?

Vara en ovanlig familj

En del barn i studien beskriver sin familj som ”en ovanlig familj”. De syftar då bland annat på att fostersyskon kan ha problem som skapar konflikter och bråk, vilket medför att familjen upplevs som olik andra familjer. Det kan i vissa fall leda till att de inte vill ta hem kamrater, vilket också skapar en känsla av att vara ”ovanlig” [17]. Detta i kontrast till att placerade barn beskriver sitt boende i familjehem som att de nu bor i en normal familj [16].

Lärorikt att leva med fostersyskon

Många barn och ungdomar tycker att de har lärt sig mycket genom att leva med fostersyskon. De menar att de har fått kunskap om att livet inte är enkelt för alla, att livsvillkoren kan se mycket olika ut och att människors problematiska beteende kan bero på en besvärlig livssituation. De är stolta och nöjda över sin kunskap och empatiska förmåga. Några menar att den kunskap de fått genom att leva med fostersyskon skiljer dem från andra jämnåriga och från andra vuxna. Denna kunskap kan dock leda till att det ibland kan vara svårt för de egna barnen att visa negativa känslor gentemot fostersyskon som betar sig illa. Eftersom de har utvecklat en förståelse för fostersyskonen kan de få skuld känslor när de blir irriterade.

Vad kan familjehemsföräldrarna göra?

Det är svårt att ge några generella råd eftersom alla familjer har olika erfarenheter och behov, liksom de barn som flyttar in i familjehem. Det finns dock några punkter som kan vara av särskild betydelse:

- Att vara beredd på att uppdraget som familjehem tar en stor del av familjens tid. De barn som placeras har rätt att få mycket uppmärksamhet, särskilt i början.
- Ge de egna barnen utrymme och uppmärksamhet. Lyssna till vad de har att säga och göra dem delaktiga, både i processen som föregår en placering och efter det att det placerade barnet har flyttat in.
- Att vara beredd på att familjen förändras – en ny familjemedlem påverkar hela familjen.
- Se till att få och ta emot stöd, utbildning och handledning.

Återhämtning

Att vara familjehem kan vara utmanande. För att orka är det viktigt att hitta tid och sätt för återhämtning. Vad som ger energi är olika för alla så det gäller att hitta sitt sätt. Att göra något roligt tillsammans eller för sig själv är ett bra sätt att ladda batterierna. Kanske är det att vara ute i naturen, resa bort eller bara umgås med familj och vänner. Att göra ingenting kan också vara återhämtning. En viktig faktor för återhämtning är en god nattsömn.

Referenser kapitel 9

1. Placerade barn och unga – handbok för socialtjänsten. Stockholm Socialstyrelsen; 2023.
2. Maskrosbarn. Jag är bara en påse med pengar. En rapport från Maskrosbarn om ungdomars upplevelser av insatser från socialtjänsten: Maskrosbarn; 2016.
3. Hedin L. Foster youth's sense of belonging in kinship, network and traditional foster families: an interactive perspective on foster youth's everyday life. Örebro: Örebro University; 2012.
4. Socialstyrelsen. Interkulturellt socialt arbete; 2010.
5. Marjan Schippers PvdPaLdRdWN, Kerstin Thys (Minor-Ndako), Marie Krogshøj Larsen (Danish Red Cross), Zima Massoumi (Jugendhilfe Süd-Niedersachsen) and Martin Rozumek (Organization for Aid to Refugees). Alternative family care: Nidos, Maliebaan 99, 3581 CH Utrecht, The Netherlands; 2016.
6. Åsa Backlund RE, Katarina von Greiff, Eva Nyberg, Eva-Marie Åkerlund Ensamkommande barn och ungdomar - ett longitudinellt perspektiv FoU Nordost, FoU Nordväst, FoU Södertörn; 2014.
7. Aytar O, Brunnberg E. Empowering Unaccompanied Children in Everyday Life in a New Country: A Resilience Support Centre in Sweden Evaluated from the Perspective of Program Theory. *Revista de Asistentă Socială*. 2016; 15(2):35-56.
8. Haggman-Laitila A, Salokekkila P, Karki S. Transition to adult life of young people leaving foster care: a qualitative systematic review. *Children and Youth Services Review*. 2018; 95:134-43.
9. Nuñez M, Beal SJ, Jacquez F. Resilience factors in youth transitioning out of foster care: A systematic review. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2022; 14(S1):S72-S81.
10. SBU. Stöd till unga som ska flytta från placering i social dygnsvård. www.sbu.se; 2020.
11. Support and challenges in the process of leaving care: A Swedish qualitative follow-up study of foster youths' lived experiences. Örebro universitet, Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete 2017; 2017.
12. Höjer I, Sjöblom Y. Att stå på egna ben - om övergången från samhällsvård till vuxenliv. *Socialvetenskaplig tidskrift*. 2011; 18(1):24-41.
13. Westberg M, Tilander K. Att lära av fosterbarn: åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset; 2010.
14. Människohandel med barn [Elektronisk resurs] genomlysning av polisärenden 2015-2016. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län; 2017.
15. Höjer I. Fosterfamiljens inre liv: en studie i ett föräldraskap med förbehåll. 1997; (5):45-52.
16. Räddningsmissionen. Syskonstödet. 2023.
17. Höjer I, Nordenfors M. Att leva med fostersyskon. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet; 2006.

Familjehemsguiden A-Ö

I denna sammanställning finns i bokstavsordning kort information och fakta kring vissa begrepp och frågor som kan bli aktuella i uppdraget som familjehem. I vissa fall handlar det om begrepp som har tagits upp tidigare i utbildningsmaterialet, men en del är nytt. Sammanställningen gör inte anspråk på att vara heltäckande. I vissa fall hänvisas det till andra myndigheter och organisationer som ansvarar för den aktuella frågan och har mer information.

Adoption

De grundläggande reglerna om adoption finns i 4 kap. föräldrabalken (FB). Ansökan om adoption görs hos tingsrätten av den som vill adoptera ett barn eller en vuxen person över 18 år. Ett barn får bara adopteras om det med beaktande av samtliga omständigheter är lämpligt. Vid lämplighetsbedömningen ska barnets behov av adoption och sökandens lämplighet att adoptera särskilt beaktas. Samtycke krävs från vårdnadshavaren och barn över 12 år. Om barnet är yngre ska barnets vilja beaktas med hänsyn till dess ålder och mognad. Samtycke behövs inte från vårdnadshavare som lider av en allvarlig psykisk sjukdom eller befinner sig på okänd ort. Om familjehemsföräldrar ansöker hos tingsrätten om att få adoptera ett barn begär tingsrätten ett yttrande från socialnämnden. Socialnämnden yttrar sig inte om den som ska adopteras är över 18 år. Då krävs inte heller föräldrarnas/den f.d. vårdnadshavarens samtycke utan endast samtycke från den som ska adopteras.

Vid adoption bryts alla rättsliga relationer mellan barnet och de biologiska föräldrarna. Adoptivföräldrarna övertar hela ansvaret för barnet och barnet blir i juridisk bemärkelse jämställt med adoptivföräldrarnas eventuella biologiska barn, t.ex. när det gäller arvsrätt och underhållsskyldighet.

Ersättningar från socialnämnden i form av arvode och omkostnader upphör, men socialnämnden har en särskild skyldighet att tillgodose särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas efter ett beslut om adoption.¹

¹ Se 5 kap. 1 § SoL.

A-kassa

Eftersom familjehemsföräldrar är arvoderade uppdragstagare åt socialnämnden och inte anställda omfattas de inte av arbetslöshetsförsäkringen. De har därför inte rätt till ersättning från a-kassan. Om familjehemsföräldrar är tjänstlediga för att vara familjehem betraktas dock den tiden som så kallad "överhoppningsbar tid" i arbetslöshetsförsäkringen på samma sätt som vid vård av barn.

Anhörigprincipen

När ett barn placeras ska socialtjänsten i första hand överväga om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående.²

Arv

Ett familjehemsplacerat barn ärver inte familjehemsföräldrarna. Inte heller om vårdnaden har flyttats över till de tidigare familjehemsföräldrarna genom en vårdnadsöverflyttning ärver barnet de särskilt förordnade vårdnadshavarna. Det är först om barnet adopteras av familjehemsföräldrarna som barnet har rätt att ärva eftersom ett adoptivbarn har samma juridiska rättigheter som ett biologiskt barn. Om familjehemsföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare vill att barnet ska ärva dem måste de upprätta ett testamente.

² Se 6 kap. 5 § SoL.

Avtal

När beslut om placering fattats ska ett avtal mellan familjehemmet och placerande kommun upprättas.³ Familjehemsvård betraktas inte som en yrkesmässig verksamhet och avtal kan endast ingås med en fysisk person, vilket betyder att socialnämnden inte kan skriva avtal med ett företag. Familjehemmet kan heller inte lämna uppdraget vidare till någon annan person.

Barnbidrag

Bestämmelserna om rätten till barnbidrag finns i 16 kap. socialförsäkringsbalken. Enligt bestämmelserna där har Försäkringskassan möjlighet att besluta att barnbidraget ska betalas ut till familjehemsföräldrar eller till socialnämnden. Om socialnämnden begär det får pengarna betalas ut till familjehemsföräldrarna. Omkostnadsersättning som utgår till familjehemmet minskas med motsvarande summa eftersom kläder och liknande redan är inräknat under rubriken livsuppehälle i omkostnadsersättningen. Det familjehemsplacerade barnet berättigar inte till flerbarnstillägg.

Barnpension

Barn har rätt till barnpension om den ena eller båda föräldrarna är avlidna. Barn som får en låg eller ingen barnpension kan även få efterlevandestöd till barn. Rätten till barnpension eller efterlevandestöd för barn regleras genom bestämmelser i 78–79 kap. socialförsäkringsbalken. Barnet kan eventuellt även ha pension från annat håll, exempelvis en privat pensionsförsäkring. Socialnämnden har inte rätt att uppbära pensionsförmåner för placerade barn. Pengarna ska gå till barnet och förvaltas av barnets juridiske företrädare, vanligtvis en särskilt förordnad vårdnadshavare.

Ett barn som placerats utanför hemmet under minst en månad har inte rätt till efterlevandestöd. Socialnämnden är därför skyldig att informera Pensionsmyndigheten när ett barn som får efterlevandestöd placeras utanför det egna hemmet för minst en månad.

³ Se 6 kap. 6 b § SoL.

Bostadsbidrag

Familjehemmet kan enligt socialförsäkringsbalken vara berättigat till bostadsbidrag för det placerade barnet. Närmare upplysningar om aktuella regler för bostadsbidrag finns hos Försäkringskassan.

Ekonomisk ersättning

Eftersom familjehemsföräldrar är uppdragstagare och inte anställda av socialnämnden finns det inget kollektivavtal som reglerar ersättning. Ersättningen till familjehem betalas ut i form av en omkostnadsersättning och ett arvode. Omkostnadsersättningen ska täcka de kostnader som det placerade barnet medför.

Arvodet varierar i storlek beroende på hur omfattande arbetsinsatsen och tidsåtgången bedöms vara utifrån barnets behov. Familjehem är uppdragstagare, vilket bl.a. betyder att ersättningen ska betalas ut i form av arvode och inte i form av vårddygnsavgift till ett eventuellt företag som familjehemmet kan ha. Även om familjehemmet har F-skattsedel får inte socialtjänsten betala ersättningen till företaget.

Arvodet kan fördelas mellan familjehemsföräldrarna eller utbetalas till en av dem enligt deras önskemål. Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) utfärdar rekommendationer om hur hög ersättningen bör vara. De följs av de flesta kommuner, ersättningen kan variera beroende på kommun och uppdrag. På SKR:s webbplats www.skr.se finns mer information om vad som gäller kring ersättningen.

Familjehemsakt

När en utredning av familjehem inleds upprättar socialtjänsten en familjehemsakt där utredningen, fortlöpande journalanteckningar och andra handlingar kopplade till uppdraget förvaras. Familjehemmet har rätt att ta del av sin egen akt. Uppgifterna omfattas av socialtjänstsekretess enligt 26 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (OSL). Om barnets vårdnadshavare eller barnet vill ta del av uppgifterna ska socialtjänsten göra en sekretessprövning. Vårdnadshavare och barn över 15 år ska dock kunna ges den information om

familjehemmet som behövs för att de ska kunna ta ställning till vården. De har i regel rätt att ta del av den skriftliga sammanställningen (familjehemsutredningen) som är en del av underlaget till barnets beslut om vård.

Familjehemsakten gallras fem år efter sista anteckningen, med undantag för vissa akter som bevaras av hänsyn till forskningens behov.

Flera placeringar i samma familjehem

För familjehem som vill ha fler placerade barn samtidigt är det viktigt att ta hänsyn till vad som är bäst för det placerade barnet och biologiska barn som redan finns i familjehemmet. Vad som ska gälla kring detta bör regleras i det avtal som upprättas mellan socialnämnden och familjehemmet före placeringen. Ibland bedömer socialtjänsten att det utifrån barnets behov inte är lämpligt att familjehemmet tar emot fler barn. I ett annat fall kan det vara tillräckligt att det i avtalet står att familjehemmet bör samråda med socialtjänsten om frågan blir aktuell. Familjehemmet behöver få veta i förväg vad som gäller. Om det redan finns någon som är placerad av en annan kommun i ett tilltänkt familjehem är socialnämnden skyldig att informera och samråda med den andra kommunen innan en ny placering görs. Det betyder däremot inte att den kommunen kan hindra att en ny placering görs.

Flyttningsförbud

När en placering av ett barn i familjehem ska upphöra finns det en möjlighet för socialnämnden att skydda barnet från att skadas på grund av att flytten går för snabbt genom att hindra vårdnadshavaren från att flytta barnet från familjehemmet. Om det finns en påtaglig risk för skada på barnets hälsa eller utveckling om det flyttar hem omedelbart och vårdnadshavaren inte går med på att barnet stannar kvar i familjehemmet kan socialnämnden ansöka om flyttningsförbud hos förvaltningsrätten.⁴

⁴ Se 24 § LVU.

Folkbokföring

Huvudregeln är att en person ska vara folkbokförd där hen är bosatt, det vill säga tillbringar sin dygnsvila.⁵ Men om man på förhand vet att en person under högst sex månader regelbundet tillbringar sin dygnsvila någon annanstans ska folkbokföringen inte ändras.⁶

För barn under 18 år är det vårdnadshavaren som gör anmälan om flyttning genom medverkan av socialtjänsten. Skulle vårdnadshavaren vägra kan socialtjänsten eller familjehemsföräldrarna med hänvisning till 10 kap. 2 § OSL göra en anmälan till Skatteverket. Barn som fyllt 16 år har själva rätt att göra en sådan anmälan.

Vid beslut enligt LVU om att barnets vistelseort inte ska röjas för föräldrar eller vårdnadshavare finns möjlighet för socialnämnden och Skatteverket att ha överläggningar utan att röja ett barns identitet.

Försäkringar

Försäkringsskyddet för både barn och familjehem kan behöva regleras i avtalet som upprättas i samband med placeringen. Familjehemmet kan behöva kontrollera och se till att deras hemförsäkring även omfattar det placerade barnet och kommunen kan behöva ta ställning till vad som ska gälla i fråga om självrisker i familjens försäkringar.

Familjehemsföräldrar omfattas inte av sådana kollektiva försäkringar avseende olycksfall och arbetsskada som kommunens anställda gör eftersom de inte är anställda utan har ett personligt uppdrag. Därför kan familjehemmet behöva komplettera sitt försäkringsskydd.

Genomförandeplan

Socialnämnden ska alltid upprätta en genomförandeplan för barn och unga som är placerade i HVB, stödboende och familjehem.⁷ Planen ska beskriva hur den planerade vården ska genomföras. Syftet med genomförandeplanen är att bidra

⁵ Se 6 och 7 § folkbokföringslagen (1991:481).

⁶ Se 8 § folkbokföringslagen.

⁷ Se 11 kap. 3 § andra och tredje styckena SoL.

till att vården planeras, bedrivs målinriktat och följs upp. En genomförandeplan tydliggör ansvar och roller mellan familjehemmet, vårdnadshavaren, socialtjänsten och eventuellt andra verksamheter.

God man

Barn kan i vissa situationer få en god man förordnad enligt bestämmelser i föräldrabalken. Det gäller om vårdnadshavaren på grund av sjukdom eller av någon annan orsak inte kan ta sitt ansvar.⁸ God man kan också förordnas i andra situationer, till exempel inför en rättegång då det inte är lämpligt att vårdnadshavaren företräder barnet.⁹

Barn som kommer ensamma till Sverige ska också ha en god man enligt lagen om god man för ensamkommande barn. Det är då överförmyndaren som tillsätter gode män på ansökan från socialnämnden eller Migrationsverket.¹⁰

Hemtagningsutredning

Om en vårdnadshavare eller ett barn som har fyllt 15 år begär att barnets vård i familjehemmet ska upphöra kallas det för en hemtagningsbegäran. Då måste socialtjänsten inleda en utredning för att komma fram till om vården ska upphöra eller inte. Utredningen kallas för hemtagningsutredning.

Jourhem

Ett jourhem är en familj som är beredd att med kort varsel ta emot barn som behöver omedelbart skydd eller stöd för en kortare tid. Jourhem är ofta kontrakterade av en eller flera kommuner för ett visst antal platser och måste vara utredda av socialnämnd för att få ta emot placerade barn.

Konsulentstödda familjehem

Ett konsulentstött familjehem är ett familjehem som får stöd av en enskild verksamhet. Många konsulentverksamheter söker och bedömer familjehem och jourhem för att sedan föreslå tänkbara familjehem och jourhem till socialtjänsten för utredning. Flertalet verksamheter erbjuder också

utbildning, stöd och handledning till familjehems- och jourhemsföräldrar.

Matchning

Inför socialnämndens beslut om vård i familjehem ska en bedömning göras av om förutsättningarna i det tilltänkta hemmet svarar mot de behov som barnet eller den unge har. Bedömningen ska redovisas i beslutsunderlaget till barnets beslut om vård.¹¹

Namnändring

Barnet ska vid placering behålla sitt namn och familjehemmet har inte rätt att i skola, barnomsorg eller annars kräva att barnet ska kallas för något annat än sitt ursprungsnamn. Ett eventuellt namnbyte görs i enlighet med namnlagens bestämmelser.

Nationella minoriteter

Sveriges nationella minoriteter är judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar.¹² Gemensamt för de nationella minoriteterna är att de har funnits i Sverige under lång tid. De har en uttalad samhörighet baserad på religiös, språklig eller kulturell tillhörighet. Grupperna har också en önskan att behålla sin identitet. Skyddet av nationella minoriteter och av deras rättigheter och friheter är en del av det internationella skyddet av mänskliga rättigheter.

Nätverkshem

Ett nätverkshem är ett familjehem som består av en eller flera släktingar eller andra närstående till barnet eller den unge. Nätverkshemmet får sitt uppdrag genom sin relation till barnet och barnets familj, inte genom en egen ansökan om att bli familjehem.

Part och talerätt

En vårdnadshavare är, i egenskap av ställföreträdare för barnet, part i sitt barns ärende. Barnet är alltid, oavsett ålder, part i det ärende som rör hen.

⁸ Se 11 kap. 1 § FB

⁹ Se 11 kap. 2 § FB.

¹⁰ Se 2 och 3 §§ lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn.

¹¹ Se 5 kap. 1 § SOSFS 2012:11.

¹² Se 2 § minoritetslagen.

En person som är part i ett ärende har rätt att ta del av uppgifter och ska meddelas beslut som rör ärendet samt har rätt att i vissa fall överklaga ett beslut. Ett barn som har fyllt 15 år har rätt att själv föra sin talan i mål och ärenden enligt SoL och LVU.¹³

En familjehemsförälder är inte part i ett placerat barns ärende oavsett hur länge familjehemsföräldern har haft hand om barnet.

Passansökan

En passansökan som gäller ett barn under 18 år ska avslås om inte båda vårdnadshavarna har lämnat medgivande, såvida det inte finns synnerliga skäl att ändå utfärda pass.¹⁴ Ett synnerligt skäl för att utfärda ett pass utan medgivande från en vårdnadshavare kan vid en familjehemsplacering vara att den naturliga kontakten med vårdnadshavaren är bruten. Om det står klart för passmyndigheten att vårdnadshavaren motsätter sig att pass utfärdas för barnet bör det endast komma ifråga under speciella omständigheter. Om frågan uppkommer ska passmyndigheten, det vill säga polisen, begära ett yttrande från socialnämnden om det inte är uppenbart att passansökan ska beviljas. Polisen beslutar självständigt.

Pension

Arvodet som utgår för familjehemsuppdraget är pensionsgrundande.¹⁵

Registerkontroll

En del av socialtjänstens utredning av tilltänkta familjehem är inhämtning av uppgifter ur vissa register. Uppgifter ur Polismyndighetens belastnings- och misstankeregister ska hämtas in.¹⁶ Och om familjehemmet ligger i samma kommun som socialnämnden, ska uppgifter om de tilltänkta familjehemsföräldrarna hämtas in ur nämndens eget register.¹⁷ Efter samtycke från den som uppgifterna gäller bör uppgifter även hämtas in från Kronofogdemyndigheten, Försäkringskassan och socialnämnden i den kommun eller de kommuner-

där hen är eller har varit bosatt under de senaste fem åren.¹⁸

Samtycke

Att samtycka innebär att gå med på något frivilligt. En frivillig placering enligt socialtjänstlagen förutsätter samtycke, inte bara från vårdnadshavaren utan även från barnet om det fyllt 15 år.

Sekretess

Enligt 26 kap. 1 § OSL gäller sekretess inom socialtjänsten för uppgift om den enskildes personliga förhållanden, om det inte står klart att den enskilde eller någon närstående lider men. Uppgifter kan lämnas ut om den enskilde samtycker eller om det finns andra sekretessbrytande bestämmelser som är tillämpliga i det enskilda fallet. En av dessa bestämmelser innebär att socialnämnden kan lämna ut uppgifter som behövs för att den ska kunna genomföra sina uppgifter. Detta betyder att socialtjänsten i princip har tystnadsplikt gentemot familjehemmet vad gäller barnet och barnets föräldrar, men att sekretessen i vissa fall kan brytas för att familjehemmet i egenskap av socialtjänstens uppdragstagare ska kunna utföra de uppgifter som är nödvändiga. Huvudprincipen är dock att i första hand försöka få samtycke från den enskilde till att lämna ut uppgifter.

Till skillnad från personal inom socialtjänsten omfattas inte familjehem av sekretess enligt OSL. Tanken med detta är att familjehemsföräldrar så långt som det är möjligt ska kunna jämföras med vanliga föräldrar i vardagen och kunna diskutera barnets situation med till exempel skolan och hälso- och sjukvården.

Angående familjehemsakten och sekretess, se nedan under Utredning av familjehem.

SIP

När någon har behov av insatser både från socialtjänsten och från hälso- och sjukvården ska kommunen tillsammans med regionen upprätta en samordnad individuell plan (SIP).¹⁹ En SIP är ett verktyg för att samordna olika insatser. Den

¹³ Se 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU.

¹⁴ Se 7 § första stycket 2 passlagen (1978:302).

¹⁵ Se 59 kap. 3 § socialförsäkringsbalken.

¹⁶ Se 5 kap. 1 b § SoF.

¹⁷ Se 4 kap. 5 § SOSFS 2012:11.

¹⁸ Se AR till 4 kap. 5 § SOSFS 2012:11.

¹⁹ Se 2 kap. 7 § SoL och 16 kap. 4 § HSL.

beskriver vem som ska göra vad och när det ska göras.

Sjukpenning

Familjehemmets arvode är enligt 27 kap. socialförsäkringsbalken sjukpenninggrundande. Kommunen betalar inte ut någon sjuklön till familjehemmet eftersom det inte föreligger något anställningsförhållande. För att få sjukpenning måste familjehemmet sjukanmäla sig direkt till Försäkringskassan.

Sparande och barnets ekonomiska tillgångar

När ett barn familjehemsplaceras fortsätter vårdnadshavaren att förvalta barnets eventuella egendom.

Sparkapital och olika utbetalningar till barnet kan fortfarande tillfalla vårdnadshavaren. Om förhållandena talar för att barnets föräldrar inte kommer att förvalta barnets tillgångar på ett tillfredsställande sätt ska socialnämnden enligt socialtjänstförordningen anmäla detta till överförmyndaren i den kommun där barnet är folkbokfört. Överförmyndaren kan då utse en förmyndare eller god man för barnet och spärra barnets konto så att pengar inte kan tas ut utan överförmyndarens tillstånd.²⁰

Studiehjälp

Bestämmelser om studiehjälp finns i studiestödslagen. Studiehjälp består av studiebidrag, inackorderingstillägg och extra tillägg.²¹ Det betalas som längst ut till och med det första kalenderhalvåret det året då den studerande fyller 20 år.

Studiehjälp betalas liksom barnbidrag ut till vårdnadshavaren eller till den studerande om han eller hon är myndig. Om det finns särskilda skäl kan studiehjälp för en omyndig betalas ut till socialnämnden eller till familjehemmet.²²

²⁰ Se 5 kap. 3 § SoF.

²¹ Se 2 kap. 1 § studiestödslagen (1999:1395).

²² Se 2 kap. 33 § studiestödsförordningen (2000:655).

Stadigvarande vård och fostran

Skillnaden mellan stadigvarande vård och fostran och tillfällig vård och fostran är tidsperspektivet. Begreppet ”stadigvarande vård och fostran” är centralt för vilka regler som blir tillämpliga vid en placering av ett barn eller en ung person. Men det finns ingen bestämd tidsgräns för vad som ska betraktas som ”stadigvarande”. Sedan reglerna om jourhem infördes finns visst stöd för att den bortre tidsgränsen för tillfällig placering skulle vara sex månader.²³

Umgängesbegränsning

Om det är nödvändigt, med hänsyn till ändamålet med vården, får socialnämnden besluta hur barnets umgänge med vårdnadshavare ska utövas. Det innebär att socialnämnden kan fatta beslut om att begränsa hur barnet och vårdnadshavaren får ha kontakt med varandra ifall det inte går att komma överens om planen för umgänge med vårdnadshavaren och/eller med barnet (om det är över 15 år).²⁴

Tillfällig föräldrapenning

Familjehemsföräldrar har rätt till tillfällig föräldrapenning, det vill säga ersättning för ”vård av barn”, precis som andra föräldrar.²⁵ Tillfällig föräldrapenning utbetalas till familjehemsföräldrarna efter anmälan till Försäkringskassan.

Underhållsbidrag och underhållsstöd

Föräldrar till placerade barn är skyldiga att i skälig utsträckning bidra till kommunens kostnader. Socialnämnden får i sådana fall uppbära underhållsbidrag som avser barnet.²⁶

En förälder som får underhållsstöd från Försäkringskassan har inte rätt till det för sådan kalendermånad då barnet under hela månaden har vårdats i familjehem.²⁷

²³ Se JO 1998/99 s. 235.

²⁴ Se 14 § andra stycket 1 LVU.

²⁵ Se 11 kap. 5 § SFB.

²⁶ Se 8 kap. 1 § andra stycket SoL.

²⁷ Se 106 kap. 8 och 33 §§ SFB.

Upphörande av placeringen

Vård enligt SoL är frivillig och ska upphöra när vårdnadshavaren eller ett barn över 15 år begär det.

Om de lagliga förutsättningarna är uppfyllda kan socialnämnden ansöka om ett omedelbart omhändertagande eller flyttningsförbud enligt LVU.

Om vårdnadshavaren eller barn över 15 år begär att vården enligt LVU ska upphöra ska socialnämnden ompröva sitt beslut om vård. Socialnämnden ska då inleda en utredning för att kunna ta ställning till frågan (s.k. hemtagningsutredning). Socialnämnden ska även på eget initiativ pröva om vården kan upphöra när det finns skäl till det.

Vård enligt LVU på grund av föräldrarnas bristande omsorg (2 §) ska upphöra senast när den unge fyller 18 år. Vård på grund av eget beteende (3 §) kan som längst pågå tills den unge fyller 21 år.

För andra frågor kring vårdens upphörande såsom förberedelser och rätt till stöd, se kapitel 2, 5 och 8 i denna bok.

Utredning av familjehem

Ett barn får inte placeras i ett familjehem eller jourhem utan att förhållandena i det enskilda hemmet och förutsättningarna för vården är utredda av en socialnämnd.²⁸ Det gäller även s.k. konsulentstödda familjehem. Socialstyrelsen har tagit fram föreskrifter och allmänna råd om vad en sådan utredning ska omfatta och hur den ska bedrivas.²⁹

Utredningen ska leda till en bedömning av hemmets allmänna lämplighet, men också av hemmets förutsättningar att tillgodose barnets specifika behov (matchning). Socialnämnden ska särskilt uppmärksamma förekomsten av våld mot närstående, annan brottslig verksamhet, missbruk eller andra omständigheter i det tilltänkta familjehemmet som kan äventyra ett barns eller en ung persons hälsa och utveckling. Utredningen ska omfatta uppgifter om

1. familjens sammansättning, bakgrund, livssituation och levnadsvanor
2. boende och närmiljö
3. varje familjehemsförälders personliga förutsättningar, egenskaper och omsorgsförmåga
4. varje tilltänkt familjehemsförälders inställning till uppdraget.

Om utredningen rör ett jourhem bör det även ingå att utreda de tilltänkta familjehemsföräldrarnas förmåga att hantera krisreaktioner hos barn och unga och de upprepade separationer som uppdraget innebär.

Utredningen ska omfatta intervjuer, hembesök och referenstagning. Inställningen hos barn och unga som redan bor i hemmet bör också beaktas. Det gäller både redan placerade barn och familjehemmets egna barn.

När utredningen av ett familjehem är klar ska socialnämnden göra en bedömning av hemmets lämplighet. Bedömningen och de uppgifter som ligger till grund för denna ska tillsammans med övriga fakta om familjen sammanställas skriftligt i en familjehemsutredning. Den skriftliga sammanställningen blir sedan en del av underlaget till barnets beslut om vård.

Ett familjehem blir godkänt först i samband med barnets beslut om vård i det aktuella hemmet. Socialnämnden fattar alltså inget separat beslut om att godkänna familjehemmet.

För närmare information om frågor kring utredning av familjehem hänvisas till Socialstyrelsens handbok Placerade barn och unga – handbok för socialtjänsten och stödmaterialet Pro-fam – processen vid utredning av familjehem.

Vårdnadshavare

Även när barnet är familjehemsplacerat kvarstår i de allra flesta fall dess föräldrar som vårdnadshavare. Om vårdnadshavaren dör tillsätts en särskilt förordnad vårdnadshavare, som då träder in i föräldrarnas ställe.³⁰

²⁸ Se 6 kap. 6 § SoL.

²⁹ Se 4 kap. SOSFS 2012:11.

³⁰ Se 6 kap. 9 § FB.

Vårdnadshavarens ansvar och rättigheter regleras i föräldrabalken. När barnet är omhändertaget i enlighet med LVU är vårdnadshavarens bestämmanderätt till viss del inskränkt.

För mer information om frågor kring vårdnadshavarens roll vid familjehemsplaceringar, se kapitel 2.

Vårdnadsöverflyttning

När ett barn varit familjehemsplacerat i samma familjehem i två år ska socialnämnden särskilt överväga om det finns skäl att ansöka om överflyttning av vårdnaden till familjehemsföräldrarna.³¹ Överflyttning av vårdnad regleras i föräldrabalken. Det finns inget som hindrar att en vårdnadsöverflyttning görs tidigare än när barnet varit placerat i två år i familjehemmet, så länge förutsättningarna för det är uppfyllda.

Vårdplan

En vårdplan är en plan som socialnämnden ska upprätta för den vård som den avser att anordna när någon behöver vårdas i ett HVB, stödboende eller familjehem. Vårdplanen ska också ta upp åtgärder och insatser som andra huvudmän har ansvar för.³²

Återföreningsprincipen

Utgångspunkten när barn skiljs från sina föräldrar är att barnet ska återförenas med sina föräldrar så fort målet med insatsen är uppnått och placeringen ska inte pågå längre än nödvändigt. Men även om huvudregeln ska vara att vården ska inriktas på en återförening, kan förhållandena i ett enskilt fall vara sådana, särskilt med beaktande av barnets behov av en stabil och trygg uppväxt, att en återförening inte bedöms vara till barnets bästa.

Övervägande/omprövning

Socialnämnden ska överväga vården minst en gång var sjätte månad för barn som är placerade enligt SoL och enligt 2 § LVU.³³ För barn och unga som är placerade enligt 3 § LVU ska socialnämnden ompröva vården var sjätte månad.³⁴

För mer information om övervägande och omprövning av vården, se kapitel 2 i denna bok.

³¹ Se 6 kap. 8 b § SoL.

³² Se 11 kap. 3 § första stycket SoL.

³³ Se 6 kap. 8 § SoL och 13 § första stycket LVU.

³⁴ Se 13 § andra stycket LVU.

Det här tar jag med mig för att stödja barnets hälsa

[illegible]

Det här tar jag med mig för att stödja barns skolgång

[illegible]

Det här tar jag med mig för att skapa positivt samspel

[illegible]

Det här tar jag med mig för att stödja barnet inför utflytt

[illegible]

Här kan du skriva ner saker som du vill komma ihåg

[illegible]

Ett hem att växa i (artikelnr 2024-6-9094)
kan beställas från Socialstyrelsens publikationsservice
www.socialstyrelsen.se/publikationer
E-post: publikationsservice@socialstyrelsen.se Fax: 035-19 75 29
Publikationen kan även laddas ner från www.socialstyrelsen.se